

UDK 808.1 + 631.05 (05)

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE
JOURNAL FOR LINGUISTICS AND LITERARY SCIENCES

SRL 1983
3

IZDAJA - ISSUED BY: SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

SRL	LETNIK 31	ŠT. 3	STR. 103-364	LJUBLJANA	JUL.-SEP. 1983
-----	-----------	-------	--------------	-----------	----------------

VSEBINA

RAZPRAVE

Marta Pirnat	Stilna analiza besedila s stališča upovedovalnih določitev	153 <i>A</i>
Marjan Dolgan	Časovna in prostorska kompozicija Pregljevega romana <i>Bogovec Jernej</i>	175 <i>A</i>
Jože Paternost	Interdisciplinarni prikaz družbenega pomena jezika v slovenskih časopisnih osmrtnicah na dveh kontinentih	187 <i>A</i>
Marko Snoj	Dva leksema za pojem 'luknja' v slovanskih jezikih	207 <i>N</i>
Nikolaj Salmikov	O kavzativu v slovenskem jeziku	213 <i>R</i>
Pavle Ivič	Standardni jezik Srba i Hrvata u drugoj polovini devetnaestog veka	221 <i>A</i>

OCENE—ZAPISKI—POROČILA—GRADIVO

Tone Pretnar	Od moderne k avantgardi	237
Velemir Gjurin	Neslovarskost <i>Makedonsko-slovenskega slovarja</i>	238
Janko Kos	Henry Ronald Cooper jr.: <i>Francè Prešeren</i>	247
Franc Jakopin	Bibliografija slovanske sociolingvistike	251
Nada Barbarič-Novak	Literatura renesanse — v luči sovjetskih in madžarskih raziskav	254
Pavle Merku	Osebno ime v De Felicejevi knjigi <i>I nomi degli Italiani</i>	256
Maria Balbus-Kucia	Slovani v svetu antinorm Stanisława Przybyszewskiego	257
Pavle Merku	Prehod <i>-l > -u</i> v tržaški slovenščini	260
Mate Šimundič	Zemljepisna motivacija staropoljskih osebnih imen	262

CONTENTS

STUDIES

Marta Pirnat	A Stylistic Text Analysis from the Point of View of Propositional Modifications	153
Marjan Dolgan	The Temporal and Spatial Composition of Pregelj's Novel <i>Bogovec Jernej</i>	175
Jože Paternost	Interdisciplinary Aspects of the Social Meaning of Language in Slovenian Newspaper Obituaries on Two Continents	187
Marko Snoj	Two Lexemes for 'luknja' in Slavic Languages	207
Nikolaj Salmikov	The Causative Form in the Slovene Language	213
Pavle Ivič	The Standard Language of Serbs and Croats in the Second Half of the 19th Century	221

REVIEWS—NOTES—REPORTS—MATERIALS

Tone Pretnar	Zdzisław Darasz, <i>Od moderny do ekspresjonizmu</i>	237
Velemir Gjurin	The Non-Dictionariness of the <i>Macedonian-Slovene Dictionary</i>	238
Janko Kos	Henry Ronald Cooper jr.: <i>Francè Prešeren</i>	247
Franc Jakopin	A Bibliography of Slavic Sociolinguistics	251
Nada Barbarič-Novak	<i>Littérature de la Renaissance</i>	254
Pavle Merku	De Felice, <i>I nomi degli Italiani</i>	256
Maria Balbus-Kucia	<i>Słowanie w świecie antynorm Stanisława Przybyszewskiego</i>	257
Pavle Merku	The Transition <i>-l > u</i> in the Slovene Dialect of Trieste	260
Mate Šimundič	Zofia Kowalik Kaleta, <i>Staropolskie nazwy osobowe motivowane przez nazwy miejscowe</i>	262

UDK 82.08 Šeligo R.: Triptih Agate Schwarzkobler

Marta Pirnat

Filozofska fakulteta v Ljubljani

STILNA ANALIZA BESEDILA S STALIŠČA UPOVEDOVALNIH DOLOČITEV

(Nadaljevanje)

2.4 Kolikostna določitev

Kolikostno določitev je treba ločiti od jakostne, kar pa v nekaterih primerih ni lahko; tudi v stopnji je namreč vsebovana količina (višja in nižja stopnja pomenita večjo in manjšo količino/mero npr. lastnosti).

Pri razmejevanju kolikosti in stopnje (jakosti) smo se držali pravila, da velja za kolikostno določitev le *količina*, tj. tisto, kar se meri in šteje in po čemer se vprašamo s *koliko* (*koliko vrst*, *kolikokrat*). Mera nam večinoma pomeni stopnjo, in sicer vedno, ko se po njej vprašamo s *kako zelo* (*kolikanj). Tako se zdi logično, da so besedne zveze s prislovi mere in nekaterimi členki (npr. *grozno pameten*, *izredno lepo*, *precej počasi*, *zelo všeč*, *skoraj prazen*) jakostno modificirane, in ne kolikostno. Vprašanje je, kako je z enakimi modifikacijami povedja (s prislovi mere in takimi besednimi zvezami: *močno pihati*, *na stežaj odpreti*, *na vso moč pritiskati*); zdi se, da prislovi mere (prislovne fraze) izražajo večjo ali manjšo intenzivnost dejanja (*na vso moč pritiskati* : *rahlo pritiskati*). Temu stališču bi lahko nasprotovala misel, da v omenjenih primerih ne gre za modifikacijo podstave, ampak za njen del; prislov mere (oz. taka besedna zveza) je lahko eden izmed udeležencev (okolščina) pomenske podstave, potemtakem pa ne more biti jakostni določevalc. Enak problem je tudi kolikostna določitev povedja s količinskimi prislovi (oz. kol. prisl. zvezami), npr. vrstnosti, pogostnosti (*prvič*, *spet*, *stokrat*, *vedno*, *včasih*); izgleda, da so te besede same kolikostno določene (podobno prislovi oz. prislovne zveze mere). Morda bi bilo treba kolikostno določitev pripisati okoliščinam, in ne povedju? — To so še vedno odprta vprašanja, na katera želimo samo opozoriti, ker so prezapletena, da bi jih reševali v tem okviru. Pri stilni analizi smo upoštevali tudi omenjene kolikostne in jakostne določitve povedja; vsaj površinsko se zdita ti dve določitvi glagola toliko podobni istim določitvam samostalnika, pridevnika in povedkovnika, da ju le velja obravnavati enotno z njimi.

Tipi kolikostnih določitev so različni; pri razločevanju nas zanima določujoče sredstvo in določeni del pomenske podstave. Po pogostnosti izstopa določanje z glavnimi števnikami, precej pogostni pa so tudi količinski zaimki (totalni in nikalni).

2.4.1 Z glavnimi števnikami so večinoma določeni delovalniki. Najbrž sodi k izredno natančnemu opisu tudi tako določanje, da se vedno ve, za koliko predmetov gre. Res pa je, da pripovedovalec navaja število večinoma le do tri, zelo redko kaj več (npr. *šest* predalov), torej toliko, kolikor človek zajame z enim samim pogledom, ne da bi štel. Ko gre za več stvari, ni tako določen in se zadovolji z nedoločnimi števniki izrazi (*nekaj*, *veliko*, *več*). Največ kolikostnega določevanja z glavnimi števnikami je v opisih, npr. v temle opisu nedodelanega prostora v stolpnici: /O/b steni /sta/ d v e tesarski kozi v razmiku

treh metrov, nanju pa sta položeni dve široki deski, na tleh je leseno korito s štirimi podolgovatimi ročaji. (54)

Zanimivo je, kako pripovedovalec razčlenjuje predmetnost: gleda vedno ožje in natančneje — iz množice izdvaja po dva ali tri ali en sam predmet. Dober primer za to je tale poved: */J/e mogoče izvleči vse predale na levi in desni, se pravi vseh šest, tri na levi in tri na desni.* (5) Iz skupine omar (nedoločene po številu) izdvaja posamezne:

Zadaj za mizo je stena, založena z *omarami*. *Ena* je temno rjava in ima spodaj vrata, zgoraj na premična stekla, za katerimi je mogoče videti nekaj kozarcev v obliki keliha iz brušenega stekla. *...* Zraven te temne orehove omare je tudi *ena* temna, ki ima vrata od vrha do tal *...* Zraven v vrsti sta še *dve* svetli jesenovi rolo omari *...* (6)

Totalnosti pripovedovalec navadno ne izraža le z zaimkom *ves*, ampak tudi s števnikom: *vse tri pogledajo v vrata; vse tri se sunkovito ozrejo vanj; vse tri se izrečejo o kavi; pobere vse troje*. Števnik ob zaimku natančno določa, na koliko stvari se totalnost nanaša (podobno, kot *oba* izraža dvojino).

2.4.2 Delovalnike kolikostno določajo tudi zaimenski količinski izrazi; tako nikalna zaimka *nič* in *nobeden*, ki hkrati zanikujeta povedek: *nič drugega se ne premika; ne prihajajo nobeni šumi; telefon nobene ne preseneti; na obrazu ni nobene sence in črte; nimajo nič teže; nobenega šuma ni; nič se ne oglasi*.

Pogosto rabi totalna zaimka *ves* in *oba*; *vse* tudi samostalniško za splošnega vršilca dejanja oz. nosilca stanja: *nekaj časa potem vse miruje; v tem visokem prostoru /je/ vse odprto; vse se odpravlja in hiti*. Sicer pa še ob samostalnikih (delovalnikih) za poudarjanje celosti: *navzgor sili tudi ves život; spodaj je vsa teža na konicah fino izoblikovanih Diemme čevljev; vsa ta lomljena svetloba*; ali pa množinsko: *vsii predali, vse smeri, vsii ti koščki, vsii ti delci*.⁴⁸

2.4.3 Stilno opazna je tudi poudarjena dvojinskost parnih organov ali reči (*roki, nogi, peti, vekli, zrkli, komolca*), deloma s totalnim zaimkom *oba*: *obe roki sta na tleh; obe roki plečeta verigo iz njenega kupčka na tleh; oba konca /se/ stakneta*.

Stilno zaznamovana je v teh primerih že dvojinska oblika samostalnika, saj je množina nasproti dvojini slovnično nezaznamovana, in se množinska oblika, ko gre za tipične pare (je torej jasno, da za dve stvari), rabi namesto dvojinske.⁴⁹ Avtor pa zelo pogosto, čeprav ne dosledno, uporablja dvojinske oblike; za primer raba dvojinskih in množinskih oblik za parne stvari na eni sami strani:

Leva roka koj seže k levim predalom, se spusti na dno k najnižjemu in ga povleče k sebi. Potem pride še desnica in *obe* vzameta ven vitke tanke čevlje. *...* *Obe dlani* z vsemi desetimi prsti gresta najprej vse od stopala navzgor po nogi in čez koleno pod krilo, pred njima pa teče val nogavice. Šele potem obujeta popolnoma neprašen čevljiček in potem tudi drugega. Malo prašne, rjave in nizke skoraj brezpetne, luknjičave in lahke *čevlje* *...* pa postavijo* v predal, kjer so bili Diemme čevlji. *...* *Roke* grejo zdaj gor in narahlo malo privzdignejo črn košat šlem las, kolena in vse od kolen pa se skrije v temo pod srednjim predalom, kjer ni drugih predalov in je prazen prostor. Tam imajo *noge* veliko prostora in so svobodne, lahko

⁴⁸ Kolikostno določene okoliščine s totalnim zaimkom *ves*: *vse do sem; vse okrog telesa*.

⁴⁹ Ss 1976, str. 207.

so iztegnjene, lahko so skrčene, lahko so prekrizane. Potem se *dlani* in *komolci* spustijo na zeleno ploščo na mizi in nekaj časa tam mirujejo [...]. Med *dlanema*, ki sta mirni in zelo položeni, tako da palec prosto pada dol in se skoraj dotika blazinice mezinca, je na masivni, gladki, upogljivi zeleni plošči tintni krog, ki je ostal nemara od pokrovčka. (7)

Dvojinsko obliko rabi, ko parne dele telesa (npr. roke) individualizira in govori posebej o levem ter posebej o desnem, nazadnje pa še o obeh; raba dvojine v teh primerih kaže natančno opazovanje in avtonomnost posameznih delov telesa (razstavljanje človekovega telesa), kakršno pripovedovalec ustvarja tudi s pomembnostno določitvijo. Da ta postopek ni dosledno izpeljan, se lahko prepričamo iz citiranega odlomka, ko avtor celo tako na hitro preskoči z dvojinske na množinsko obliko (označeno z zvezdico), da je razrahljana referenca med zaporednima povedma z (najbrž) istim denotatom v osebku.

Tudi hiperkorektna dvojinska oblika v mestniku, ki bi morala biti enaka množinski, najbrž izvira iz prizadevanja po čim natančnejšem izražanju kolikosti: *Zraven v vrsti sta še dve jesenovi rolo omari, ki sta zaprti in v počez postavljenima ključavnica za votel ključek ni ključkov.* (6)

2.4.4 Kljub manjši določenosti (najbrž istovetnostni problem) kažejo težnjo po kolikostnem določanju predmetnosti (oz. tako dojemanje) nedoločni števniki izrazi, npr.: *veliko svetlobe, več različnih besed, skoraj pol očesa, malo lune, več plasti, veliko več svetlobe, nekaj besed.*

2.4.5 Redkeje je izražanje mere z izrazi količine, npr.: *košček sira, dve rezini šunke, kupček francoske solate, polovica papirja, klobčič sukanca.*

2.4.6 Povedje (osebna glagolska oblika ali zveza pomožnika *biti* in kake prid. ali sam. fraze) je pogosto kolikostno določeno glede na pogostnost glagolskega dejanja ali stanja, npr.: *skoraj sleherno jutro (se zatakni), spet (iti / se vrniti / dohiti) / biti obrnjen / skloniti se), nikoli (ne plapolati), včasih (biti), še enkrat (se vrniti / vzdigniti / pogledati), skoraj zmeraj⁵⁰ (se tresti), dvakrat (posnažiti), velikokrat (suniti), nenehno (biti usmerjen), zdaj pa zdaj (se iztiskati), večkrat (zabosti).*

Manj je določitev vrstilstnosti (prvič, drugič) in trajanja (kako dolgo, za koliko časa, čez koliko časa), npr. *nekaj časa (mirovati), za manjši čas (prekriti), za hip (prekrivati), čez hip ali dva (vzdigniti).*

2.5 Pomembnostna določitev

Pomensko podstavo oblikujemo tudi s tem, da udeležence in povedje postavljamo na različno ugledna mesta v stavku.⁵¹ Najpogosteje zamenjujemo mesto 1. in 2. delovalnika (D₁, D₂), tako da spravimo v opredje, tj. na mesto osebka, 2. delovalnik, 1. delovalnik pa bodisi popolnoma izrinemo bodisi postavimo na mesto prislovnega določila izvora dejanja (v trpniški pretvorbi). Za izrivanje 1. delovalnika (vršilca dejanja, nosilca stanja ali lastnosti) je več razlogov: bodisi ni znan bodisi ni pomemben (pomembno je dejanje ali pa tisti, ki ga prizadeva), včasih je tudi splošen.

2.5.1 V obravnavanem delu je s stališča hierarhizacije stilno najbolj opazno izrivanje 1. delovalnika, ko je vršilec dejanja ali nosilec stanja človek. To je skupno vsem (spodaj) prikazanim zamenjavam udeleženskih mest; gotovo

⁵⁰ V pomenu 'vsakokrat'.

⁵¹ Jože Toporišič, NSS, 1982, str. 242.

je pogojeno z že omenjenim zanikanjem antropocentrizma, izginjanjem človeka iz reistične pripovedi in prevladovanjem stvari nad njim.

2.5.1.1 Posebno zanimiva je najbolj pogostna (stilno najmočnejše delujoča) zamenjava udeleženskih mest: na mestu D_1 so okoliščine, oz. na mestu vršilca dejanja (človek) je sredstvo, najpogosteje kak del telesa, precej redkeje predmet.

Oglejmo si nekaj tipičnih primerov take zamenjave udeleženskih mest (okoliščina nam. D_1); ob njih so pretvorbe v stilno nezaznamovano razvrstitev udeležencev:

<i>roka</i> ^{D_1} , ki seže v izdolbino pod predalom, poprime	→	<i>z roko</i> ^{ok.} , s katero seže v izdolbino pod predalom, poprime ⁵²
/prsti ^{D_1} / potem popustijo	→	s <i>prsti</i> ^{ok.} potem popusti
<i>obe /roki</i> ^{D_1} / porineta ključek zelo globoko v ključavnico	→	<i>z obema rokama</i> ^{ok.} porine ključek zelo globoko v ključavnico
<i>leva roka</i> ^{D_1} /gre/ spet dol pod predal	→	<i>z levo roko</i> ^{ok.} gre spet dol pod predal
/roka ^{D_1} / ga potegne ven skoraj do belega mehkega života	→	<i>z roko</i> ^{ok.} ga potegne ven skoraj do belega mehkega života
primejo <i>levi drobni prsti</i> ^{D_1} en konec verige	→	prime <i>z levimi drobnimi prsti</i> ^{ok.} en konec verige
drugi konec pa prinese <i>desnica</i> ^{D_1} naprej pred trebuh	→	drugi konec pa prinese <i>z desnico</i> ^{ok.} naprej pred trebuh
<i>desni kazalec</i> ^{D_1} /.../ gre v belino med naslovom in podpisu	→	<i>z desnim kazalcem</i> ^{ok.} gre v belino med naslovom in podpisu
<i>oči</i> ^{D_1} mirno zrejo v zrak in vročino	→	(<i>z očmi</i>) ^{ok.} mirno zre v zrak in vročino
stopijo v ta visoki prostor <i>tih in dolgi koraki</i> ^{D_1}	→	stopi v ta visoki prostor s <i>tihimi in dolgimi koraki</i> ^{ok.}

Pripovedovalec tako ustvarja vtis avtonomnosti posameznih delov telesa, ki delujejo nekako samodejno, brez človekove volje in zavesti. Človek niti fizično ni več celovit, pisatelj ga razstavi (z ozko zamejenim opazovanjem in prikazovanjem) na posamezne dele kot stroj. Izrivanje človeka s položaja 1. delovalnika in postavljanje okoliščin (sredstev) na to mesto pa vpliva tudi na istovetnostno določenost: tako pripovedovalec zakriva identiteto resničnega vršilca dejanja. Zlasti izrazito skrivnostnost ustvari na začetku, ko se namesto človeka pojavijo samo njegove roke; zelo dolgo ne nastopi pravi vršilec dejanja — oseba, zato ta začetna napetost zelo dolgo traja. Podobno skrivnosten je nastop moškega iz sosednjega prostora, saj v prostor stopijo le »tihan in dolgi koraki«.

Še bolj nenavadno je postavljanje okoliščine na mesto D_1 , ko glagol (v ustreznem pomenu) sploh ne zahteva levega delovalnika:

se ne ve, kaj črke pišejo → kaj piše s črkami / je (s črkami) napisano;
stolp ne šumi → v stolpu ne šumi; podobno tudi, ko to pomeni: *šumenje stolpa*. Zdi se, da gre tudi pri tem za nekakšno oživljanje, poosebljanje predmetov (*stolp šumi* morda analogno z *gozd/drevo šumi*).

⁵² V vseh primerih z nevtralnno razvrstitvijo udeležencev je D_1 oseba.

Glagol *zaplapolati* ne zahteva desnih delovalnikov, pa ga avtor rabi prehodno, morda pod vplivom skladenjskega vzorca: /P/ride tudi nekaj v e t r a . ki najprej vzdigne izparano krpico muslina, jo zaplapola, potem pa zgane zdaj popolnoma suhe lase. (66)

Na mesto D₁ je prišla okoliščina (vzrok) dejanja; kar je običajno ob tem glagolu nosilec dejanja (*krpica* zaplapola v vetru / zaradi vetra), pa je tokrat samo nosilec posledic (D₂). Glagolu je tako spremenil pomen iz '(začeti) se valujoče gibati zaradi premikanja zraka'⁵³ v 'spraviti nekaj v valujoče gibanje'. V bližini tega pomena je tudi *plapolati*, prehodni z orodnikom, v primeru *Veter plapola z izparanim kosom obleke* ('povzročča, da se nekaj valujoče premika').

Tudi bistvo figure *Zrkli ji zasijeta v temni in napeti iskri* (poudarjen je način) je v zasedanju (zamenjavi) udeleženskih mest; navadneje bi se reklo: *V zrklih ji zasije temna in napeta iskra*; mesto sta zamenjala 1. delovalnik in okoliščina, pri čemer se okoliščina tudi spremeni (način — kraj).

2.5.1.2 Vtis, da so stvari avtonomne, da delujejo same od sebe, ustvarja tudi s postavljanjem D₂ na mesto D₁ (D₁ je izpuščen); glagol dobi prosti morfem *se*, ki mu odvzame prehodnost:⁵⁴

<i>prsti</i> ^{D₁} se v členkih upognejo	→	<i>prste</i> ^{D₂} v členkih upogne
<i>usta</i> ^{D₁} se še bolj odprejo	→	<i>usta</i> ^{D₂} še bolj odpre
<i>prsti in dlani</i> ^{D₁} se še bolj razprejo in napnejo tja gor	→	<i>prste in dlani</i> ^{D₂} še bolj razpre in napne tja gor
<i>vrata</i> ^{D₁} se na stežaj odprejo	→	<i>vrata</i> ^{D₂} na stežaj odpre
pri tem se zdaj <i>ena</i> ^{D₁} in potem še druga (roka) skrčita v pest	→	pri tem zdaj <i>eno</i> ^{D₂} in potem še drugo (roko) skrči v pest
<i>(glas)</i> ^{D₁} se iztiska iz nje	→	<i>glas</i> ^{D₂} iztiska iz sebe

2.5.1.3 Tudi z zamenjavo dejanja s stanjem potiska v ospredje drugi delovalnik in izriva prvega (časovni premik!):

obraz (<i>je</i>) sklonjen	→	obraz je sklonila
čez zrkli so povešene goste trepalnice	→	čez zrkli je povabila goste trepalnice
oči so zaprte	→	oči je zaprla
veki sta samo položeni čez zrkli	→	veki je samo položila čez zrkli
izparani kos je prišit na svoje mesto	→	izparani kos je prišila na svoje mesto
malo razširjeni, ravni nogi sta položeni na meča in spodaj na peti	→	nogi je položila na meča
glava je za spoznanje obrnjena proti zidu	→	glavo je za spoznanje obrnila proti zidu

Vendar pa tu ni bistvena zamenjava delovalniških mest; le-ta je posledica podajanja stanja namesto dejanja samega, kar vnaša določeno statiko v opis. To se vidi predvsem pri neprehodnih glagolih (zaradi prostega morfema *se*),

⁵³ Gl. *plapolati* v SSKJ III, str. 619.

⁵⁴ Ss 1976, str. 291: »Prehodnost glagolu odvzema prosti morfem *se*.«

kjer tudi ob zamenjavi dejanja s stanjem D_1 ostane na istem mestu (osebek), npr. *potem je tako sklonjena* → se je sklonila, *spet je obrnjena v smeri svoje hoje* → spet se je obrnila v smer svoje hoje.

2.5.1.4 V zvezah z naklonskimi izrazi je vršilec dejanja (D_1) izrinjen z brezosebkovo rabo, drugi delovalnik (ki ga dejanje prizadeva) in povedje pa sta potisnjena v ospredje.

Izrinjeni vršilec dejanja je lahko le splošen, npr. *mogoče je slišati kovinski zvok vzmeti* (sliši se / človek lahko sliši); *mogoče je videti nekaj kozarcev* (vidi se / človek lahko vidi); *je treba obnavljati* (morajo obnavljati); *takšna trda in obložena tla je mogoče čutiti pod stopalom* (človek lahko čuti). S takim brezosebnim izražanjem skuša pripovedovalec zakriti svojo prisotnost, posebno na začetku, ko stalno ponavljanje enake možnostne določitve (*mogoče je*) deluje že kar moteče, nekako suho, uradno.

Včasih pa je z brezosebkovo rabo izrinjen konkretni vršilec dejanja (oseba), čeprav brezosebkova poved daje vtis splošne veljavnosti; to je v povedih, ki se nanašajo na dogajanje (ne na opis prostora ali predmetov): *ga (ključek) je še nazaj zavrteti težko* (ga /ona/ še nazaj težko zavrti); *je mogoče izveliči iz velike pisalne mize vse predale* (/ona/ lahko izvleče iz pisalne mize vse predale); *se zlahka da potegniti vse predale* (/ona/ lahko potegne); *treba je vzdigniti slušalko, treba je prisluhniti in izreči nekaj besed* (/ona/ mora vzdigniti slušalko, prisluhniti in izreči nekaj besed); *liste/ je treba prijeti z obema rokama* (/ona/ mora liste prijeti z obema rokama).

Tu izrivanje osebkca deluje še bolj odtujevalno; v ospredje potiska dejanje (povedje), kot da se vse dogaja ne glede na človeka.

2.5.1.5 Manj pogostna in zato stilno ne tako določujoča je zamenjava glagolskega povedka z glagolskosamostalniškim, npr.: */ustnica/ je še zmeraj v nasmehu* → se še zmeraj *smehlja*; *usta in mokre ustnice so še bolj globoko v nasmehu* → se še bolj globoko *smehlja*.

2.5.2 Od zamenjevanja udeleženskih mest pa kaže ločevati zabrisano hierarhiziranost podstavnih elementov, ki se pojavlja zlasti pri poročanju o govornem dogodku. Delno so se dale posebnosti Šeligovega poročanega govora razložiti z zmanjšano določnostjo, posebno zastirtostjo njegovega poročila o govornem dogodku.⁵⁵ Ugotovili smo, da podaja le posamezne elemente vsebine, bolje rečeno — pomenske podstave ubesedenega (prvotnega govornega dogodka); to je osnova nejasnega in reduciranega poročanega govora pri Šeligu. Njegova struktura pa je tako ustaljena, da prerašča v svojevrstno skladijsko figuro. Natančneje si oglejmo že citirani primer *Reče o škodi in kisu*.

Značilen za poročanje bodisi v premem bodisi v odvisnem govoru je spremeni stavek, v katerem ima osrednji položaj glagol (ali izraz) rekanja ali mišljenja.⁵⁶ S tem se začenja tudi vsako poročanje pri Šeligu: v veliki večini primerov so to čustveno nevtralni glagoli *reči*, *vprašati*, *izreči*, nekajkrat celo *izreči se*.⁵⁷ Sprememu stavku običajno sledi dobesedni navedek ali predmetni

⁵⁵ Prim. točko 2.2.7.

⁵⁶ Ss 1976, str. 528.

⁵⁷ Ta glagol sploh deluje nekako uradno, ker pomeni 'javno izraziti svojo odločitev' (SSKJ III, str. 160); navaden je v časopisnem poročilu o kakem glasovanju (npr. *občani so se izrekli za samoprispevek*), v našem besedilu pa je glagol rabljen za čisto zasebno besedovanje, zato je stilno opazen.

odvisnik, ki ga uvaja veznik *da*, vprašalni zaimek, vprašalni členek *ali*.⁵⁸ V našem primeru pa nimamo tako zložene povedi, ampak enostavno. Če glagol rekanja ustreza običajnemu spremnemu stavku, recimo, da tisto, kar sledi, ustreza dobesednemu navedku ali predmetnemu odvisniku — v tem je podana vsebina govornega dogodka. Ta, drugi del (samostalniška fraza) nas posebej zanima.

Nekoliko nenavadna je vezava glagola *reči* z mestnikom. Glagol je sicer trovezljiv, prehoden s predmetoma v tožilniku in dajalniku:

kdo	←	reči	→ kaj
			→ komu
ti	←	boš rekel	→ lepo besedo / da si bolan
			→ očetu

Vezava s tožilnikom je pri Šeligu zelo redka, navadno, ko ne sporoča vsebine, ampak le zvočni učinek ali doživljajno vrednost besede: *reče kratko ostro besedico / zamolke dolge besede / nekaj smešnih besed o kumaricah*; ta tožilniški predmet je večinoma tavnološki (*reči besede*). Včasih ima tožilniški predmet desni neujemalni prilastek v mestniku: *vpraša nekaj o kumaricah; reče besede o francoski solati; reče nekaj smešnih besed o kumaricah*. Zato si morda tudi v zvezi glagola *reči* z mestnikom lahko mislimo, da je tožilniški predmet (jedro samostalniške fraze) izpuščen (tavnološki predmet ali nedoločni zaimek *nekaj*): *reče o škodi in kisu* → *reče nekaj o škodi in kisu*. Zveza *reči o* bi lahko nastala tudi pod vplivom *govoriti o* (kjer predlog *o* res uvaja temo, npr. *Govoril je o svoji novi knjigi*).

Glagol *reči* se torej večinoma veže s samostalniško besedno zvezo v mestniku, v tej je zajet prvotni govorni dogodek. Ta zveza je gola (*reče o kumaricah / smetani*), priredno (*reče o škodi in kisu / o trapi in urarju / o starosti in uri / o gorečnežu in Kalanu*) ali podredno zložena (*reče o kuhlniku, ki še zmeraj gori / o mesečnem poročilu; izreče se o hitri kavi*).

Kot že rečeno, je iz opisane situacije večinoma mogoče uganiti približno vsebino izjave, približno se le-ta da rekonstruirati, seveda pa so možna različna razumevanja. V znanem primeru *Reče o škodi in kisu* si je prvotni govorni dogodek mogoče misliti različno: *Bilo bi škoda, ko bi si bila s kisom umazala obleko. / S kisom bi si bila lahko poškodovala obleko. / S kisom bi si bila lahko naredila veliko škodo*. Od pomenske podstave prvotnega govornega dogodka je avtor navedel le dva elementa (*škoda, kisu*), in sicer v prirednem razmerju; bralec ob upoštevanju situacije (v tem primeru, da je dekletu kislá kumarica skoraj padla v naročje, na belo obleko) iz podstavnih elementov sam rekonstruira prvotni govorni dogodek (upoveduje). Brez poznavanja sobesedila je navadno to res nemogoče. Samo če vemo, da se je naslednji dialog odvijal, ko se je stenska ura nenadoma ustavila in so se vsa tri dekleta začudeno ozrla vanjo, ga lahko približno rekonstruiramo iz pripovedovalčevega skopega poročila:

⁵⁸ Ss 1976, str. 526.

- Reče o starosti in uri. → *Ura* je že *stara*.
 Reče o mehaniku. → Treba jo bo dati k *mehaniku*. †
 Reče o trapi in urarju. → *Trapa*, ure popravlja *urar!*

Pripovedovalec podaja različno število podstavnih elementov, največkrat samostalniške, druge pa posamostali, npr.: *ura je stara* → *reče o starosti in uri*; *poglej na uro / koliko je ura* → *reče o pogledu na uro*. Kakšen podstavn element tudi popridevi: *kava bo / je bila / naj bo hitro* (kuhana) → *izreče se o hitri kavi*. Iz teh elementov razvije priredno (*starost in ura*) ali podredno samostalniško zvezo (z desnim prilastkom: *pogled na uro*; z levim prilastkom: *hitra kava*).

Tako so prišli v priredno razmerje elementi, ki bi bili ob normalni hierarhiziranosti v podrednem prisojevalnem razmerju: *starost in ura* ← *ura je stara*; *gorečnej in Kalan* ← *Kalan je gorečnej*; ali v solednem, se pravi, da bi ne bili odvisni drug od drugega: (*izreče se*) *za hrano in mir* ← *pri hrani* (jedi) *hočem imeti mir*; (*reče o*) *darilu in materi* ← *to sem dobil za darilo od matere* (podredno: *darilo od matere / materino darilo*). V podrednem ujemalnem razmerju so včasih elementi, ki bi bili sicer neodvisni drug od drugega: *hitra kava* → *kava bo hitro* (kuhana).

S stališča pomembnostne določitve so torej glavne značilnosti Šeligovega poročanja o govornem dogodku naslednje: 1. Pripovedovalec podaja le nekatere elemente pomenske podstave prvotnega govornega dogodka, in sicer z golo, priredno ali podredno zloženo samostalniško frazo. 2. Podstavnim elementom ne dodeli ustreznih udeleženskih mest, ampak jih podaja na isti višini (v prirednem razmerju) ali v podrednem razmerju, ki je drugačno kot v prvotnem govornem dogodku; podaja jih v nekakšnem kaosnem stanju pred razvrstitvijo.

Res pa je, da pripovedovalec iz podstavnih elementov ne razvije vedno ustrezne samostalniške zveze v mestniku; ob ustaljeni zvezi glagola *reči* s predlogom *o*, ki zahteva mestnik, včasih rabi samostalniško zvezo iz podstavnih elementov v neustreznem sklonu, npr. *reče o po vodi načrtov*. Včasih pa v celoti poda govorni dogodek — z običajno hierarhiziranimi elementi pomenske podstave, ki pa jih prav tako uvaja zveza *reči o*: */R/eče o nič več tako, o zdaj je čas.* (23) — */R/eče o kakšna je in o nekaj se ji je zgodilo./* (40) — *Reče ji o tako, o vidiš, kako je lahko, če si dobra.* (47) — Pripovedovalec skladijsko posname prvotni govorni dogodek v čustveno stopnjevanjih situacijah (npr. ko se šef razburja zaradi zamud in neizpolnjenih načrtov ali ko neznanec dekle posili).

2.5.3 V zvezi s hierarhizacijo je tudi nestrnjevanje povedi, neke vrste negospodarnost v izrazu, ki jo kažejo desni stavčni prilastki, ko bi se isto dalo povedati z nestavčnim levim ali desnim prilastkom, npr.: *desni kazalec, ki ima noht, ki je rožnato lakiran* (23) → *desni kazalec z rožnato lakiranim nohtom*; *oglati roka, ki ima drobne kapljice* (21) → *oglati roka z drobnimi kapljicami*; *okno, ki ima popoldansko naglo glasbo* (39) → *okno s popoldansko naglo glasbo*; *klobčič sukanca, ki je bel* (68) → *klobčič belega sukanca*.

Tako razširjanje prilastka v stavek (odvisnik) pomaga, da je lastnost ali kako drugo določilo samostalnika bolj poudarjeno in izpostavljeno. Hkrati pa kaže nekako postopno, razbito obvladovanje predmetnosti, ker je zajeta

po posameznih elementih, in ne celostno, v medsebojni povezanosti le-teh. Nestrnjevanje povedi daje vtis negospodarnega, hoté naivnega, ponekod celo nerodnega izražanja (*okno, ki ima glasbo*).

2.6 Zanikanje

Zanikanje, tj. »določitev podstave, ki ukinja trdilno veljavo stvari«, ⁵⁹ v našem besedilu ni posebno stilno opazno. Zabeležena so vsa zanikanja, od katerih jih je le malo posebnih, nenavadnih, s čimer mislimo posebna sredstva ali načine zanikanja. Po tej plati Šeligovo zanikanje ni kaj posebnega: izbira najbolj običajna sredstva in postopke, tudi raznovrstnost ni posebno velika. Bolj zanimiva kot oblika pa se zdi vloga zanikanja v Šeligovem besedilu.

2.6.1 Pretežno je zanikano povedje z nikalnico *ne*, torej imamo stavčno zanikanje: /*Drobne rdeče črke/ tudi niso čitljive in se tako ne ve, kaj pišejo.* (6) — /*Ozka prometna ulica/ nima pravih, nad cestišče vzdignjenih pločnikov.* (6) — /*Dež je ne spere, podkvice in žeblički čevljev je ne zdrgnejo.* (6) — /*V/ počez postavljenima ključavnicama za votel ključek ni ključkov.* — /*Je velika in se ne ozira naokrog.* (16) — /*Zemlja se ne zapre popolnoma, na sredini ostane grba, pri krajeh zija.* (16) — /*P/od se ne trese./* (17)

Od posameznih besed v stavku zanika pridevnik: *neizglajen, nepomičen, nerazpuščen, nejasen, nepoznan, neutesenjen*. V naslednjem primeru prva nikalnica zanikuje pridevnik (pisano skupaj), drugi dve pa sta v vezniški in stopnjevalni vlogi (pred pridevnikom, pisano posebej): *Vidne so male škarje, njene zbrane nehiteče, ne nagle ne pričakujoče hoje.* (34)

Pogostno je seveda zanikanje povedja zaradi nikalnega zaimka: *Nič drugega se ne premika ali godi.* (17) — /*N/ič ne pomaga.* (16) — /*Iz drugih, sosednjih prostorov ne prihajajo nobeni šumi.* (17) — /*Telefon /.../ mogoče sploh n ob ene ne presenetiti.* (17) — /*N/ob en, niti najmanjši gib ne sme zmotiti zbranosti in doseženega.* (57) — /*T/u notri, v tem malem prostoru in na nji nima nobene oporne točke več.* (59)

Posebno značilna za besedilo je krepitev zanikanja s poudarnim členkom *sploh*.⁶⁰ /*S/trop sploh ni tik nad tlemi, ampak za človekovo višino in malo čez nad tlemi.* (5) — /*S/ ploh nima visokih čevljev.* (16) — /*Ko jo spet dohiti, vrata sploh niso zaprta.* (39) — /*Sploh jih ni treba odpreti in se nagniti v desno.* (39) — /*Ko/ ramen sploh ni več, se prsti in dlani še bolj razprejo./* (58) — /*Na tleh/ sploh ni podnic ali parketa.* (64)

V tem pogledu izbrani odlomki niso posebno tipični, ker je v njih teh krepitev manj kot sicer v besedilu, kjer je okrepljeno zanikanje pogostejše od navadnega.

Zanikanje premenilno vpliva na skladijski vzorec: ob zanikanem povedku se (brezpredložni) tožilniški predmet prestavi v roditeljskega. Pri Šeligu pa včasih ostaja kar v tožilniku: /*Z/rak polzi tik nad muslinom po prsni in kožo, ki jo tkanina ne pokriva.* (55) — /*Utripanje srca ni videti.* (56) — /*Drži se resno in trdo, dokler mu ne spreleti desno lice temen krč.* (41) — /*Kaplje iz prtiličja nikakor ne lomijo minevanje časa.* (66)

Ima raba tožilnika v teh primerih kakšno stilno vlogo ali gre preprosto za napačne oblike? — Zdi se, da je tudi to eden izmed pogovornih elementov,

⁵⁹ Jože Toporišič, NSS, 1982, str. 235.

⁶⁰ Za to prim. pri stopnjevitosti jakostne določitve s členki.

ki jih je v sicer zbornem besedilu kar nekaj, vprašanje pa je, če so vedno funkcionalni.

2.6.2 Bolj zanimiva od izbire oblik pa je vloga zanikanja v besedilu, ki je zasnovano kot sprotno poročanje ali opisovanje in bi zato pričakovali celo manj nikalnosti (zgolj ugotavljanje obstoječega).

Z zanikanjem pripovedovalec razbija statičnost opisa, ga dinamizira, največkrat tako, da postavlja zanikanemu nasproti trdilno in s tem ustvarja antiteze, ki so dostikrat prav presenetljive, včasih tudi nelogične. Za to je značilna tudi izbira skladskega vzorca — protivnega priredja: /*S/trop sploh ni tik nad tlemi, ampak za človekovo višino in malo čez nad tlemi.* (5) — /*Skozi visoko okno in dolgo zaveso prihaja že sončna svetloba, ne prihajajo pa sončni žarki.* (5) — /*Ozka prometna ulica/ ni m a pravih, nad cestišče vzdignjenih pločnikov, ampak so samo zarisani.* (6) — /*Žemlja se ne zapre popolnoma, na sredini ostane grba, pri krajih zija.* (16) — /*Dihanje/ se ne ustavlja na zgornjih ključničnih vršičkih pljuč, ampak sega veliko globlje v notranjost.* (58)

Včasih z zanikanjem ukinja prej obstoječe stanje, tudi to je svojevrstno nasprotje (s preteklostjo): /*Starih blokov na levi strani ni več.* (39) — /*T/u notri, v tem malem prostoru in na njej ni m a nobene oporne točke več.* (59) — /*O/braz ni več razgret in vanj ne prihajajo več novi šumni vali velike krvi iz notranjosti.* (64) — /*Z/a njo sploh ni več kotla noči, niti ničesar masivnega.* (68)

Zanikanje kaže široko pripovedovalčevo asociiranje, s čimer se pripovedovalec izpostavlja. Nekatera zanikanja se zdijo nelogična ali vsaj nekoliko presenetljiva, še posebej, ker so navadno okrepljena, npr.: /*strop sploh ni tik nad tlemi; stolp ne šumi; dež je (barve) ne spere, podknice in žeblički čevljev je ne zadržnejo; /ura/ pred kazalci sploh nima stekla.* Okrepitev v prvem primeru je nekako paradoksalna, saj vendar nihče ne pričakuje, da bi bil strop pisarniškega prostora tik nad tlemi, v zadnjem primeru pa je okrepljena nikalnost vsaj logična.

2.7 Gotovostna določitev

Pomensko podstavo lahko upovemo kot nekaj, kar je zunaj dvoma, se pravi, vzamemo, da je tisto, kar vemo, res tako, in tega posebej ne povemo. Lahko pa izrazimo določene pridržke, če nismo čisto gotovi glede objektivnosti povedanega, ali pa le-to poudarimo, če menimo, da bi naslovnik o njej lahko podvomil.⁶¹

V naši pripovedi pripovedovalec dostikrat izraža negotovost ali pridržke glede povedanega; marsikaj je samo domnevno tako, kot pravi, včasih pa le na videz. Zagotovo nikjer bolj kot tu ne prikaže svoje omejene vednosti o stvareh, o katerih pripoveduje: kar na stvareh ni vidno in kar doda iz lastne vednosti ali izkušnje, je večinoma le domneva z večjo ali manjšo verjetnostjo. Tudi omejenost in nezanesljivost vidne zaznave je dostikrat poudarjena: marsikaj je samo videti tako, v resnici je lahko tudi drugačno. Med gotovostnimi določitvami torej prevladujejo take, ki izražajo določene pridržke do povedanega zaradi pripovedovalčevega omejenega ali nenatančnega vedenja o stvareh, in ne take, ki bi poudarjale resničnost trditev. Te modifikacije podstave najbolj očitno kažejo nevsevednega pripovedovalca.

⁶¹ Jože Toporišič, NSS, 1982, str. 271—272.

2.7.1 V naslednjih primerih je negotovost glede povedanega (domneva, verjetnost izražena s členki:

/N/apisano /je/ še nekaj z manjšimi črkami, ampak ni razvidno, kaj, ker so črke *nemara* premajhne in je za steklom bolj temno. (6) — Telefon, naravnani na glas čmrlja, *mogoče* sploh nobene ne preseneti. (17) — *Mogoče* lahko sune z brado velikokrat in veliko bolj močno, pa bo visoki črni šlem njene frizure tam zgoraj ostal trden in popolnoma nerazpuščen. (17) — /U/sta se še bolj odprejo in so zelo mokra in hkrati, ko srkajo vase zbrani nasmešek in slino z ustnic, pride iz njih zelo nejasen glas, ki je *lahko* glas o koncu ali vzhičeni zanesenosti. (58) — To *lahko* povzroči vlaga, ki je je v nočnem zraku več kot podnevi, *lahko* je povzročil dan s svojo zgeteno vročino in vsem drugim. *lahko* pa, da ima lak Elnett tako kratko moč. (54) — Če bi hotela naglo odstopiti, bi se *nemara* zapletla v to črno oviro in bi *morda* celo padla. (21)

Tudi vsebina zelo dolge povedi je lahko skoraj v celoti (ker vsak njen del posebej) domnevna: /O/be očesi *gresta v papir*, kjer je zadnja črka, in *sta tako naravnani, kot da zreta v papir ali črko, čeprav mogoče nju*no zrenje sploh ne pride do papirja in *mogoče preneha že med potjo na tej kratki poti od obraza do papirja ali pa gresta nemara skozi vse tri liste, ne da bi mogoče to sploh hoteli.* (15)

Gotovost (objektivnost) povedanega je poudarjena le izjemoma: /*Novo tik-takanje/ prav gotovo ni obotavljivo, bolj počasno ali bolj hitro ali neritimčno.* (19) — *Potem gre levica, ki je seveda še zmeraj zelo tanka, lahkotno, nenaporno skozi ta razredčeni zrak.* (23)

2.7.2 Pogosto je negotovost izražena z glagoli in povedkovnimi izrazi; izbor ni bogat (glagol mnenja, zaznavanja), doslednost je izkazana glede osebe: vseskozi je rabljena brezosebna 3. oseba. V povedi so glavni ali vrinjeni stavek: *Zdaj se tudi zdi, da se je svetli val pomaknil niže z oči.* (57) — /*V/al pa, ki je bil, kot se je z delo, zatrdno stkan z leskom gornjih zob in zunanostjo pred malo odprtino, še zmeraj je./* (58) — *Lahko se celo zdi, da nad tem delom telesa /.../ lebdi še neka posebna svetloba, ki je kot obstret.* (20) — /*Stena/ je videti še manjša, ker jo oži težka karnisa.* (19) — *Tudi obraz obrne tja gor in je tudi tako videti, kot da hoče z rokami visoko gor./* (58) Poudarjena gotovost: *Res pa je, da mlada koža kar mimogrede ulovi in posrka vase ta vroči zrak.* (19)

2.7.3 Zdi se, da tudi povezave med deli povedi lahko izražajo negotovost glede vsebine celotne povedi ali kakega njenega dela. Pripovedovalec zelo velikokrat (na lestvici gotovostnih določitev te prevladujejo) izraža približnost povedanega, približnost oznak, ker mu vizualno stališče ne omogoča prodreti v bistvo stvari. Zaveda se in to tudi dostikrat poudari, da so stvari videti takšne, vendar pa so v resnici lahko tudi drugačne.

S primerjalnim veznikom *kot da* povedano omeji samo na način: /*Roki ključek/ notri najprej malo zrahljata, kot da iščeta za brado najbolj ugodno lego.* (5) Ne vemo, če roki z rahljanjem ključka iščeta za brado najbolj ugodno lego, toda videti je, da ga iščeta, delata tako (na tak način), kot bi to počeli. Zveza *kot da* izraža negotovost glede spremljevalnega dela vezniške zveze, pred katerim stoji, tudi v naslednjih primerih: *Na robovih imajo /prtičji/ bele nitke, ki trdo štrlijo napzven, kot da so poškrabljeni.* (6) — /*M/alo nagnjena naprej postoji, kot da je negotova.* (16) — *Nekaj časa potem vse tako miruje, kot da noben, niti najmanjši gib ne sme zmotiti zbranosti*

in doseženega. (57) — /P/rsti in dlani /se/ še bolj razprejo in napnejo tja gor, kot da bojo šli še bolj gor./ (58) — /Roke/ v visokem oblem loku vzdiguje više in više z lahkoto, kot da nimajo nič teže ali kot da imajo vse tisto, kar premaguje privlačnost zemlje, v sebi. (58) — Potem še zmeraj mirno počasi, kot da vse miruje, primejo levi drobni prsti en konec verige./ (67)

Tako izražanje navideznosti, dozdevnosti povedanega je zelo pogostno, zato je eden opaznejših stilemov tega besedila.

Omejeno, nenatančno vedenje ali samo ugibanje o povedju ali kakem udeležencu propozicije izraža, čeprav redkeje, tudi ločni veznik ali: /Ključek/ se v ključavnici zatakne ali zaskoči. (5) — Ko je pokrov pokonci, ne skače sem in tja, ampak se samo na začetku malo zatrese. Ali pa še to ne. (8) — /Z/račni val se nemara sploh ne odbije od omar in potem od visokih dvokrilnih vrat, ampak v omarah ali pa med omarami in mizo usahne. (9) — Tudi nepomično gleda skozi košate obrvi v njen vrat ali v ramena, ko je za hip ali dva obrnjena z životom proti njemu./ (21)

2.8 Čustvenostna določitev

»Pomenska podstava povedi (ali katera njenih prvin) se lahko upovedi čustveno nevtralnno ali pa zaznamovano.«⁶² Čustveno pa je tisto, »kar je podano z več energije, z večjo silovitostjo in slikovitostjo, kot je sicer potrebno izražati duševna razpoloženja in značilnosti ali stanja.«⁶³ Ta odvečna energija, uporabljena za prenos določene količine obvestila, je najboljše merilo za določanje čustvene obarvanosti. Čustveno se da barvati upovedeno s sredstvi katere koli jezikovne ravnine.

V umetnostnem besedilu, ki je »najbolj dognani in raznovrstni izbor jezikovnih sredstev«,⁶⁴ je navadno prizadevanje po izvirnem, učinkovitem, presenetljivem izražanju največje,⁶⁵ v precejšnji meri ravno s čustvenim barvanjem. Čustvena obarvanost ali zavzetost je gotovo vedno tudi stilno opazna, stilotvorna, nasprotno pa bi težko trdili, tj. da bi bil vsak stilem posledica večje čustvene zavzetosti. Če bi to veljalo, bi bilo naše besedilo precej revno s stilemi. Avtor namreč večinoma upoveduje tako, da kaže čim manj osebne zavzetosti za stvar, čim večjo neprizadetost, čustveno nevtralnno, in za to izbira tudi taka sredstva, kar lahko opazujemo na vseh jezikovnih ravninah od glasoslovne do skladenjske. To velja zlasti za začetek besedila, ki je tako čustveno nevtralen, kot da gre za strogo strokovno besedilo. Začetni pripovedni položaj je dosledno opazovalni in poročevalski; pripovedovalec je kar se da neprizadet opazovalec in poročevalec o tistem, kar vidi.⁶⁶ Kasneje njegova čustvena neprizadetost tudi nekoliko popusti, čeprav je hkrati opaziti tudi nasprotne odmike od srednje mere (čustvene nevtralnno) — v »anti-

⁶² Ss 1976, str. 436.

⁶³ Jože Toporišič, NSS, 1982, str. 282.

⁶⁴ Jože Toporišič, Razgledi po stilistiki in stilu, JiS 1962/63, str. 45.

⁶⁵ Čeprav to ni značilno izključno za umetnostna besedila; za živ, učinkovit in izviren govor si prizadevamo tudi v drugih funkcijskih zvrsteh. Tako npr. metafore, primere, različne figure niso domena umetnostnih besedil, ustvarjamo jih tudi v praktičnem sporazumevanju in publicistiki. Razlika pa je v količini in razporeditvi teh sredstev.

⁶⁶ To bi izključevalo vsakršno vednost in asociiranje. V takem položaju pripovedovalec seveda ne vztraja dosledno, zato so tudi posegi od vidne zaznave v vednostno območje, od poročanja in opisa h komentarju, kar pa seveda še ne pomeni tudi čustvene zavzetosti in obarvanosti.

čustvenost«, z jezikovnimi sredstvi (zlasti besedjem), ki so običajna za strokovno ali publicistično funkcijsko zvrst, v umetnostnem besedilu (in v konkretnem pomenu) pa delujejo suho, uradno.

Analizirani odlomki glede čustvenostne določitve niso prav srečno izbrani, saj so izrazito revni s tovrstnimi stilemi. Prva sonda, ker je z začetka, je sploh brez njih, še največ jih ima druga, kjer pa število naraste tudi na račun »antičustvenosti« — ne odvečne, ampak zmanjšane čustvene zavzetosti. Da bi zajeli tipiko čustvenostne določitve, smo pritegnili v obravnavo tudi primere iz nesondiranega besedila.

2.8.1 Največ čustvenega barvanja je z izbiro besed oz. preneseno rabo besed (uporaba besedja z drugega funkcijskega področja), kot bi na kratko lahko označili primere, metafore in sinestezije. Teh pomenskih figur (tropov) je v besedilu sicer eksaktnim, enopomenskim izražanjem kar precej. Kažejo izvirno, osebno doživljanje in označevanje stvari, izvirne miselne povezave (asociacije) in na določenih mestih čustveno zavzeto upovedovanje.

2.8.1.1 Struktura primere je običajna: primerjano (predmet, podstava), primerjalni veznik *kot* in podoba.⁶⁷ Posebej so zanimive podobe: s katerih pomenskih območij so vzete in kolikšni so asociativni preskoki. Nekaj primerov:

Trak teče krog in krog čevlja in se spredaj, ko se prične stopalo šele dvigovati, stakne v enojno pentljo, *kot je metulj z ozkimi temnimi krili*. (7) — /L/i/jak /je/ prepleten z mrežo črnih tankih razpok, ki so *kot žilice*. (8) — /Nad mizo/ stoji nepomično v zraku *kot usmerjena raketa ali torpedo* popolnoma vodoravno drobna žuželka. (9) — /Š/iroka muslinasta obleka je *kot padalo ali dežnik*. (10) — Levica pa je zelo lahkotna in, še zmeraj *kot kakšna pobiralka*, se sproži k črni slušalki./ (12) — /K/o so tudi njeni prsti *kot drobne sunkovite naprvice*, obe roki zgrabita bela lista in karbon./ (15) — /Roka/ *kot kost* zdrsnje za njo./ (21) — /R/avni in zavrti roki /gresta/ v cevastih rokavih suknjiča navzgor v prsi *kot dva lesena opornika*. (22) — Roke ob telesu so navpične in ravne *kot dva črna trsa*. (35) — Obe njeni tanki in izoblikovani roki /.../ sta zraven nje na tleh *kot dve odlomljeni veji kakšnega belega drevesa*. (48) — /S/trop je grobo balovit *kot kakšni hribi v oddaljenosti*. (64) — /Glas/ je *kot bela nitka* med divje razklenjenima čeljustma. (61)

Že iz izbranih primerov je razvidno, da so zelo pogostne miselne povezave s politehničnim področjem; podobe najpogosteje kažejo primerjave človeškega sveta s predmetnim, posebno tehničnim, torej nekakšno popredmetenje živega, človeškega, vendar tudi nasprotno: oživljanje predmetnega s primerjavami z živim, npr. živalskim (pentlja — *metulj*, razpoke na lijaku — *žilice*). Vse podobe so posebne, izvirne oznake predmetnosti; povezavo po podobnosti (skupno lastnost) s predmetom (primerjanim) je lahko najti. Podoba je tudi svojevrstna krepitev, stopnjevanje lastnosti, zaradi katere je vpeljana, saj je »vselej nekaj več kot podstava ali predmet, je in mora biti nekakšno pretiravanje, ki vpliva na stopnjevanje predstave o predmetu ali podstavi.«⁶⁸

Ni pa v vsaki primeri enako čustvene zavzetosti: večina jih je takih, ki res samo krepijo predstavo o predmetu (npr. o razpokah na lijaku, pentlji, lebdeči žuželki nad mizo) in gre torej za večjo slikovitost izraza; nekatere pa izražajo poleg osebnega, izvirnega videnja stvarnosti tudi čustveno, npr. *roki kot lesena opornika*: tako je označen položaj rok (opiranje na mizo),

⁶⁷ Poimenovanja kot pri A. Oevirku, Literarno delo in jezikovna izrazna sredstva, Literarni leksikon, 11. zvezek, Lj. 1981, str. 104–107.

⁶⁸ Anton Oevirk, Literarno delo in jezikovna izrazna sredstva, str. 107.

v sobesedilu pa je to mogoče razumeti tudi kot neprijazno togost, trdoto, moč, celo grobost in kot avtorjevo nenaklonjenost nasilnemu šefu, ker ga tako označi. Dekletovi roki sta, potem ko jo neznanec posili, kot *dve odlomljeni veji kakšnega belega drevesa*; podoba je čustveno izredno nabita: izraža dekletovo nemoč, zlomljenost, potrnost in avtorjevo občutenje njene tragike (da jo tako upove). Tudi tretja podoba rok — *dva črna trsa* ni le izredno slikovita, ponazarjalna (za navpičnost in ravnost), ampak tudi stopnjuje togost, nepremičnost v skrivnostnomračnem filmskem prizoru. Izbira podobe gotovo odkriva pripovedovalčev subjektivni odnos do stvari ali osebe. Za osebe vedno izbira take podobe, ki ustrezajo njegovemu razpoloženju, odnosu do njih; glavno osebo označuje tako, da je čutiti njegovo simpatijo do nje, neznanca v svem mercedesu, h kateremu dekle prisede, riše s samimi neprijetnimi oznakami (togost, grobost, nasilnost): *ves je v svoji trdi temno sivi obleki kot kakšen kirasir; se kot kakšen Hun vrže nanjo; jo prime za ušesa kot za ročaja kakšne posode*.

2.8.1.2 Primera je skrita tudi v osnovi vsake metafore; le-ta je najenostavnejša, »če iz primere ostane le še beseda s prenesenim pomenom, medtem ko je osnovna, primerjana beseda neimenovana, razvidna le iz sobesedila in tretjega pri primeri«. ⁶⁹ Seveda pa struktura vseh metafor še zdaleč ni tako preprosta, dostikrat jih je težko prepričljivo razstaviti.

Poskusimo z najpogosteje rabljeno metaforo *visoki črni šlem njene frizure/njenih las*, ki ni prevladujoča le zaradi pogostnosti, ampak tudi zaradi pomenov, ki jih dobiva v sobesedilu — prerašča v simbol dekletovega upiranja popredmetenju in nasilju, njenega obvladovanja položaja (ko dekle podleže nasilju in ko se duševno zlomi, se razpusti, razcefra tudi trdno urejena pričeska). ⁷⁰ Označitvena podoba za pričesko je *šlem*, z njo je hotel pripovedovalec poudariti njeno trdnost, morda tudi varovalnost. Namesto da bi pričesko označil z običajnim pridevnikom ali glagolom (trdna, varuje, ščiti), je raje uporabil podobo, ki vsebuje vse te pomenske sestavine še v večji meri.

V roditilniški zvezi je poleg podobe (metafore) imenovana tudi osnovna, primerjana (označena) beseda, v tem primeru *frizura, lasje*, in sicer kot roditilniški (neujemalni) prilastek; čeprav sta vsebovana oba elementa, je to drugače kot pri primeri, saj je primerjano podrejeno, stopilo je v ozadje, podredna zveza besed z različnih predmetnih področij (del človekovega telesa — del bojne oprave) pa tvori enovito, zlito podobo, v katere osnovi je, če jo natančno premislimo, vendarle primerjava (*pričeska je trdna/varuje kot šlem*).

Težje razločljiva je roditilniška zveza *kotel noči*, ker skupna lastnost, podobnost, na osnovi katere je nastala metafora, ni tako razvidna; noč občuti kot nekaj globokega, neznanega, ker temnega. Nasprotno dan, svetlobo popredmeti s *ploskvijo (ploskev svetlobe prihajajočega dne)*, ki je nekaj jasnega, razvidnega (tako občutenje je tudi v osnovi pridevniške metafore *ploščnato jutro*). V zadnjih primerih so ob primerjanih besedah rabljene podobe s tako oddaljenih predmetnih področij, da zveza na prvi pogled izgleda paradoksalna. Ta tip metafore (z roditilniškim prilastkom) je prevladujoč; podobno kot že

⁶⁹ Matjaž Kmecl, Mala literarna teorija, Lj. 1977, str. 116.

⁷⁰ O *črnem šlemu* kot glavni (vodilni) metafori, ki prerašča v simbol, govori tudi Marjan Dolgan v svoji razpravi o Triptihu A. Schwarzakobler v: Pripovedovalec in pripoved, str. 93.

omenjene bi lahko razložili naslednje: *kepa glasov* (<glasovi so združeni, sprijeti kot kepa/vrženi v prostor kot kepa); *prostran in nasekan kos različnih glasov* (popredmetenje abstraktnega, glas je nekaj otipljivega nam. slišnega; blizu sinesteziji); *kupček njenih rok v belem gnezdu* (<bela obleka v naročju kot belo gnezdo); *kleščice njegovih prstov*; *črni grm las*; *rafal dolgih besed in stavkov*; *drobne kapljice malih živcev*; *črna votlina ust*; *obok obrovi*; *črna votlina ust*.

Redkejšje so metafore brez primerjanega: *košati visoki grm*; *košati šlem*; *črn šlem* (vse za 'lase', 'pričesko'); (ograta roka ima) *drobne kapljice* ('žile'); *otrdela opornika* ('roki'), (se vsa sključi v) *Andrejev križ*.

Tudi glagolske metafore bodisi krepijo predstavo bodisi čustveno barvajo besedilo. Pripovedovalec družiti samostalnike z glagoli z drugih funkcijskih področij; stvarjem pripisuje dejanja, ki so običajna za bitja (oživljanje), npr. *spirala naglo v zcveti/dosti črk izskoči iz stroja na valj*, ali pa človeku dejanje, ki je običajno za stvari, npr. *dekle/valovi z istim privzdignjenim in valujočim korakom*; topi, okrogli stvari pripiše dejanje, ki je običajno združljivo z ostrimi, npr. *kepa glasov z areže v mir*; mehki pa tako, ki je običajno za krhko, trdo, npr. *tkanina se drobi v lomljive gubice*.

Slikovito označevanje in čustveno doživljanje stvari kažejo tudi pridevniške metafore, kot npr.: *agatasto telo*, *ploščnato jutro*, *mesečinaasto bele čipke*, *okostenelo zrenje*, *listaste roke*.

2.8.1.3 Zvoki in barve se pripovedovalcu često spreminjajo v nekaj otipljivega, predmetnega, v snov, lahko trdno (*kepa/kos glasov*), najpogosteje pa jih občuti kot tekočino; te v bistvu nesnovne stvari potem družiti s pojmi z drugega, snovnega predmetnega območja (z za to področje značilnimi glagoli, pridevniki), npr.: *od njene oranžne barve in ramen se razliva širok, blag val*; *glas je usahnil*; *zrenje zelo prši*; *zvonki, neučakani smeh, ki se mokro trga od ust*; *zvonki in mokri glasovi*; *suh, oster pok*; *glas zaplava, prši po zraku krog obraza in drugih reči*, *predno usahne v udrti luknjičavi slušalki*; *oroče zardel*; *raste pršeč in komaj zaznaven pas belo rumene svetlobe*; *penasta svetloba*; *belina beločnic preplavi svetlobo lune*; *usta srkajo zbrani nasmešek vase*; *reka rjavo šumi* (zamenjava slušne zaznave z vidno). To so neke vrste zamenjave čutnih zaznav (vid, sluh s tipom), torej sinestezije.

2.8.1.4 Že pri pomembnosti določitvi smo obravnavali neko zamenjavo, ki je v bistvu metonimija: zamenjava dejanskega vršilca dejanja s sredstvom je največkrat zamenjava celote z delom (namesto človeka kakšen del telesa), npr.: *Roke grejo zdaj gor in narahlo malo privzdignejo črn košat šlem las, kolena in vse od kolen navzdol pa se skrije v temo pod srednjim predalom*.⁷¹ (7) Morda bi tako lahko imenovali tudi prikazovanje človekovih duševnih stanj z njegovim videzom, vedenje in početje,⁷¹ predvsem oči dostikrat odsliskavajo dekletovo razpoloženje in doživljanje, npr. umirjenost:

Oči so temno rjave in mirne, mogoče vse tisto za očmi, kar jih dostikrat nemirno premika sem in tja, miruje in je sklenjeno in zbrano, nimajo nobene plapolajoče iskre, položene so ven pred vetrobransko steklo in mogoče sploh ne zato, da bi gledale. (40)

⁷¹ V tem, meni avtor, se netradicionalna literatura razlikuje od tradicionalne: »tradicionalna pisava, ki ji je cilj pripoved ali fabula /.../ celotno kompleksno doživljanje poimenuje. Npr.: ... obšlo jo je čustvo tesnobe.« V literaturi, kot jo pojmuje on, pa je čustvo opisano, nanizani so »posamezni znaki ali sestavni elementi« doživljanja — »transkripcija nevidnega v vidno (z rabo komparacij in analogij)«. (R. Šeligo, Za magijsko gledališče, Nova revija 1/7—8, str. 748.)

Take zamenjave obvladujejo besedilo v celoti; drugačne metonimije so redke: prsti tipajo napeto smehljajočo se *rdečo barvo ustnic* (= ustnice rdeče barve); šine njen *bel muslin* proti stopnicam (= ona v belem muslinu); *nekaj sovražnika* je posedalo včasih po tleh (=nekaj sovražnikov); *oči* so v kartah, nekatere pa nepomično nad mizo in v prostoru okoli mize (= pogled); vekni prekrivata njeno *zrenje* (oči, s katerimi gleda); *zrkli* gresta skoraj izruvano tja dol proti mali odprtini za okno ali malo niže (= pogled).

2.8.1.5 Stilno opazni so tudi odmiki v nasprotno smer: težnja po suhem, nekako uradnem izrazu. Tako npr. beseda *hranjenje* (ko ženske malicajo) poudarja pojmovanje človeka kot živega bitja na sploh (nekakšna razosebitiv); raba hipernima namesto pomensko ožjega pa tudi bolj specifičnega izraza (ki velja samo za človekovo hranjenje) — *malica, malicanje* stilno učinkuje v skladu z neantropocentričnim pojmovanjem.

Že omenjeni *izreči se* (o/za)⁷² deluje stilno, ker običajno pomeni javno izrekanje mnenja, tu pa je rabljen za zasebni pogovor; zveza *izreči se za res* vsebuje tudi naklonskost (hotenje, željo), ki bi jo tako jedrnatost težko izrazil še kako drugače (jedrnatost je osnovna značilnost njegovega poročanja o govornem dogodku): *Izreče se za hrano in mir* ('hočem/želim jesti in imeti mir/pri jedi hočem imeti mir').

Nenavadna se zdita tudi glagolska izraza v naslednjih dveh primerih: *Vmes dvakrat p o s n a ž i usta in jezik*. — *Njeno zrenje pa je še zmeraj brez premika*.

2.8.2 Besedilo čustveno barvajo tudi posebne skladenjske zveze, zlasti različne figure in ponovitve. O mnogovezju in paralelizmih ter nekaterih ponovitvah je bil govor že ob stopnjevitosti povedi. Tam je bilo rečeno, da gre za krepitev ob povečani čustveni zavzetosti in da je v teh primerih jakostno določitev težko razmejiti od čustvenostne.

Tudi brezvezje v naslednji povedi kaže čustveno zavzetost, prizadetost, a hkrati tudi stopnjuje mučno dekletovo stanje:

Obraz in glava sta nezavarovana in z vso težo, ki jo povzroča velika in osredotočena privlačnost globoko tam spodaj, na zidu, tako da je nos malo privihan navzgor, roke brez kakršne koli moči visijo ob telesu navzdol, oči postajajo spet zelo bele in lasje so povsod in tudi na očeh, ki nemara zdaj niti zrenja ne pršijo v zid pred sabo, uhlja sta bleda in premočena, obraz je zelo moker in vrvečav, na plečih je muslin sivo vlažen, kolena se drgnejo ob zidu, ko drsi zmeraj bolj dol, ko je zmeraj bolj težka in privlačnost tam spodaj zmeraj bolj neizprosna, ko je tudi zmeraj bolj težko mehka in brez tetiv, ki nosijo voljo v telo, dokler se ne nagne na stran in jo teža in privlačna sila ne potegneta na tla. (62)

Besedilo čustveno barvajo tudi paralelizmi (ponovi se skladenjski vzorec, z delno istimi udeleženci): *Zmeraj bližje je. Zmeraj bolj bleščeča je.* (34) *To mu dovoli, to mu pusti.* (35) *Nobenega šuma ni in odmeva krika že dolgo ni.* (64)

Čustveno zavzeto upovedovanje kažejo tudi takele delne ponovitve: *vnaprej, za vse vnaprej; na koncu njive, na nasprotnem koncu; vse doslej, ves ta čas; tu notri, v tem malem prostoru;* (reče ji) *o koncu in o skorajšnjem koncu; (čas) kot minevanje, kot minevanje dneva in noči; dostavek stopnjuje prvi del ali ga precizira.*

⁷² Prim. op. 57.

2.9 Prečnostna določitev

S členitvijo po aktualnosti (perečnosti) prvine pomenske podstave razporejamo v poved po važnosti; običajni vrstni red je tak, da najprej povemo manj važno, že znano, tisto, o čemer govorimo (temo), nato pa važnejši del sporočila, tj. tisto, kar o nečem novega povemo (jedro).⁷³ Torej je nezaznamovano zaporedje tako, da izhodišču (I) sledi jedro (J), vmes je lahko še prehod (P).

Če zamenjamo mesto izhodišča in jedra, dobimo stilno zaznamovani ali subjektivni red. Do takega pridemo tudi z zamenjavami znotraj izhodišča, prehoda in jedra, kjer »zaporedja besed ne urejajo načela členitve po aktualnosti, ampak običaj danega jezika«. ⁷⁴ Stalni besedni red imajo sestavine neglagolskih fraz, naslonskega niza, delno tudi deli podredja in priredja. Torej tudi s spreminjanjem stalnega besednega reda (stalne stave) dobimo stilno zaznamovani besedni red.

V naši pripovedi nobena od teh možnosti ni prav veliko rabljena; večinoma gre za stilno nezaznamovani ali objektivni red, kar je za pripovedovalca, ki skuša biti čim bolj neopazen in neprizadet, tudi razumljivo. Vendar pa včasih ta objektivni red le preokrene v subjektivnega, in sicer na načine, kot so spodaj s primeri pokazani.

2.9.1 Pripovedovalec včasih ustvarja stilno zaznamovani besedni red (stavo) tako, da zamenja mesto jedra in izhodišča. To stori, ko želi kakemu delu sporočila dati večji poudarek, npr: *Usten ima veliko in so nasekano rdeča.* (16) — /K/ot da nimajo nič teže ali kot, da imajo vse tisto, kar premaguje privlačnost zemlje, v sebi. (58) — *Torbico prime z obema rokama.* (40) *Tudi obraz obrne tja gor./* (58) — *Potem še zmeraj mirno počasi, kot da vse miruje, primejo levi drobni prsti en konec verige./* — *Gube se brez reda kažejo v vseh smereh.* (38)

V nekaterih primerih se zdi poudarjanje neutemeljeno: /Š/umi in zvoki, kot jih prihajajoče jutro ima./ (66) — *Ni slišati šumenja stolpa, čeprav pred malo odprtino ni odra in naprav, ki bi na njem visele.* (64)

Z zamenjavo avtor ustvarja tudi skladijske figure. V naslednjem priredju je z zamenjavo jedra in izhodišča drugega stavka nastal paralelizem: *Nobenega šuma ni in odmeva krika že dolgo ni.*

Ali pa se z inverzijo izogne ponovitvi istega skladijskega vzorca (hiazem?): *Z glavo se sunkovito odmakne proč in proč odmakne tudi zapestje.* (68) — /D/esni prsti pa zabodejo iglo prvič in potem tudi od spodaj prvič, potem drugič od zgoraj in drugič od spodaj./ (68)

Pogosto zamenjuje mesto izhodišča in jedra v zanikanih stavkih: *Čeprav so vse odprtine nezadelaide, prepaha ni nobenega.* (55) *Drevesa ni nobenega.* (52) *Svetlobe ne prihaja v hodnik nič več kot prej.* (61)

2.9.2 Stilno zaznamovani besedni red pa ustvarja tudi s spreminjanjem stalne stave; tako npr. naslonka pride na absolutni začetek stavka. Zdi se, da gre za razdruženo poved in da je veznik izpuščen: *Obraz je miren. Je tudi moker in lepljiv.* (64) — V naslednjem primeru gre za inverzijo ali pa je spredaj kaj izpuščen: *Je velika in se ne ozira naokrog* (16) (ona/ženska je velika). — *Izreče nekaj smešnih besed o kumaricah. Se zasmjeji.* (16)

⁷³ Razen pri vprašalnih stavkih z vprašalnim zaimkom, kjer je najprej jedro.

⁷⁴ Ss 1976, str. 534.

Naslonke imajo v stavku trdno določeno mesto; tako velja pravilo, da naslonski niz stoji »za prvim stavčnim členom (izvzet je prilastek), najsi bo gol, zložen ali stavčen. Če je povedek sestavljena glagolska oblika ali če sestoji iz pomožnega glagola in povedkovega določila, stoje naslonke za deležnikom ali povedkovim določilom.«⁷⁵ (V zgornjem primeru je pomožnik pred povedkovim določilom.) V nekaterih primerih pa naslonka (pomožnik) stoji za členkom, ki seveda ni stavčni člen: *tudi je vse drugo negibno; tudi ji ponovno malo razklene čeljusti*.

Mesta posameznih sestavin besedne zveze ne zamenjuje, glagolska pa se tako ravna po členitvi po aktualnosti. Zanimivi so primeri, ko besedni red odloča o skladenjski vrednosti delov stavka; položaj pridevnika o tem, ali gre za navadni ali povedkov prilastek (*Usten ima veliko proti Ima veliko usten*) ali pa položaj prislova: v našem primeru *Obleka zgoraj je zelo razpeta* je desni neujemalni prilastek (v primeru *Obleka je zgoraj zelo razpeta* bi bil prislovno določilo), podobno še: (bolj zgoraj), *kjer je jarek med stegni* (proti *kjer je med stegni jarek*).

2.10 Možnostna določitev

Pomenska podstava je v besedilu le redko upovedena kot možna ali uresničljiva. V sondiranem besedilu so upoštevani vsi primeri; zanimivo, da smo jih največ našli v 1. sondi, kjer gre pretežno za opis prostora in predmetov v njem. Pripovedovalec poudarja splošnost možnosti, zato pretežno uporablja brezosebne stavke z naklonskim izrazom ob pomožnem glagolu ter z nedoločnikom: *mogoče je slišati prožni kovinski zvok vzmeti; mogoče je izvleči iz velike pisalne mize vse predale; mogoče je videti nekaj kozarcev; mogoče je videti na nji velike zlate črke; težko je zavrteti; z glagolom dati se: zlahka se da potegniti ven vse predale*.

Neuresničljivost je izražena z nedoločnikom ob zanikanem pomožniku: *ni slišati šumenja stolpa; z zanikanim dovršnikom: dež /barve/ ne spre-re; podkvice in žeblički čevljev /barve/ ne zdrgnejo*.

Tudi v govorni podstavi tvorjenke je lahko vsebovana možnost, npr. *razviden* je ,tak, ki se da (raz)videti' (*ni razvidno*, kaj je napisano — ,se ne da videti').

V nadaljevanju se možnost (ali nemožnost), da izvrši dejanje bolj nanaša na konkretnega vršilca, zato zvezo *mogoče je* + *nedoločnik* večinoma zamenja *lahko* ('moči') + *osebna glagolska oblika*: /*jezik*/ *lahko nemoteno teče po nebu in zobeh; /uho/ sploh ne more slišati tiktakanja; /ona/ se lahko nagne še bolj ven; /noge/ so lahko iztegnjene, lahko so skrčene, lahko so prekrižane; ona vse to lahko vidi, nemara lahko celo na svojem obrazu čuti kiselkasto mlačno sapo tega nasmeha; vse to lahko dojamem le v hipu; mogoče lahko sune z brado velikokrat*.

2.11 Skladdenjski naklon

V posameznih povedih bi, kar zadeva izražanje, oblike te določitve, zastonj iskali stilnih posebnosti ali vsaj raznovrstnosti. Predmetnost se vseskozi samo ugotavlja, torej nimamo vprašalnih, velelnih ali želelnih povedi. Za

⁷⁵ Ss 1976, str. 538.

besedilo kot celoto je ta doslednost, da je vse izraženo v pripovednih povedih, gotovo stilotvorna in je pomembna stilna značilnost. Utemeljena je z doslednim poročilom; tudi govorni dogodek pripovedovalec opiše, tako da niti tu ni možnosti in potrebe po drugačnem upovedovanju. Čustveni zanesenosti, v kakršni bi lahko nastajale vzklične povedi, se izogiba, vsaj nikoli je tako očitno ne pokaže. Tudi bralca ne ogovarja, da bi morda zastavljal prava ali govorniška vprašanja. Skratka, pripoved je zastavljena in izpeljana kot poročilo in opis, kar pogojuje upovedovanje v pripovednem naklonu.

Dejanje, stanje, lastnost ipd. pripovedovalec ugotavlja kot obstoječe (neobstoječe), za kar rabi glagolske oblike povednega naklona, kot v povedi *Ključek se v ključavnici zatakne ali zaskoči tako kot skoraj sleherno jutro*.

Že večkrat smo pokazali, da pripovedovalec ni čisto samo poročevalec o tistem, kar vidi (>kamera<), da včasih doda kaj iz svojega vedenja; to so premiki iz vidne zaznave v vednostno območje. Tako lahko razumemo podajanje umišljenih dejanj ali stanj (s pogojnikom): */omara/ bi lahko bila kot vrata v steni; /ni odra in naprav/, ki bi na njem visele; ko bi v kakšni oddaljenosti zalajala kakšna žival, potem bi to prišlo skupaj z nočnim zrakom vse do sem*. Ti primeri so zaradi redkosti opazni, seveda pa niso samo ti stilotvorni; za stil dela je, kot rečeno, značilen pripovedni skladenski naklon sploh.

2.12 Hotenjska določitev

Tudi hotenjska določitev, podobno kot možnostna, za stil besedila ni posebno pomembna, že zato ne, ker je hotenje zelo redko izraženo. Tistih nekaj primerov, ki smo jih našli, pa je zanimivih zaradi ponavljajočega se načina te določitve: to je izraz nujnosti ob pomožniku ter nedoločnik (*treba je + nedoločnik*), torej spet značilna brezosebikova raba.

V nekaterih primerih bi bil vršilec dejanja, če bi bil izražen, splošen, npr. *treba je obnavljati*, drugi pa se nanašajo na konkretnega vršilca dejanja, npr. na dekle: */vrat/ sploh ni treba odpreti; izparanega kosa ni treba več držati z roko; treba je vzdigniti slušalko; treba je prisluhniti in izreči nekaj besed; slušalko je treba kmalu spustiti; /liste/ je treba prijeti z obema rokama*. Čeprav je jasno, da mora vse to storiti dekle (neimenovana glavna oseba), pripovedovalec govori, kot da je na sploh treba tako storiti, konkretnega vršilca dejanja pa zamolči, izrine. Še primer z glagolom moranja (stavek z osebkom, ker vršilec dejanja ni človek): *niti najmanjši gib ne sme zmotiti zbranosti in doseženega*.

2.13 Določitev povedi glede na udeležence sporočanja

Tudi zanjo velja podobno kot za naklonsko določitev: skoraj brez stilemov (v sondiranem besedilu jih ni), a je vendarle za stil besedila zelo značilna.

Vsa pripoved se nanaša na neudeleženca pogovora, torej na neko 3. osebo. Te so večinoma nepoimenovane (poimenovani sta dve epizodni osebi: *Jurij, Renata*), zaimek (*on, ona*) v imenovalniku je prav tako izpuščen, tako da nastajajo že omenjene težave z identifikacijo oseb. Posebnost je pri tem pripoved o dogajanju na filmskem platnu: tu so osebe delno poimenovane z imeni (igralce ločuje po njihovih pravih imenih: *Sacha Pitoeff, Giorgio Albertazzi*), glavni osebi, zaljubljenca, pa sta *On* in *Ona*, tudi *Onadva*. Z ve-

liko pisana osebna zaimka pomenita 'moški' in 'ženska', 'ljubezenska partnerja'. Z veliko piše zaimka v vseh sklonih in tudi v dvojini, kar poudarja njuno vzvišenost, pa tudi vzvišenost, poduhovljenost njune ljubezni, obzirnost in galantnost moškega; vse je pravo nasprotje odnosa med dekletom in njenim moškim (grobost, spolno nasilje nad dekletom). Primer: *On a pomika svoj pogled /.../ k N j e m u , in On svoj pogled iz narave cipres, grmov in trave pomika k N j i.* (35) V tem pomenu seveda ne velja izpustnost, kot sicer za osebne zaimke v imenovalniku: *Z nasprotni strani se približuje o n. /.../ On je ves temen, zelo se razlikuje od bele poti, samo obraz in ovratnik srajce se zliva z belo barvo posebnega peska.* (34, 35)

V besedilu (z eno samo izjemo) ne nastopijo udeleženci pogovora, kar je mogoče pojasniti z doslednim poročevalskim stališčem. Nastopajočim (razen v enem primeru) avtor ne da spregovoriti, govorni dogodek opiše. Pripovedovalec je zakrit in se ne odkriva z osebno izpovedjo ali nagovori na bralca, tako da je pravzaprav izključena možnost za vključevanje 1. in 2. osebe v pripoved. Prav doslednost, s katero sta udeleženca pogovora izključena iz pripovedi, je pomembna stilna značilnost besedila, utemeljena pa je z umišljenim pripovedovalčevim položajem (sprotno ubesedovanje/poročilo, neprizadeto stališče, le redko komentiranje).

3 Prav na koncu naj opozorimo na dve značilnosti, ki ju naša analiza ni pokazala (vsaj v celoti ne), pa se zdita pomembni za slog pripovedi.

Prvič, samo delno smo pokazali razvitost samostalniške fraze (predvsem pri istovetnostni določitvi), nikjer pa nismo izrecno opozorili na to, da je samostalniška fraza le redko gola, skoraj vedno ima levi ali desni prilastek, dostikrat jih ima tudi po več, npr.: *svetlo ogledalce s črno svileno prevleko na robovih in z mehko blazinico zadaj; njeni zrkli brez kakršnega koli utripa z visoko napeto beločnico; malo prašni, rjavi in nizki, skoraj brezpetni, luknjičavi in lahki čevlji; črn košat šlem las.* Vsa ta množica prilastkov kaže sila natančen opis in pripovedovalca z izredno razvitim opazovalnim darom.

Druga pomembna značilnost se zdi izbira skladijskega vzorca (nekaj o tem pri jakostni in čustvenostni določitvi). Močno prevladujejo stavčna priredja, med njimi zlasti vezalna, manj je protivnih, medtem ko vzročne ali posledične odnose med stavki pisatelj le redko izraža. Posamezne dele priredja pogosto razvija s prilastkovimi odvisniki (opisnost!). Redkejša so podredja z vzročnimi, namernimi, časovnimi ali krajevnimi odvisniki. Taka izbira je delno pogojena s pripovedovalčevim stališčem, da ubeseduje sproti in da sploh čim manj kaže svojo prisotnost. Če bi pogosto ugotavljal vzročne in posledične odnose med stvarmi, bi se le-ta pokazala bolj očitno. Poleg sprotne ubesedovanja pripomore k naštevalnosti tudi opisnost.

4 Sklep

Na koncu nam preostane, da se ozremo na opravljeno analizo in odgovorimo na spredaj zastavljeno vprašanje, namreč, v kolikšni meri se dajo s stališča upovedovanja zajeti stilemi danega besedila, opisati njegov jezikovni stil. Če povzamemo izsledke, vidimo, da je analiza s stališča upovedovanja odgovorila na mnoga bistvena vprašanja jezikovnega stila bolj celostno, kot bi to lahko storili, če bi besedilo opazovali s stališča posameznih slovnčnih ravnin. Pokazala je, da na jezikovni izraz danega besedila vplivata predvsem dve stvari:

Pomemben vpliv ima osnovna idejnost, po kateri je svet predvsem predmetnost, v kateri človek ne zavzema središčnega položaja. Ta ideja pravzaprav ni nikjer deklarativno izražena, vsebovana je prav v pripovednem načinu, torej zlasti v izbiri, razvrščanju in funkcioniranju jezikovnih sredstev. Najbolj očitno se kaže v istovetnostni in pomembnostni določitvi; z obema pripovedovalec odvzema človeku osrednje mesto in preusmerja pozornost na množico predmetov, ki ga obdajajo. Človekova istovetnost ni jasna, medtem ko so predmeti izredno natančno istovetnostno določeni. Tudi z zamenjavo udeleženskih mest dostikrat napravi tako, da dejanskega vršilca dejanja — človeka spravi v ozadje ali sploh izrine iz povedi, na mesto 1. udeleženca pa postavi predmet. Najbolj značilno je za ta del postavljanje sredstva (okolice) na mesto 1. udeleženca, s čimer ustvarja vtis, da predmeti delujejo samodejno, ne da bi z njimi upravljal človek, posamezni deli telesa pa brez človekove volje. Človek se tako izgublja med predmeti, razstavljen je na posamezne dele in ker je tudi vse psihološko izključeno, je njegovo popredmetenje res skoraj popolno.

Drugo pomembno dejstvo, ki vpliva na izbiro jezikovnih sredstev (na upovedovanje), je pripovedovalčev položaj, ki ima tele bistvene značilnosti: 1. pripovedovalec je poročevalec; zdi se, da je nekje v neposredni bližini tistega, o čemer poroča ali kar opisuje (zelo natančno poročilo, opis); 2. pri poročanju se omejuje le na čutne zaznave (predvsem vidno), zato sta njegovo vedenje, misel v obliki komentarjev izključena; to ni vsevedni pripovedovalec; 3. ustvarja vtis sprotnega poročanja, kot da se vse dogaja pred njegovimi (in bralčevimi) očmi, zdaj in tukaj; 4. ostati hoče skrit, neprizadet zapisovalec dogajanja (kot filmska kamera): pripovedovati skuša popolnoma objektivno, brez čustvene zavzetosti.

Tako stališče do upovedenega vpliva na večino upovedovalnih določitev. Vtis sprotnega ubesedovanja, neposredne prisotnosti ob dogajanju, časovne bližine ustvarja tako, da celotno pripoved posedanji. Dosledno poročilo, ugotavljanje zgolj obstoječega (redko umišljenega) narekuje izbiro pripovednega skladijskega naklona, pripoved o neudeležencu pogovora pa izbiro glagolskih oblik ter osebnih zaimkov v 3. osebi. Pripovedovalca z omejeno vednostjo (neavtoritativnega) kažejo razmeroma številne gotovostne določitve podstave, s katerimi izraža pridržke ali negotovost glede upovedenega. Pripovedovalčeva objektivnost in čustvena neprizadetost narekuje redke čustvenostne določitve podstave in nezaznamovani (objektivni) besedni red. V zvezi z natančnostjo poročila pa velja omeniti silno natančno določanje količine in mere upovedenega in temu ustrezno veliko pogostnost teh določitev.

Seveda pa se od osnovnega pripovednega načina kažejo tudi določena odstopanja, ki se prav tako dajo dokazati z upovedovalnimi določitvami. Tako se na nekaterih mestih kažejo pripovedovalčevi urejevalni posegi in odmiki iz vidne zaznave v vednostno območje v obliki retrospektiv (posegi v preteklost), asociacij in komentarjev (brezčasnost!). Čustvene modifikacije podstave in nekatera stopnjevanja kažejo, da ob človekovi tragiki pripovedovalec ne more ostati neprizadet in da se nehote postavi na stran človeka v stiski. Ta odstopanja sicer nekoliko rahljajo osnovno ideologijo in zasnovano pripovedi sploh, a jo delajo tudi človeško pristnejšo. Iz pripovedi veje določeni humanizem: res v njej mrgoli drobnih in velikih predmetov, ki se včasih grozljivo osamosvajajo, kar nekako oživljajo, in da pritegujejo veliko pripo-

vedovalčeve pozornosti, a je to vendarle pripoved o človeku. Z njo pripovedovalec sporoča človekov odpor proti polaščanju in popredmetenju in ko je ta odpor zlomljen, to občuti in prikaže tragično.

SUMMARY

This analysis of Rudi Šeligo's *Triptih Agate Schwarzkobler* was made from the point of view of the thirteen modifications which can be applied to the sentence semantic base. The presupposition was that the modifications, by giving a sentence its final surface form, should be most relevant for the style of a text. In Šeligo's piece, the modifications make evident, first, the idea that the world is, above all, materiality (physical objects) and that man does not occupy the central position in this world. It is especially by means of the identificational and the hierarchical modifications that Šeligo deprives man of his central place and rechannels the reader's attention towards the numerous objects by which man is surrounded. Specifically, there is a contrast between the meticulously identified objects and the blurredly identified characters (people). The hierarchical modification of the sentence semantic base serves the idea that man is marginal and unimportant by rearranging the participants (the arguments of the sentence semantic base): the actual agent, i.e. man, is pushed into the background or even out of the sentence, while objects are placed in the foreground; most often it is the instrument which Šeligo puts in the place of the agent (actor), thus creating the impression that objects and bodily parts are self-acting, independently of human agency or will. Most of the modifications show, secondly, the narrator's perspective. The impression that the narrator's uttering takes place simultaneously with the action, that he immediately witnesses the action, has been achieved by putting the entire narrative in the present tense. The special position of the narrator is, most likely, also the cause of the exceptionally frequent quantificational and intensificational modifications of the base: the narrator's being seemingly close to the action not only in terms of time but space as well, makes possible detailed reporting which, due to the preciseness of the quantificational and intensificational (and sometimes also identificational) modifying, leaves the impression of exactitude uncommon to literary texts. Being consistently reportorial and merely noting what really is entails selecting the declarative syntactic mood, while talking about a non-participant in the conversation entails selecting third-person verb forms and personal pronouns. The limited knowledge of the narrator (the narrator's non-omniscience) is shown in the relatively numerous certitudinal modifications expressing his reservation and uncertainty about what he says. His objectiveness and emotional indifference results in a low frequency of emotional modifications and in a neutral word order. The technique of narration marked by the above qualities is almost consistent throughout the text. A thorough analysis nevertheless reveals occasional departures from it. In a few places, the narrator retracts from a mere visual perception into knowledgeableness by using flashbacks, associations, and commentaries. The emotional modifications and a few of the intensificational ones display the fact that it has been impossible for the narrator to remain indifferent to human tragic. However, these departures in no way obscure the clarity of the stylistic features mentioned first and concordant with the thesis of the reistic nature of the text. This also proves the modifications of the sentence semantic base to be a possible, quite comprehensive, and therefore worthwhile angle of stylistic research.

UDK 886.5.09-3 Pregelj I.: Bogovec Jernej
Marjan Dolgan
Ljubljana

ČASOVNA IN PROSTORSKA KOMPOZICIJA PREGLJEVEGA ROMANA BOGOVEC JERNEJ

Za Pregljev roman *Bogovec Jernej* (1923) je značilno, da temelji pripovedovani čas na linearnem dogodkovnem zaporedju, pri čemer obstaja paralelizem med dogajalnimi in podogajalnimi časom. To je utemeljeno s parabolitnostjo celotne pripovedi, saj se parabolitnost razodeva tudi v prostorski kompoziciji, čeprav je zanjo značilna asimetrična opozicija med poglavitnimi deli prostora.

The narrated time (i. e. the time in which the happenings of the narrative take place) in Pregelj's novel *Bogovec Jernej* (1923) is basically a linear sequence of events. There is a parallelism between the time of the events and the time after the events. This parallelism is justified by the entire narrative having the nature of a parable, detectable also in the spatial composition, even though the characteristic feature of the spatial composition is an asymmetric opposition between the main segments of space.

0 Čas in prostor sta pripovedovani kategoriji vsake pripovedi. Vendar nista enoviti, saj ju sestavlja več ravni, katerih prvine so v določenih medsebojnih zvezah ali kompozicijskih relacijah: ponavljanje prvine, (a)simetrična opozicija dveh prv in paralelizem prv in. Ker sta v relaciji največkrat dve prvini, gre za binarne relacije, ki jih je mogoče zapisati tudi v matematični obliki. Tako ustreza ponavljanje ekvivalenčni relaciji, (a)simetrična opozicija (a)simetrični relaciji in paralelizem tranzitivni relaciji. Sistem binarnih relacij med prvini, ki pripadajo posameznim ravnem vsake pripovedovane kategorije, je njena kompozicija. Ta semantizira pripoved.

0.1 Najbolj opazna raven pripovedovanega časa in prostora je dogodkovna, ki tudi ni enovita. Pripovedovalec namreč združuje dogodke v preddogajanje, dogajanje in podogajanje, ki jim pripadajo ustrezni časovni in prostorski odseki. Če pripoveduje pripovedovalec najprej preddogajanje, nato dogajanje in podogajanje, potem se pojavlja v pripovedi linearno dogodkovno zaporedje. Če pa je to spremenjeno, potem nastane nelinearno, največkrat retrospektivno dogodkovno zaporedje. Pripadajoči odseki pripovedovanega časa in prostora so komplementarni.

1 V Pregljevem romanu *Bogovec Jernej* (prvi, revialni natis v DS 1923; obravnava upošteva objavo v III. knjigi Pregljevih Izbranih del, Celje 1964, 211—337, ki jo je uredil France Koblar) razvršča pripovedovalec dogodke v linearnem zaporedju, v katerem je pripovedovani čas razporejen v preddogajalni, dogajalni in podogajalni. Prvi obsega več desetletij ali morda celo 16. stoletje, drugi sorazmerno kratko obdobje med 29. novembrom 1600 in nekim nedoločenim februarskim dnevom 1601, tretji pa nedoločeno zimo, ki je morda iz prve polovice l. 1601 ali iz poznejših let. Podogajalni čas sestavlja epilog, ki ni razviden že iz zunanje zgradbe, saj ga pripovedovalec pripoveduje kar v dveh zadnjih podpoglavjih romana. Razmejiti ga je mogoče s primerjanjem vseh časovnih odsekov v vseh podpoglavjih v zadnji oštevilčeni enoti zadnjega poglavja.

1.1 Zgradba pripovedovanega časa je v romanu *Bogovec Jernej* podobna tisti v Pregljevem romanu *Plebanus Joannes* (1920), razločuje se predvsem po trajanju:

— preddogajalni čas traja v romanu *Plebanus Joannes* en dan (24. maj) in najbrž več jesenskih dni 1498, v *Bogovcu Jerneju* pa morda celo 16. stoletje; v preddogajalnem času prvega romana se že pojavi glavna oseba, v prologu drugega — ki je istoveten z omenjenim časovnim odsekom — pa je še ni.

— Dogajalni čas obsega v prvem romanu tri letne čase: približno oseni mesecev od marca do vštveši oktobra l. 1518; v *Bogovcu Jerneju* pa komaj tri mesece ob koncu l. 1600 in v začetku l. 1601.

— Podogajalni čas v epilogu romana *Plebanus Joannes* je sorazmerno natančno določen, v *Bogovcu Jerneju* pa ne več, ker meja med dogajalnim in podogajalnim časom ni trdna, saj ni mogoče zanesljivo trditi, ali spada zima v leto 1601 ali v kako poznejše. Sklepno poanto izpove pripovedovalec v prvem romanu posredno, z izjavo stranske osebe; v drugem neposredno, obakrat pa na pomensko izpostavljenem mestu — na absolutnem koncu pripovedi.

1.2 Funkcija linearnega dogodkovnega zaporedja je v *Bogovcu Jerneju* enaka tisti, ki se je izoblikovala v nekaterih drugih Pregljevih pripovedih: parabolčnost, ki se tokrat nanaša na odločilne dogodke iz življenja protestantskega pridigarja Jerneja. Tudi on se spopada — kot njegov predhodnik katoliški vikar Janez — z oblastjo in spolnostjo. Poleg družbeno-ideološkega nasprotja je spet variirano omahovanje med askezo in čutnostjo. Pripovedovalec ga izpostavi že med dogajalnim časom v obliki paralelistično ponavljajočega se komentarja (prim. Pregelj 1964: 233, 240, 385, 334). V zadnji ponovitvi na koncu romana izgubi naravo naključnega komentarja in postane zaradi svojega izpostavljenega besedilnega položaja sklepna poanta, ki je celo izločena v samostojno, končno podpoglavje:

Ljubezen je močen ogenj. Vse vode ga ne pogase. Niti kri ne. Zvesta je ljubezen kakor grob. In grob je neumrljiv...

(Pregelj 1964: 337)

Po pripovedovalčevem mnenju velja njen pomen za dogajalni in podogajalni čas.

1.3 Ker se pojavlja v *Bogovcu Jerneju* samo linearno dogodkovno zaporedje, sta siže in fabula istovetna.

1.4 Pripovedovalec tudi tokrat ne pripoveduje celotnega dogajalnega časa med 29. novembrom 1600 in februarjem 1601, marveč samo tiste časovne izseke, v katerih so se zgodili odločilni dogodki zadnjih mesecev Jernejevega življenja; povzeti jih je mogoče v večje dogajalne sklope:

- Jernejev odnos do katolicizma in protestantizma;
- njegov odnos do žensk: Agnes, Judita, Juta, Mreta;
- njegov odnos do sina Luke in hčerke Gertrude.

Največ pripovednega časa porabi pripovedovalec za pomenotvorne dogodke pripovedovanega časa, saj jih pripoveduje upočasnjeno. Obseg te histročne stopnje se je v primerjavi z romanom *Plebanus Joannes* povečal. Pripovedovani čas namreč traja v *Bogovcu Jerneju* manj kot v prejšnjem romanu, poleg tega se je podaljšal pripovedni čas.

1.5 Dogodkovni čas romana Bogovec Jernej je podobno oblikovan kot tisti v romanu Plebanus Joannes, čeprav gre tokrat za reformacijsko 16. in protireformacijsko 17. stoletje. V linearnem zaporedju si sledijo dogodki malo več kot treh mesecev s konca l. 1600 in začetka l. 1601, ne da bi bilo to obdobje pripovedovano v celoti. Kljub temu je opazno prizadevanje, da bi se zmanjšal razloček med pripovedovanim in pripovednim časom. V skladu s krajšanjem pripovedovanega časa se je povečal obseg upočasnjene pripovedne hitrosti. Razen tega se je v Bogovcu Jerneju prvič neposredno razodela parabolična narava Pregljevih romanov v obliki večkratnega paraleliziranega komentarja, ki ga je pripovedovalec povzdignil na besedilnem koncu v poudarjeno poanto.

Zaradi te paraboličnosti je glavna kompozicijska relacija dogodkovnega časa spet paralelizem med pripovedovanim dogajalnim in (ne)pripovedovanim podogajalnim časom, ki je obstajal že v romanu Plebanus Joannes.

2 V romanu Bogovec Jernej prevladuje določeni linearni dogajalni prostor, ki ga pripovedovalec sestavlja iz naslednjih a) notranjih prostorov:

— kranjska cerkev: v njej je bogovec Jernej, ki je glavna oseba, pred časom opravljal verske protestantske obrede. To pomeni, da je v njej uveljavljal svojo cerkveno oblast nad kranjskimi meščani, ki so postali protestanti. Po zmagi katoliške protireformacije in njenega naraščajočega nasilja do protestantizma, izgubi Jernej pravico do uporabe te cerkve: njegova cerkvena oblast nad verniki in nad mestom se je omajala.

— Hkrati mora zapustiti svojo hišo, v kateri je stanoval z družino, ko je bil še cerkveni oblastnik. V pripovedovanem času mu oba prostora, cerkev in hiša, nista več legalno dostopna zaradi izgubljene oblasti in uničene družine (vdovstvo, bolna hčerka Gertruda, študirajoči sin v Gradcu, kjer prestopi h katolikom in umre). Vanju vstopa ali ju opazuje skrivaj, da ga ne bi kaznovali novi oblastniki. Cerkev in hiša sestavljata celoto — zunanji dogajalni prostor — središče Kranja, iz katerega je Jernej izgnan (prim. Pregelj 1964: 219).

— Svoje izgnanstvo preživlja v gradu Brdo, katerega lastnik, baron Nikolaj, je prestopil na pobudo žene Judite spet h katolikom. S tem se spremeni semantika dogajalnega prostora. V baronovem gradu je opravljal izgnani Jernej svojo versko službo v omejenem obsegu, toda še vedno so se je udeleževali tudi kranjski protestantje. Po baronovem prestopu pa ni Jernej dokončno izgubil samo Kranja, ampak je postalo negotovo tudi njegovo grajsko pribežališče. Roman je pripoved o tem, kako izgublja protestantski predikant svoj prostor, hkrati z njim oblast in svoje življenje.

— Jernejevega prostora si ni pridobival toliko baron Nikolaj, temveč škof Tomaž Hren, čigar prebivališče in sedež oblasti je Ljubljana. Od tod se širi ponovno katoliška moč v grad Brdo po baronici Juditi (prim. Pregelj: 1964: 214—215), pozneje pa neposredno: ko se katoliška oblast militarizira, vkoraka v Kranj z vojaki. Tu prisili protestantske meščane, da spet sprejmejo katoliško vero. Skupine vojakov storijo enako s protestanti, ki živijo zunaj mesta. Tako se katoliški oblastniški prostor, ki je bil v začetku romana neznan, razširi do njegovega konca čez celoten dogajalni prostor, ki je bil prej protestantski. Prostorska kompozicija temelji v romanu Bogovec Jernej na asimetrični opoziciji med vojskujočima se oblastniškima — cerkvenima — prostoroma. Posvetni, plemiški prostor ni v romanu samostojen, ker se njegovi

pripadniki (baron Nikolaj in baronica Judita) ne bojujeta za uveljavitev svoje oblasti, marveč se podredita napadalni katoliški oblasti, s čimer omogočita razširitev njenega prostora. V skladu s to podreditvijo pripovedovalec ne pripoveduje tistih prostorov v gradu Brdo, v katerih prebivata baron in njegova žena, ampak omenja samo tiste prostore, v katerih se srečujeta z Jernejem:

— to je protestantska grajska molilnica, v kateri opravlja Jernej obrede do prepovedi barona Nikolaja. Njegova in ženina preselitev v Kranj, kjer nameravata prezimiti, ni naključna, temveč je pomensko poudarjen prostorski premik: dokončno sta se odrekla protestantizmu in s tem Jernejevi cerkveni oblasti nad njima, zato odideta v katoliški prostor.

— Predikant Jernej ostane v njunem gradu, kjer životari v svoji sobi, ki postane zunanja oblika njegove izgubljene oblasti. Ne sme se več prikazati v kranjski cerkvi (za božič ga katoliki nasilno vržejo ven) niti ne sme maševati v grajski molilnici (zaradi baronove prepovedi), preostane mu le še soba. V njej se opija, zato postane tudi prostor njegovega osebnega obupa. K temu pripomore izguba družine (sin prestopi h katolikom in umre, noseča hčerka Gertruda umre) in razdvojenost, ki jo začuti do baronice Judite, saj jo ljubi in sovraži hkrati.

b) Zunanji dogajalni prostor obsega razen mestnih ulic predvsem pot, ki povezuje Jernejev izgubljeni preddogajalni prostor, tj. Kranj, in njegov izgubljeni prostor — grad Brdo. Vsakokrat, ko prehodi to pot, se prepriča, da je postal v Kranju nezaželen in da tvega življenje, ko se tihotapi v mesto. Prav tako spoznava naraščajočo nezanesljivost gradu. Zaradi svojega nekdanjega, preddogajalnega in sedanjega, dogajalnega prostora, ki povzročata negotovost in vedno večjo telesno izmučenost, Jernej vedno težje premaguje razdaljo med Kranjem in gradom Brdo. Celoten prostor ga uničuje.

— Poseben pomen ima na vmesni poti katoliško znamenje, imenovano razpelo otročnic. Jernej ga sovraži, ker je tuje njegovemu protestantskemu nazoru, še bolj pa zaradi tega, ker je ob njem molila baronica Judita, do katere goji ambivalentna čustva. Ko ga vržejo iz kranjske cerkve, kjer praznujejo katoliki božič, in se duševno zlomljen vrača proti gradu Brdo, se njegova prizadetost stopnjuje prav ob tem znamenju: v svoji jezi ga polomi (prim. Pregelj 1964: 305). Drugič, ko se spet vrača mimo in je njegovo zdravje že močno načeto, doživi razpelo otročnic kot onstransko videnje: križani Jezus, ki ga je Jernej odlomil, krvavi, kar skrunilca tako pretrese, da omedli.

Razpelo otročnic je predmet, ki opozarja Jerneja na navzočnost katolicizma, spominja ga na njegovo neodzivno ljubezen do baronice Judite in na njen prestop h katolikom. Versko znamenje povzroča v njem občutek vedno večje izločenosti iz prostora, stopnjuje njegovo osamljenost, saj ne more po smrti svojih najbližjih (žena, otroka) ustvariti trdnejše vezi z nobeno osebo — niti z Judito. Ker omenja pripovedovalec razpelo otročnic večkrat tako, da opozarja na nosečnice, ki ga molijo, spreminja pripovedovani predmet v vodilni motiv, ki je spet eden izmed paralelizmov in s tem ena izmed kompozicijskih relacij.

— Pot, po kateri odhaja predikant Jernej v Kranj ali pa se od tam vrača na Brdo, ga vodi skozi naravo, ki jo postavlja pripovedovalec nasproti obema vrstama človeških prebivališč: mestu in gradu — v obliki asimetrične relacije. V človeških prebivališčih namreč gospodarijo ljudje, v naravi pa tega

ne morejo. Zato je narava pripovedovana kot samozadostna sila, ki ima edina vrhovno oblast nad ljudmi; ti se morajo podrežati naravnim pojavom, če hočejo preživeti (megla, sneg). Hkrati je narava paralelizirana s posameznikovo notranjostjo. Najbolj značilen primer takšne relacije je takrat, ko pridejo Jernej, njegov spremljevalec Erazem Wassermann in mlado dekle Jutta k njenemu bratu Guterju, ki leži smrtno ranjen. Že pred odhodom z Brda Jutta čustveno prevzame Jerneja, ker ta uzre v njej najprej privid svoje umrle žene Agnes, Erazem pa privid umrle Jernejeve hčerke Gertrud, v katero je bil zaljubljen. Jutino potovanje iz oddaljene gorske doline pa je spodbudila incestna ljubezen do brata, s katerim je noseča. Zato ni njihova pot k ranjencu z Brda v dolino Kokre utemeljena religiozno (podelitev predsmrtnih verskih tolažil), ampak erotično, čeprav obstaja pri vsakem izmed njih drugačen ljubezenski odtенок (zakonski, fantovski, dekliško incestni). Ko vstopijo v ranjenčevo kočo, paralelizira pripovedovalec njihovo notranjo čustveno razvnetost z viharjem, ki divja zunaj:

(1) Iz višin je šumel vihar in se lovil strahotno in sunkovito v dolino, da je ječalo tramovje v koči /.../ Jutta je sedela v mali sobi ob bratu, ki je blaznil, se zavedal in trgal v motne krike iz bolečine in krčev. Besede strašne ljubezni so rosile deklici iz ust. Erazem si je ušesa mašil, da jih ne bi čul, in jokal na glas. Potem pa je zopet napeto poslušal skozi šum vetrov, ki so s snegom topli lesene stene in streho. Še bratu v smrtnih krčih je zavidal ženo...

(Pregelj 1964: 281)

Paralelizirana sta tudi Jernejeva notranja prizadetost in zimski, božični večer:

(2) Truden, žalosten in nepotolažen se je vrnil predikant na Brdo. Ko je stopil iz gozdov, je stal v zarji zahajajočega sonca. Zlató se je bilo razlilo v sivo senco polj in gozdov /.../ Daleč od dolenijskega vzhoda je vstajala koprenasta in mrzla sivina. Prvi mrzli dih večera se je budil iz lesov v polje, bridka tegoba se je jemala nad zemljo in le nebo je še živelo v soncu in sijaju. In vendar je od blizu in daleč govorilo iz neznanih in čudno svobodnih človeških glasov veselo, praznično, hrepeneče. Iz strašnih davnin je hotelo oživeti v bogovcu in se je branil in se ni mogel ubraniti.

(Pregelj 1964: 301)

Toda pripovedovalec ne ustvarja paralelizmov samo z daljšimi opisi (1)–(2), temveč tudi s kratkimi poimenovanji: npr. s prislovnim določilom kraja (3), v katerem obstaja priredni, vezalni odnos med členoma, od katerih je prvi poimenovanje za letni čas (>zima<), drugi pa za čustveni položaj (>tegoba<):

(3) Sel je /= Jernej, op. M. D./ v zime in tegobo.

(Pregelj 1964: 305)

— Jernej izgubi najprej Kranj s tamkajšnjo cerkvijo in svojo hišo, potem pa še grajsko molilnico. Njegovo izgubljanje prostora se nadaljuje, kajti po baronovi rekatolizaciji mu začnejo nasprotovati celo grajski posli, posebno grajski vratar, ki ga noče spustiti v grad in mu zadržuje celo pošto (prim. Pregelj 1964: 293). Po prihodu katoliške vojske s škofom Tomažem Hrenom na čelu mora Jernej zapustiti tudi grad Brdo. Ker je že zelo bolan, ga njegov privrženec, učitelj Dachs, lahko odvede samo še v bližnjo Mretino kočó. Ta je pomenila — zaradi njene stanovalke, ki je veljala za prostitutko grajskih

konjarjev — Jerneju, ko še ni popolnoma zbolel, vabljev prostor čutnosti brez obveznosti. Toda vanj si ni upal vstopiti zaradi odklonilnega mnenja grajskih lastnikov in svojih premočnih moralnih zadržkov (prim. Pregelj 1964: 299—300).

Ko ga začnejo zasledovati škofovi vojaki, mu preostane kot zadnje pribežališče prav ta npravstveno dvomljiva kočja — »svinjak« (prim. Pregelj 1964: 334), kjer nemočen umre na ležišču ob lastnici. Njegovo truplo najdejo zasledovalci na tistem delu notranjega prostora, ki ni namenjen samo telesnemu počitku, marveč tudi spolnemu uživanju. To ni bilo Jerneju prepovedano, kot je bilo Janezu Potrebuježu v romanu Plebanus Joannes, vendar mu ni bilo dovoljeno družiti se z žensko, ki jo je njena okolica razglasila za npravstveno razpuščeno. Ker med njima ni bilo spolnega akta, se zasledovalci neupravičeno zgražajo nad mrtvim predikantom. Z vdorom vojakov v Mretino kočjo se je skrčil Jerneju pripadajoči prostor na nič: preostala mu je le smrt. Če ne bi sam umrl zaradi bolezni, bi ga pokončali zasledovalci. Zato je logično, da se roman konča z Jernejevo smrtjo, saj je bila pripoved mogoča, dokler se je Jernejev prostor zoževal, ko se je izničil in je katoliški oblastniški prostor povsem prevladal nad Jernejevim protestantskim, ni mogel pripovedovalec več nadaljevati pripovedovanja, zato je sklenil roman.

Iz razčlenitve je razvidno, da je poglobljena prostorska kompozicijska relacija v romanu Bogovec Jernej asimetrična opozicija med protestantskim (a) in katoliškim (b) oblastniškim prostorom:

$$aRb \Rightarrow \overline{bRa}$$

— Tudi v tem romanu obstaja analogija stenski podobi v »sobi svetá« iz predhodnega romana Plebanus Joannes, le da tokratne pripovedovalec ne poudarja. Omenja jo samo enkrat, toda brez obširnega opisa, ki je značilen za podobo v Plebanusu Joannesu, in to takrat, ko Jernej prekolne baronico Judito, ki ga je zavrnila z očitkom, da še vedno ženskari:

Žena /= baronica, op. M. D./ se mu je nagnila izzivaje čez mizo v obraz in rekla prezirljivo:

»Bogovec, ki se z duhom baha, pa je tak, da trpi zaradi tuje žene. Fej!«

Bogovcu je zahroplo iz prsi /.../ Strašno mu je zarezalo v živčevje iz tilnika /.../ Baronica se je bila oddaljila.

»Faex Satanae,« se je razvezal bogovec v hripav krik, ki je jeknil od sten in slike, ki je kazala Dalilo in filistejske orožnike. Do solz besno je stresel za težko mizo /.../

(Pregelj 1964: 288)

Pri tem je očiten paralelizem med osebama, ki se zadržujeta v grajskem prostoru (baronica Judita, Jernej) in osebami, ki so upodobljene na steni (Dalila, filistejski orožniki), kajti Jernej se zaveda, da ga je Judita očarala, kot je svetopisemska Dalila Samsona in da bodo tudi zanj posledice usodne, kot so bile za njegovega svetopisemskega predhodnika. Na to pripovedovalec posebno opozarja med biblično uro, ko užene baron Nikolaj Jerneja v teološkem razpravljanju, zato se predikant začuti podoben ogroženemu Samsonu na stenski podobi:

Bogovec ni umel in je nemirno zastrmel predse v sliko na steni. Bojci so vstajali nad Samsona. Svetilo se je orožje v njihovih rokah. Dalila je vabila z roko.

Pa ne, da se baron norčuje? /.../ Baronica Judita je gledala predse v naročje /.../ Bogovecu je znova zalila rdečica obraz /.../ S slike, kjer se je svetilo orožje filistejskih bojcev, so mu begale oči v plahi in osupli obraz baroničine služabnice /.../ Hotel je videti Dalilo, kakor je bila bojca Samsona uspavala in na odici ujela.

(Pregelj 1964: 258—261)

— Po obsegu in pomenu ostaja zvok v prostoru v romanu Bogovec Jernej enakovreden tistemu v romanu Plebanus Joannes: spet se pojavljata odlomka iz dveh pesmi kot vodilna motiva, torej ju pripovedovalec paralelizira:

i) Prvo pesem prepeva Mreta, ki izpoveduje z nemškimi stihii svojo čutnost in hkrati opozarja Jerneja na nezavrt, nemoralizatorski odnos do življenja:

»Im roten Klee, im grünen Gras
unser beider Bette was ...«

(Pregelj 1964: 243)

Ko pa sprejme Mreta Jernejev verski nauk, začne prepevati drugačno pesem: »Ich gleube, gleube, gleube ...« (Pregelj 1964: 267), ob kateri navede pripovedovalec tudi prejšnjo in tako vzpostavi med njima asimetrično opozicijo, s katero poudari nekdanjo Mretino nebrzdano spolnost in sedanjo versko preusmeritev, ki napoveduje večjo askezo. Kako močno je vplivala prva pesem na Jerneja, dokazujejo njegova bolezenska videnja, v katerih se mu spreminjajo znane ženske ena v drugo; ena izmed njih mu celo besno očita, da privlači moške pri ženskah samo njihovo devišstvo, pri čemer poje Mretino prvo nemško pesem (prim. Pregelj 1964: 318).

ii) Drugi vodilni motiv in hkrati opazen paralelizem romana je pesem zadnjega Jerneju vdanega protestantskega vernika, mladega Erazma Wassermannna:

Es ist ein Schnee gefallen
und ist es doch nicht Zeit ...

(Pregelj 1964: 232)

Ta je bil zaljubljen v bogovčevo hčerko Gertrudo, ki je umrla na prezgodnjem porodu. Njegova poznejša zaljubljenost v Juto ostane prav tako neizpolnjena, zato je njegova pesem najprej zunanji izraz ljubezenskega upanja, po smrti obeh deklet pa le še žalosti, kar pripovedovalec izrecno pove:

Takrat je vstal na pot Erazem Wassermannov v Kranju iz tegobe po Juti in Gertrudi /.../ Tegoba se mu je jemala v pesem ljubezni:

»Es ist ein Schnee gefallen ...«

(Pregelj 1964: 311)

Iz paralelistične kompozicijske relacije je očitno, da opozarjata obe pesmi na spolnost, ki vznemirja, privlači in odbija posamezne osebe, ter na trpljenje, ki ga povzroča neuslišana ljubezen.

iii) Opazen vodilni motiv je tudi zvonjenje, ki ga Jernej navadno zasliši iz kranjske smeri: naznanja vedno večjo krepitev katoliške oblasti in potiskanje protestantskega, tj. Jernejevega vpliva ob stran.

2.1 Največja kompozicijska sorodnost med romanoma Plebanus Joannes in Bogovec Jernej obstaja v pripovedovanju sanjskih prostorov, ki so najpogosteje preoblikovani linearni — nesanjski dogodkovni prostori:

i) Najmanj je preoblikovan v sanjah del prostora z razpelom otročnic, ki ima pomen grozljivega opozorila; to Jerneja še bolj muči kot v budnosti. Čuti, da izgublja oblastniški prostor in z njim vred ljudi, med katerimi je tudi brdska baronica Judita, v katero se je nesrečno zaljubil:

(1) V motne sanje mu je zraslo drugo videnje in je bilo belo telo na razpelo otročnic in je svetilo daleč. In pod križem je klečala žena in je roke stegovala navzgor. Na sklonjeno glavo pa je kapljalo s križa, od rok, od nog in še od srčne strani. Takrat je žena glavo dvignila.

Bogovec je videl, ljubil, blagoslovil:

»Judita, Judita, Judita!«

(Pregelj 1964: 254)

Pomen razpela otročnic poudarja pripovedovalec s tem, da ga spremeni v enega izmed vodilnih motivov; ta razodeva v Jernejevih sanjah predvsem svojo versko oskrunjenost in sanjalčevo trpljenje, ki je posledica tega, da se zaveda svoje krivde:

(2) Bogovcu je znova zajelo v živčevje in kri kakor vrtoglav vrtinec. Šumelo je v sencah, dušilo v grlu, tesnilo pri srcu in pojalo duha za bežnimi slikami brez vse resnice, brez življenja in vonja. Vstajalo je strašče iz praznega in se oblikovalo zopet in zopet v strašči lik človeške noge, ki se je z grozotno rano odtrgala od križa.

(Pregelj 1964: 316)

Iz (1)—(2) je razvidno, da je razpelo otročnic paralelizirano tako, da je v asimetrični opoziciji z najbližjim, linearnim prostorom: (ne)sanjski prostor je v nasprotju z Jernejevimi doživetji, ki so povezana z njim. Še bolj je opozicija očitna v tistih bogovčevih sanjah, v katerih se je pojavljala vizija narave, ki spet poudarja sanjalčevo trpljenje:

Iskal je mimo sence, ki jo je vrgla gora nad mesto /= Kranj, op. M. D./ v polje, ki je tonilo v zarji. Zarja je bila nenavadna; težka je kakor sopla nad ravanjo, ostro je metala senco samotne breze /.../ Bogovec je trpel /.../ Polje je bilo mrtvo /.../

Res je videl: zarja nad poljem ni več sopla. Bila je težek plašč iz zlata. Strašna sladkost vonjav je plala kvišku. Bilo je medeno ozračje cvetočih lip in ajdovih setev, bila je bridkost nepoznane polti in sle. In zdaj je vstala še pesem iz zlata in vonjave.

(Pregelj 1964: 313)

Tudi sanjsko cvetoča narava je spremenjena v vodilni motiv, saj se govori tudi na začetku Jernejevih ljubezenskih sanj, s katerimi je v njegovi boleznini poudarjena spolnost:

/.../ bolni bogovec, potem mu je novo videnje zavezalo duha in ni vedel, od kod je zablodil v mesečno noč, ki se je bila sladko razlila v polje. A živo, kakor da živi v resnici, je občutil topli vonj mladih setev, slast cvetočih lip in trpki hlad goste rose, ki je kapljala s cvetočih vej. Bela steza je šla pred njim v mesečini. Ob stezi je slutil za bezgovim grmom klop. Stal je v senci in je videl: žena je sedela nizko in vse gornje telo je bila nagnila predse. Srebrno je ležal žarek mesečine na laseh in sladkem tilniku. Vonj nepoznane polti je dahnil bogovcu v lice.

(Pregelj 1964: 317)

Ko se Jernejeva osebna stiska tako poveča, da začne premišljevati o samomoru, dobi ta obliko videnjskega prostora, ki je v asimetrični relaciji z vidčevim notranjim občutjem:

V bogovčevo žalost je rasla strahotna sla: nekje sredi gluhih lesov je drevo z vejami. Tam bi človek obvisel in dotrpel in mir imel. Ne vran izpod neba ne žival iz jame ga ne bi našla. Tako je vabila slika iz sle. Pa je še ena tesnila srce: visi človek in se mu je drob razlil. Potoglavo se je opetela naga dušica iz telesa. Nenavidni črni iz mlamola z močerolskimi očmi je roke razširil, da bi jo ujel, in je plaha zakoprnela nazaj v lajnasto osrčje.

(Pregelj 1964: 290)

Sanjska narava se pojavlja v prostorski kompoziciji romana Bogovec Jernej enako kot v dosedanjih Pregljevih besedilih, samo da je tokrat njena opaznost v primerjavi s prejšnjim romanom Plebanus Joannes večja, ker ji posveča pripovedovalec več pripovednega časa.

ii) Ista ugotovitev velja za biblične sanjske prostore, le s tem razločkom, da obstajajo v i) relacije med temi prostori in Jernejevo notranjostjo (ljubezenska neuslišanost pri baronici Juditi, vabljenost neobvezujoče spolnosti), v ii) pa relacija med bogovčevim oblastniškim, tj. cerkvenim prizadevanjem, da bi ubranil protestantizem pred odpadniki in protireformacijo, ter bibličnimi prostori. To je razvidno predvsem iz (1), še bolj pa iz (2), kjer se Jernej primerja z judovskim voditeljem Mojzesom, ki so ga množice zapustile in začele malikovati, medtem ko je on sprejemal božje zapovedi na gori Sinaj. Tudi Jernej čuti svojo osamljenost med protestantskimi verniki, ki ga zapuščajo:

(1) Tesnoba je spadla z duše, oči so videle, kakor so želele. Samota sobe se je razklenila in prostor je bil kakor kraljevski hram, visok v zvezde, širok in dolg v sonce in jutro. Ob dolgi mizi so sedeli nešteti, slovesni, resni, sveti, tovarštvo nebeško vseh bogovcev in orožnikov čiste besede /.../

Sum nevidnih kril je pel v prostoru; neznan vihar v nepoznanih lesovih. Bogovec je tonil v sladkem in nemem pričakovanju neizgovorjenega hrepenenja /.../

(Pregelj 1964: 262—263)

(2) Vstalo mu je iz katekizma in je s prečudno slastjo videl kakor v sliki: v daljni, neznani samoti in pustoti je rasla visoka gora. Oblaki so ji zakrivali vrh, gromovi so pljuskali ob njo in užigali strele. Kakor pod strašno streho je stal prav pod gromovi samotni človek in trepetal. Iz gromov je pisalo v kamnite table. Sunkoma, strašno je grabilo in se je kamen vdajal kakor vosek: enkrat, dvakrat, /.../, desetič...

Nizko pod gromovi, v soncu in sopari poldne pa se je svetilo zlato tele na oltarju in blodna svatovščina je vrela ob znamenju. Ko je duh pisal v kamen, je meso streglo sli, darovalo Baalu in tonilo v lajnu...

(Pregelj 1964: 265)

2.2 Nelinearnemu dogodkovnemu prostoru namenja pripovedovalec v romanu Bogovec Jernej zelo malo pripovednega časa. V sorazmerju z njegovo neznatnostjo je tudi njegov pomen, ki ne spreminja doslej ugotovljene semantike kompozicijskih relacij, ki se pojavljajo v linearnem prostoru. Kljub temu pa priča — tako kot v prejšnjih Pregljevih pripovedih — o stalnih zarodkih kompozicije, ki bi se razločevala od doslej ugotovljenega kompozicijskega modela v Pregljevem pripovedništvu. Tudi v Bogovcu Jerneju se pojavljata dve obliki nelinearnega dogodkovnega prostora, ki pa ostaja še vedno podrejen linearnemu:

a) Retrospektivni spominski prostor: Jernej uzre v pijanski čustveni prizadetosti dogodek, ki ga pripovedovalec komentira kot »spomin iz mladosti«. Stavčno razširjena komparacija, s katero uvede retrospektivo, je asimetrična opozicija med bogovčevo ostarelo notranjostjo in zunanjim, mladostnim, toda preddogajalnim prostorom:

Kakor sonce, ki sine trenutno skozi lino v temno vozo, je šlo bogovcu bliskovito mimo duše: Prijazna cerkev na griču, romarji, tiha sosedova Majda s svetlimi, dolgimi kitami. Petnajstleten hlapčič, dijaček, bi prah poljubil, kamor je stopila, a se sramuje celó oči dvigniti k njej in išče samoto lesu in joče...

Temnejši je mrak, ko ugasne spomin iz mladosti /.../

(Pregelj 1964: 2/1)

b) Podobno kot v prejšnjem romanu je tudi v Bogovcu Jerneju pripovedovalec ohranil stensko upodobljeni prostor, le da mu tokrat namenja neprimerno manj pripovednega časa, pa še ta je posvečen upodobljenim stenskim osebam, ne pa prostoru, v katerem se te nahajajo. Zato je njegova pomenska funkcija — v primerjavi s tisto v romanu Plebanus Joannes — izredno majhna:

Sluga je vedel bogovca v grajsko klemenato /.../ Troje oken je svetilo v mogočno sliko. Slika je pripovedovala o Samsanu pri Dalili. Mož je spal zvodnici v krilu. Z roko je vabila bojce, ki so se bližali s svetlimi potami in lanci.

(Pregelj 1964: 257)

Iz nadaljnje pripovedi je razviden paralelizem med stensko upodobljenima osebama (Samson, Dalila) in pripovedovalnima (Jernej, Judita), med katerimi obstajajo še asimetrične relacije (Samson vs Dalila, Jernej vs Judita), kar spada že v poglavje o pripovedovanih osebah in njihovi kompoziciji.

2.3 V romanu Bogovec Jernej ohranja pripovedovalec oblastniški prostor, ki ga je izoblikoval v romanu Plebanus Joannes, samo da je bil tam razdeljen na cerkveni in posvetni del, ki sta se bojevala za oblastniško premoč. Prostor glavne osebe je bil podrejen cerkvenemu, sama pa si podreja najbližje osebe, ki jim ne dovoli prostorske osamosvojitve (Katrica, študent Peter). Razen tega se hoče podrediti posvetnemu oblastniškemu prostoru. V Bogovcu Jerneju se bojujeta dva, med seboj nasprotujoča si cerkvena oblastniška prostora: protestantski in katoliški; zadnji premaguje prvega. Tako temelji prostorska kompozicija celotnega romana na asimetrični opoziciji med njima. Ker se drugi, zmagoviti prostor razširja, je roman pripoved o zoževanju prvega, protestantskega prostora, ki mu pripada glavna oseba — bogovec Jernej. Ta mora najprej zapustiti mesto Kranj, ki je bil sedež njegove cerkvene oblasti in prebivališče njegove družine, in zbežati na grad Brdo. Ker postaja tudi ta katoliški, izgubi Jernej v njem najprej svoj zoženi cerkveni prostor (molilnico), potem pa še svoj zasebni bivalni prostor (sobo). Nazadnje umre pred katoliškimi vojaškimi zasledovalci, na begu, v prostoru, ki velja za razuzdanega, saj ga okolica moralno obsoja — v koči nekdanje prostitutke Mrete. Vse te prostore postavlja pripovedovalec v asimetrične pozicije. Element le-teh je tudi narava, ki je povzdignjena v enega izmed vodilnih motivov. Ker je isti element hkrati v relaciji z Jernejevo vedno bolj prizadeto notranjostjo, obstaja tudi več asimetričnih opozicij med dogajalnim prostorom in duševnostjo glavne osebe. Pomembno pomensko funkcijo ima zvok v prostoru, ki se pojavlja — kot v predhodnem besedilu — kot dvojni vodilni motiv. Iz primerjave z istim predhodnikom je razvidno, da se je povečal pomen sanjskih prostorov, zmanjšal pa pomen nelinearnega prostora. To potrjuje ugotovitev, navedeno v poglavju o pripovedovanem času: roman Bogovec Jernej je parabolichen, zato je pripoved usmerjena v pripovedovano sedanost in njej pripadajoči prostor, da bi tako dobila pripovedovalčeva misel, iz-

rečena v komentarjih — posebno v sklepnem — v njiju svoje ponazorilo in potrditev.

Razčlenitev Pregljevega romana *Bogovec Jernej* je pokazala, da čas in prostor nista ločeni, samozadostni kategoriji, ampak da sta komplementarni. Pripovedovani čas sestavljajo preddogajalni, dogajalni in podogajalni, izmed katerih sta pomensko poudarjena zadnja dva odseka, ker ju pripovedovalec paralelizira. S takšno kompozicijsko relacijo potrjuje parabolčnost pripovedi, ki jo scer izraža tudi s ponavljajočim se komentarjem, kar je spet ena izmed kompozicijskih relacij romana. Zaradi komplementarnosti pripovedovanih kategorij ustrezajo posameznim časovnim odsekom prostorski, izmed katerih so najbolj pomembni tisti deli, ki so povezani z oblastjo: kranjska cerkev in grad Brdo, poleg njiju pa še vmesna pot, ob kateri stoji katoliško znamenje (»razpelo otročnic«). Te dele prostora postavlja pripovedovalec v asimetrično opozicijo, iz katere je razviden oblastniški boj med vedno bolj zmagovitimi katoliki in slabotnimi protestanti, ki jih vodi glavna oseba — bogovec Jernej. V preddogajalnem času so bili skoraj vsi deli prostora njegovi, na koncu dogajalnega časa pa ne izgubi samo vseh oblastniških prostorskih delov, ampak tudi vse zasebne, zato mora umreti. Prostor njegovega umiranja pomeni tudi zanikanje njegovih etičnih načel, s katerimi je urejal v času svojega oblastništva svoje zasebno življenje. Pregled časovne in prostorske kompozicije Pregljevega *Bogovca Jerneja* omogoča določitev zanesljive podlage za semantično analizo romana.

SUMMARY

The analysis of Ivan Pregelj's novel *Bogovec Jernej* has shown that time and space are two complementary, rather than separate and self-contained, categories. The narrated time (i. e. the time in which the happenings of the narrative take place) consists of the time before the events, the time of the events, and the time after the events; the latter two segments of time are the ones which are semantically emphasized, since the narrator makes them parallel. Such a compositional relation confirms the parabolic nature of the narrative, conveyed also by means of the recurring commentary, another of the compositional relations of this novel. The narrated categories being complementary, the several segments of time have correlative segments of space, the most important of which are those connected with the authorities: the Church in the city of Kranj, the Brdo Castle, and the road connecting them, with its wayside cross (the crucifix revered by new mothers). The narrator puts these segments of space into an asymmetric opposition, which makes evident the struggle for power between the ever more victorious Catholics and the weak Protestants led by the main character—pastor Jernej. In the time before the events, almost all segments of space were his, but at the end of the time of the events, he has lost not only all the "authority" segments of space, but also his personal (private) ones; therefore he has to die. The place of his death signifies the negation of his ethical principles, by which he used to direct his private life when he still had power. The analysis of the temporal and spatial composition of Pregelj's *Bogovec Jernej* offers a solid basis for the semantic analysis of this novel.

INTERDISCIPLINARNI PRIKAZ DRUŽBENEGA POMENA JEZIKA V SLOVENSKIH ČASOPISNIH OSMRTNICAH NA DVEH KONTINENTIH¹

Slovenske časopisne osmrtnice so nekak mikrokozmos družbenega pomena jezika in načina življenja Slovencev v Sloveniji in ZDA. Jezikovne oblike kot *soprog*, *omica*, *duša*, *častiti gospod*, *hiša žalosti* in jezik poezije, vključno ljudske in dvojezične, kakor tudi prostorske metaforike (SREČA je ZGORAJ; ŽALOST je SPODAJ), kažejo ne samo referenčno, temveč tudi družbeno vlogo jezika, npr. družbenokulturno ureditev pogreba in žalovanja v Sloveniji (na vasi, v mestu) in v ZDA, arhaizacijo ameriške slovenščine ter enojezičnost na obeh skrajnih točkah zamenjavanja enega prvega jezika z drugim.

Slovenian newspaper obituaries are a kind of microcosm of the social meaning of language and the way of life of Slovenes in Slovenia and the United States. Expressions such as *soprog* 'male spouse', *omica* 'grandma', *duša* 'soul', *častiti gospod* 'Reverend (Sir)', *hiša žalosti* 'house of mourning', spatial metaphors such as 'happiness is up; sadness is down', both bilingual and folkloristic poetry all show not only the referential, but also the social function of language. That is, they bear witness to the sociocultural arrangement of burial and mourning in the Slovenian village and city, and in the U.S. One notes the archaization of American Slovenian and, in the U.S. the final replacement of Slovenian by English.

0. Uvod

Čeprav je zadnjih 10 ali 20 let precej pisanja o *smrti* in *umiranju*,² je govor o časopisnih osmrtnicah dokaj redek in verjetno lahko naštejemo glavna dela te vrste na prste ene roke. Največje delo te vrste je sociološkoetnološka študija Dunje Rihtman-Auguštin (1978) in avtorja dveh manjših del sta Ivan Čolović (1974) in Richard Sandler (1981),³ katerih opis osmrtnic je tudi bolj etnološkofolkloristične narave.

Osmrtnica (pod ta termin vključujem zasebno osmrtnico, osmrtnico ustanove, zahvalo ob smrti, obletnico smrti in spomin) je navadno zelo informativno besedilo, ki ga lahko analiziramo z različnih vidikov, ker pač prikazuje v veliki meri današnje človekovo stanje v vsej njegovi razvejenosti. Osmrtnico lahko pogledamo npr. z vidika sociolingvistike, sociologije, etnologije, literature (poezije), folkloristike, religije, metafore in tudi z vidika dvojezičnosti. Namen te razprave je prikazati šest takih osnovnih pogledov na osmrtnice, kakor tudi interdisciplinarni prikaz ene jezikovne oblike (*hiša žalosti*), s posebnim ozirom na družbeni pomen jezika, in sicer osmrtnice Slovencev oz.

¹ Zahvaljujem se Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani in knjižnici Illinojske univerze v Urbani, Illinois (ZDA), da sem lahko pri njih opravil del tega raziskovalnega dela. Hvala tudi Pensilvanijski državni univerzi za študijski dopust.

² Glej npr. Indepth section: American attitudes toward death, uredila D. George in M. Nelson, v: *Journal of popular culture* 14, 4, Bowling Green, Ohio 1981, str. 629 do 752.

³ D. Rihtman-Auguštin, *Novinske osmrtnice*, v: *Narodna umjetnost*, knjiga 15, Zagreb 1978, str. 117–175. I. Čolović, *Uvod u analizu novinskih tužbalica*, v: *Kultura* 25, Beograd 1974, str. 168–178. R. L. Sandler, *Mourning delivery: An examination of newspaper memoriams*, v: *Journal of popular culture* 14, 4, Bowling Green, Ohio 1981, str. 690–700.

slovenskih izseljencev na dveh kontinentih, tj. v Sloveniji in v ZDA. Glavni viri oz. besedila so iz dveh časopisov v Sloveniji (Delo v Ljubljani in Večer v Mariboru — največ iz l. 1981, delno tudi iz l. 1980 in 1982) in dveh ameriških slovenskih časopisov (Ameriška Domovina v Clevelandu in Prosveta v Chicagu — največ v letih 1978—1982). Ta besedila nam lahko pokažejo ne samo jezikovnokulturne in družbene razlike med Slovenci na dveh kontinentih, temveč tudi take razlike oz. različice med časopisi v Sloveniji in med časopisi v ZDA.

Naše teoretično izhodišče je sledeče. Naravni jezik je nujno povezan z družbo, tj. ne obstaja brez družbe, in je zato družbena funkcija tista, ki pogojuje način ali obliko jezikovnega izražanja, jezikovnih posebnosti, ki jih najdemo v vsakdanjem življenju.⁴ Torej je za boljše razumevanje pomena jezika v družbi potrebno iti prek referenčne posebnosti ali nasprotja, tj. prek referenčnega pomena jezikovne oblike. Treba je pogledati tudi na družbeni pomen take oblike. Dell Hymes⁵ pravi, da je družbeni pomen jezika del 'funkcionalnega jezikoslovja' in vsebuje 'obseg stilnih in družbenih funkcij' (*gamut of stylistic and social functions*). Zato si bomo po (kratkem) pristopu k študiju osmrtnic s pomočjo posamezne discipline na kratko ogledali tudi, kaj in kako taka disciplina lahko prispeva k boljšemu razumevanju pomena jezika v družbi in družbe same. Kot je razvidno iz široko zasnovanega interdisciplinarnega obsega te razprave, je ta članek lahko samo uvod v to vrsto slovenskega družbenega udejstvovanja in pojmovanja, torej v to vrsto načina življenja Slovencev na dveh kontinentih.

1. Sociolingvistični vidiki jezika

Struktura osmrtnice je tipično štiridelna: (1) naznanilo smrti ali spomin na smrt in sorodstveno (ali nesorodstveno) poimenovanje pokojnika, (2) ime in priimek (tudi poklic) pokojnika in (pogosto) datum smrti in (včasih) datum rojstva, (3) besedilo (tudi verzi) — najdaljši del in (4) podpis žalujočih in njihovo sorodstveno (ali nesorodstveno) poimenovanje in (pogosto) datum osmrtnice.

Oglejmo si na kratko strukturo prvega dela, ki sestoji iz dveh glavnih kategorij, namreč, iz naslova osmrtnice (*Naznanilo, Zahvala, V spomin* ipd.) ali samo 'uvoda' v osmrtnico (npr. *Sporočamo...*) in iz osnovnega sporočila tega prvega dela osmrtnice. To osnovno sporočilo ima navadno tri dele: predjedrni del, jedro in sorodstveno (nesorodstveno) oznako pokojnika. Predjedrni del sestoji iz raznih jezikovnih elementov, od glagolov (*sporočati, naznanjati, spominjati se*) do daljših predložnih zvez (*Ob x obletnici...*, *Z globoko žalostjo v naših srcih...*) in stavkov (*Minilo, Zatonilo, Poteklo je že x let, odkar...*). Jedro mi je tisti del osnovnega uvodnega sporočila osmrtnice, ki nam pove, da je govor o smrti ali o spominu na smrt. Tukaj zveemo npr., da pogosto človek ne *umre*, ampak da *se poslovi* ali *premine* ali *zaspi* ali *se preseli* (*v večnost*) ali *nas zapusti* ali *dušo izdihne* ali *mu srce zastane* ali *izgubi življenje* ipd. In tretji del tega osnovnega (uvodnega) sporočila nam pokaže zelo zanimive elemente sodobnega sorodstvenega poimenovalnega (tudi izbirnega, *boter*) sistema pri Slovencih na dveh kontinentih.

⁴ Glej D. Hymes, *Foundations in sociolinguistics: An ethnographic approach*, Philadelphia 1974, str. 196.

⁵ Prav tam, str. 79.

Preden podam nekaj konkretnih primerov oblikovne in pomenske strukturiranosti tega prvega dela tipične štiridelne strukture osmrtnice naj navedem *zaspal naš nadbose ljubljeni soprog, oče, stari oče, tast, brat in stric...* (AD *vdani v Voljo Stvarnika, naznanjamo, da je po dolgi in hudi bolezni za vedno dva primera celotnega (uvodnega) stavčnega sporočila: V globoki žalosti ter 18/6/82*)⁶ in *V globoki žalosti sporočamo, da nas je po hudi in dolgotrajni bolezni za vedno zapustila naša draga, zlata žena, mama, omica, praomica, sestra, teta in svakinja* (VE 4/1/81). V teh strukturah so dokaj opazni npr. hierarhično razporejeni intenzitetni kvalifikatorji. Najprej nekaj besed o gori omenjeni naslovni strukturalni formuli *V spomin*, ki se pogosto rabi v DE in VE, včasih tudi samo kot *Spomin*, dočim je v AS tipična formula *V (+) spomin*, kjer (+) predstavlja *blag* in druge pridevnike in tudi prislove. Iz vzorca 480 primerov (v AS) je raba tale: *V blag spomin* (394), *V (prid.) blag (prid.) spomin* (53) in *V (prid./prisl.) (prid.) spomin* (53), npr.: *V blag in ljubeč spomin*, *V prisrčno blag spomin*, *V ljubeč in nepozaben spomin* in še kakih deset drugih kombinacij. V AA, tj. v AD in PR, tej vrsti ustrezne variacije skoraj ni in se zato formula *In (+) Memory* skoraj vedno realizira z *In Loving Memory*. Če torej primerjamo strukturo *V (+) spomin* v AS, AA in ES vidimo, da (+) sploh ni obvezen element v ES, delno obvezen (če obstaja, skoraj mora biti *loving*) v AA in skoraj obvezen, toda z več različicami, v AS.

Gori omenjeni *soprog* (v AD) je pogosten v AS (kakor je tudi *soproga*), namreč, od 270 primerov je okrog 53% *soprogov* in okrog 46% *mož*, dočim *soproga* skoraj ni v ES osmrtnicah in sem med 547 primeri našel samo dva (ostali so *možje*) in še eden od teh dveh *soprogov* se nanaša na Hrvata, ki je bil pokopan v Zagrebu. Ta primerek jasno prikaže medkulturno variacijo (AS in ES), vsaj v pisni obliki (v govornem AS se *mož* rabi veliko bolj kot *soprog*). Obstaja pa tudi intrakulturna jezikovna variacija v AS in v ES, v AD je npr. razmerje *soprog/mož* skoraj enako (106/104), toda neenako v PR (39/21), in v ES vidimo npr. jezikovnokulturno različico v *omici*, *praomici* ipd. (glej gori omenjen primer v VE), torej v pokrajinski različici za *staro mamo* ipd.

Zanimiva (skoraj presenetljiva) razlika med AS in ES se vidi tudi v občasni rabi izbirnega sorodstvenega poimenovanja (*boter*, *botra*, *botrica*) v ES (v VE sem našel vsaj pet *botrov* in pet *boter* oz. *botre*), dočim AS gradivo ne pokaže niti enega *botra* ali *botre*. Zanimivo bi bilo tudi pogledati družbeni pomen jezika pri naslovih ali poklicih. Tako nam npr. konstrukcije (v DE in VE) kot *vdova zdravnik*, *šolskega upravitelja*, *akademskega slikarja* in *vdova po višjem carinskem inšpektorju*, *višjem žel. kontrolorju*, *šolskem upravitelju*, *višjem svetniku drž. žel.*, *prof. glasbe*, *bančnem ravnatelju*, *železniškem uradniku*, *prvooborcu* — kažejo veliko več kot jezikovno posebnost rabe *vdova* + roditelj (namesto bolj pogostnega *vdova* + *po* + dajalnik), namreč, da se rabi *vdova* + poklic moža navadno (morda bolj v starejši generaciji) le tedaj, če je ta poklic na višji družbeni lestvici.

⁶ Kratice jezikov in časopisov, uporabljenih v tej razpravi, so: AA = ameriška angleščina oz. ameriški angleški, AD = Ameriška Domovina (Cleveland), AS = ameriška slovenščina oz. ameriški slovenski, DE = Delo (Ljubljana), ES = evropska slovenščina ali slovenski knjižni jezik, PR = Prosveta (Chicago), VE = Večer (Maribor). Datum časopisov je podan takole: dan/mesec/leto (samo zadnji dve številki).

Stilna zaznamovanost kaže na medkulturno (AS in ES) kakor tudi intrakulturno jezikovno variacijo, tj. variacijo v kulturi in med kulturama. Ta variacija seveda ne obstaja samo v nekaterih posameznih primerih leksemске vrste (*blag, soprog, premogorov*), temveč tudi v fonologiji in slovnici sploh,⁷ npr. v AS osmrtnicah (posebno starejših) najdemo oblike kot *solnce, vid'ma se, tužnim in žalostnim srcem* (tj. brez *z/s*) in danes se še vedno zelo rabi glagolska oblika *minul* (namesto *minil*) in (pod vplivom AA) več pasivnih oblik kot ES (*bil je ubit od avtomobila* 'he was killed by a car'). Sem in tja so še razne druge zanimive, tudi pravopisne, posebnosti, npr. *-v*, namesto *-l* na koncu besede: *Prišla bo spomlad / vprašav bi jo rad / al bom zdrav vesev / še ktero pesem pev ...* (AD 11/4/80).

Medtem ko ima AS dva glavna vira svojih posebnosti: namreč starejše slovenske jezikovne oblike in stik z AA in sem in tja tudi s srbohrvaščino, variacije v ES osmrtnicah izhajajo npr. iz pokrajinskih (*oma*) ali krajevnih (*odvetnik na/v Ptuju*) posebnosti, kakor tudi iz širše vseslovenske rabe, kot npr. oblika kratice za *inženirja*, tj. *inž./ing.*, ki tudi prikazuje pomen jezika v širšem družbenem smislu in je morda motivacija za eno obliko slovenskost (*inž.*), za drugo pa svetovljanskost (*ing.*). Ti in podobni jezikovni primeri kažejo, da imajo jezikovne oblike ne samo 'referenčno', temveč tudi 'družbeno' funkcijo.

2. Jezik poezije

Jezik osmrtnic je prikazan tudi v obliki (formalne) poezije, kjer lahko spet vidimo družbeno (kulturno) pogojenost jezika. Vzorec iz okrog 1260 ameriških osmrtnic (v AD in PR, v obeh jezikih) kaže, da je okrog 65% vseh teh osmrtnic v verzih, tj. poleg drugih informacij tipična osmrtnica vsebuje tudi daljše ali krajše besedilo v vezani besedi. Ti verzi so v glavnem sicer le ponavljanje oz. prilaganje nekaterih strukturnih in pomenskih modelov vezane besede, vendar vsebujejo tudi nekaj izvirnih osebnih izpovedi posameznikov. Verzi v DE in VE pa so redki, in še to v glavnem le citati slovenskih in neslovenskih pesnikov. (Več 'izvirnih' verzov pa je npr. v Dolenjskem listu.) V VE so najbolj popularni navedki iz Gregorčiča, Kosovela in Stritarja, medtem ko je v DE na prvem mestu Kosovel, potem so pa Gregorčič, Gradnik in Prešeren. Navedki iz neslovenskih pesnikov ali pisateljev premostujejo stoletja in kontinente, npr. Katul, Li-Tai-Po, B. Dylan, Puškin, Shakespeare. Verzi v AS so navadno sestavni del tretjega (najdaljšega) dela štiridelne osmrtnice, medtem ko stojijo v ES navadno v začetku prvega dela, npr. pred *Zahvalo*.

Najprej nekaj besed o oblikovni in pomenski zgradbi AS verzov. Najbolj popularne so ena, dve, tudi tri (posebno v AD) štirivrstične kitice s štiristopnim jambskim pa tudi s tri- ali štiristopnim trohejskim metrumom. Je tudi nekaj štiri- in petkitičnih štirivrstičnih pesmi, kakor tudi nekaj verzov v daktilih in amfibrahah. Tipična kitica je pogosto mešanica dveh metrumov

⁷ Glej J. Paternost, Slovenian language on Minnesota's Iron Range: Some sociolinguistic aspects of language maintenance and language shift, v: General linguistics 16, 2-3, University Park, Pa. 1976, str. 95-150; Sociolinguistic aspects of the Slovene spoken in America, v: Slovene studies 1, 1, New York 1979, str. 14-24; Aspects of name changes among American Slovenes, v: Slovene studies 2, 2, New York 1980, str. 78-84; Problems in language contact and the social meaning of language among American Slovenes, izide v Slovene studies 5, 1.

ali pa z nepopolnim metrumom. Rime so v glavnem prestopne (baba), parne zaporedne (bbaa) in v raznih drugih kombinacijah, med katerimi je najbolj pogostna nepopolna prestopna rima (-a-a), tj. rima (moška) samo v 2. in 4. vrstici. Rime (a, b) se največkrat realizirajo z glagoli (*spiš/trpiš, krije/bije*), potem s samostalniki (*noč/moč, dolina/domovina*) in nato z zaimki ter v raznih kombinacijah vseh treh.

To oblikovno (bolj ali manj strukturirano) zgradbo ubeseduje kakih sto ali dvesto osnovnih ali ključnih besed in večjih sestavnih prvin (tudi tematičnih klišejev) in celih vrstic, s pomočjo katerih sestavljavci (morda s pomočjo urednikov samih) sestavijo in prikrojijo ali prilagodijo sebi primerne in potrebne ter bolj individualizirane vrstice in kitice. Eden izmed bolj popularnih primerkov te vrste je sledeča kitica (AD 28/4/80):

Leto dni Te zemlja krije
v tihem grobu mirno spiš,
srce Tvoje več ne bije,
bolečin več ne trpiš.

V vsaki vrstici je vsaj ena ključna obvezna beseda in struktura z neobveznimi elementi, npr. *zemlja*, ki pa je lahko *hladna, črna, tuja, spokojena, rodna*, in *grob* s spremenljivimi prilastki kot *črn, hladan/hladen, miren, temen, tih*. Spremenljivi del je seveda tudi v časovni 'formuli' (*x let, dni*) in je treba zato vsako leto delno spremeniti prvo vrstico (ostale tri ostanejo nespremenjene), npr. *Dve leti Tebe zemlja krije* (PR 1/8/79), ki pa s tem lahko spremeni tudi metrumsko strukturo in se zato prvi dve vrstici zdaj lahko bereta kot jamb namesto trohej.

Družbena 'želja' po verzifikaciji (vsaj v AD) je tako velika, da je včasih celo prozno besedilo (sicer z namigom na vezano besedo) grafično prikazano kot verz, npr. (AD 25/8/78: *ob deseti obletnici, od kar je naš ljubljani sin, brat, vnuk in svak ... padel kot vojak ZDA v bojih za svobodo na bojišču ... v Južnem Vietnamu ...*):

Pot Tvoja je držala iz Evrope
v Amerike svobodno zemljo.
Pa se odločilo je tako,
odšel v azijske si čudne kraje,
svobodo njih in našo branit.

Zrtev Tvoja in naša
bila je velika:
Vrnil si se v krsti,
ko duh odplaval je v višave,
prosit: Svet naj sreča pamet!

Zanimivo bi bilo pogledati nekatere skupke verzov, ki so namenjeni več osebam, kot npr. v PR 7/1/81, kjer sta prvi dve kitici namenjeni očetu, drugi dve materi, tretja pa *možu in bratu*. In še bolj izvirne verze, kot npr. v AD 9/4/79 in 11/1/80 ter 23/1/81, kjer se žena spominja moža (v 4–6 kiticah) in začne svojo izpoved takole:

Vrsto let z roko v roki sva hodila,
>do dna čašo zlato sva polno izpraznila,<
ko ljubezen cvetja s sadom je vzknila
in nama deklico je malo podarila.

Zgradba ključnih sestavnih elementov v ES verzih (tj. tistih, ki niso citatni, posebno v Dolenjskem listu) se verjetno razlikuje od tiste v AS. V Dolenjskem listu se npr. precej rabi konstrukt *sredi življenja si omahnil(a)*, ki ga skoraj

ne opaziš v AS osmrtnicah. To nas pa že privede k vprašanju, zakaj in od kod te vrste verzifikacija v AS (posebno v AD)? Menda je tu do neke mere vpliv AA (sicer redkih) časopisov, ki tudi objavljajo (plačane) osmrtnice v verzih. Morda ti vplivajo na tradicijo AA verzov v AD in PR, kajti ti (AA) časopisi imajo včasih posebne knjižice verzov, iz katerih sestavljanci lahko črpajo oz. prilagajajo svoja besedila. Vendar struktura in tematika AS verzov kaže, da imajo le-ti svoj izvor v matični domovini, in sicer v obliki starejše slovenske ljudske pesmi (posebno v njeni folklorni in religiozni strukturi tematiki), ki se do neke mere ohranja samo še na nagrobnih spomenikih in sem in tja v kakih osmrtnicah (oboje je treba še raziskati); npr. na kočevskem pokopališču najdemo tale napis iz l. 1977: *Srce tvoje več ne bije / bolečin ne trpiš / dom je prazen in otožen / ker te več med nami ni* in na zagraškem pokopališču pri Žužemberku najdemo sledeči zapis iz l. 1979:

Truplo tvoje zemlja krije,
v črnem grobu mirno spiš,
srce tvoje več ne bije
bolečin več ne trpiš.

Ta dva primerka bi lahko potegnil tudi iz mnogih AS osmrtnic.

Družbeni pomen jezika v teh verzih je npr. v tem, da nam te jezikovne oblike in strukture pokažejo najprej neke stične točke s tistim delom AA časopisja, ki tudi objavlja take verze. Vendar je ta primerjava zelo površna, kajti AS in AA verzi prikazujejo svojskost svojega jezikovnokulturnega izvora (v dvojezičnih osmrtnicah niso verzi skoraj nikdar enaki niti po strukturi niti po tematiki). Čeprav nam AS verzi včasih prikažejo AA družbeno okolje, nam njihova struktura in največkrat njihova (posebno religiozna in folklorna) tematika le pokažeta v prvi vrsti starejše slovensko kulturno ozadje in so zato ti verzi v glavnem primer statične ali okamnele ali nedinamične strani ameriške slovenščine.

3. Jezik folklore

Folkloro označuje Akademski slovar kot »ljudska duhovna kultura« in del te »kulture« je tudi slovenska ljudska pesem, ki ima v naših osmrtnicah (posebno AS) vsaj dva odtenka, enega s pretežno nereligiozno (pripovedno, stanovsko) vsebino in drugega z bolj religiozno vsebino.

Najprej nekaj besed o vplivu pretežno nereligiozne pesmi. Naslednja pesem iz l. 1981 (AD 6/3/81) vsebuje več osnovnih elementov te vrste ljudske pesmi.

Bela žena, smrt nemila,
žrtev si izbrala je.
S koso svojo zamahnila,
s tugo nas navdala je.

Ljubi moj soprog John
se je ločil zdaj od nas,
njegova zadnja smrtna ura,
je odbila za večni čas.

V grobu tihem tamkaj sniva,
večno spanje vekomaj;
v miru božjem naj počiva,
večna luč mu sveti naj.

Vigred se povrne, vse se oživi,
a preljubi moj mož John,
se več ne vrne,
ker že v mirnem grobu spi.

Poglejmo samo tri osnovne sestavne dele te pesmi, ki imajo izvor v slovenski ljudski pesmi: *smrt, grob in vigred (pomlad)*. Glede smrti, pravi Zmaga Ku-

mer,⁸ je značilno, da jo slovenska ljudska pesem prikazuje kot posebno bitje in kot vsakdanji življenjski pojav. V našem primeru je govor o posebnem bitju, tj. o personifikaciji smrti, ki je, kakor pravi Z. Kumer (str. 309) »najbolj izrazita v pripovednih pesmih, čeprav se pojavlja tudi v pravih mrliških«. Primer smrti v pripovedni pesmi je *bela žena* (ker je smrt v slovenščini ženskega spola, ima zato, pravi Z. Kumer, tudi v ljudskih pesmih žensko postavo) in primer prave mrliške pesmi je postava *s koso*. Naša prva kitica vsebuje oba primera. Človek je izročen tej ‚beli ženi s koso‘ na milost in nemilost in je zato smrt pogosto tudi *nemila*, in sicer ne samo v pesmi sami, temveč tudi v nepesemskem besedilu, kot npr. v prvem delu gori omenjene osmrtnice, kjer žena oz. soproga začenja svoje sporočilo takole: *Z žalostnim srcem naznanjam osem sorodnikom in prijateljem, da mi je nemila smrt vzela mojega ljubega soproga...* Da so ti in podobni verzji tradicionalni, vidimo npr. v osmrtnici v verzih iz l. 1945 (AD 11/1/45), kjer je druga od treh kitic dobesedno ista kot naša prva kitica zgoraj.

Drugi tipični sestavni del ali primer te vrste pesmi je zveza *tihi, mirni, črni, hladni... grob* (naša pesem omenja prva dva pridevnika), ki jo najdemo v ljudski pesmi pri Štreklju⁹ npr. *črni grob* (I/840), *hladni grob* (III/6354), *mrlzel grob* (III/6361). Tretji primer, *vigred* v četrti kitici, je sicer primer ponarodele pesmi, ki obstaja v raznih variantah¹⁰ in ki jo večkrat pojejo ob pogrebih v večjih slovenskih skupnostih (npr. v Clevelandu), je pa vendar podobna raznim ljudskim variantam, ki jih navaja Štrekelj, npr. *Spomlad je prišla, vse živi* (IV/6847) in *Pomlad prihaja, vse živi* (IV/6852). O *pomladi* je sploh več govora v malce starejših AS verzih in včasih tudi v Dolenjskem listu (= DL). Ker AS verz navadno sestoji iz več kitic, je npr. prva kitica samo o pomladi in veselju in šele druga kitica o ‚kruti smrti‘ ipd. (npr. PR 13/4/60 in 27/4/60), medtem ko sta obe misli (pozitivna in negativna) strnjeni v eni in edini kitici v DL (17/4/80, str. 22):

Spet pomlad je prišla na vas,
a ti odšel si od nas.
Čakamo te noč in dan
brez upanja, zaman.

Pomlad lahko rodi, posebno ob tragičnem dogodku, tudi izvirno osebno čustveno izpoved, kot je npr. 25-vrstično ‚slovo‘ v DE (7/12/81): *Pa bo pomlad prišla, / takrat na tvojem daljnem grobu / visoko v skalnatih gorah, ... v korziškem skalovju.*

K. Štrekelj ima v svoji zbirki tudi skoraj 50 variant stanovske pesmi *Po-bič sem star šele osemnajst let*, med katerimi je tudi naslednja (navajam samo prvi dve od štirih kitic, IV/6953):

Fantič sem star šele 18 let,	V kosarno sem stopil korajžen, vesel,
Cesar me 'oče na vojsko imet'.	Sem gverček zagledov, sem jokati začel:
Kako bom soldat,	Oj fantič moj,
K' sem fantič premlad,	Nič se ne boj,
Ne morem še puške držat'!	Veselo zavriskaj, zapoj!

⁸ Glej Z. Kumer, *Smrt v slovenski ljudski pesmi*, v: Rad XI-og kongresa folklorista Jugoslavije u Novom Vinodolskom 1964. godine, Zagreb 1964, str. 309–314.

⁹ Glej K. Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi*, zv. I–IV, Ljubljana 1895–1923. Faksimilirano izdajo izdala Cankarjeva založba l. 1980. Arabska številka je številka pesmi.

¹⁰ Glej npr. *Vigred*, napev in besedilo Miha Andreaš, harm. Luka Kramolc, v: *Slovenska pesmarica*, drugi del. Ur. L. Kramolc in M. Tomc, Celje 1964.

Sledeča varianta v obliki osmrtnice je malce bolj 'sodobna' (AD 6/1/45) in sestoji iz 6 kitic, od katerih citiram samo prvi dve:

Fantič sem star komaj osemnajst let, pa me hoče država na vojsko imet. Kako bom vojak, ko sem fantič premlad.	Na bombnik sem stopil korajžen vesel, prišel sem jokati, ko smo leteti začel': Oh, mamica moja, le prosi zame ti Boga.
--	---

Pesnica (mama) potem govori o sinovem grobu, ki je *na dnu globokega morja*, kjer ji *neme ribice* nič ne povedo in je zato nekako vdana v *usodo*, medtem ko ima kasnejše besedilo o vietnamski vojski v neki drugi osmrtnici (gl. 2. del) že komentar, namreč, *Svet naj sreča pamet!*

Nazadnje še primer iz religiozne folklore. V eni osmrtnici se štiri hčere spominjajo svoje matere (ob 25. obletnici njene smrti) s tem, da citirajo pobožno pesem oz. molitev o Katarini in Jezusu, ki jo uvedejo s sledečim komentarjem: »Ob tej priliki podamo to molitev, ki so jo nas naučili, ko smo bili otroci« (AD 8/12/78):

Ljuba sveta Katarina po polju je hodila, Žlahtne rožce trgala. Jezus k njej pride in ji reče: Ljuba sveta Katarina, poglej moje krvave rane, ki so mi jih Judje dali ker niso Boga spoznali. Hudobni Kajfež je tako rekel: Za njim potecimo, s kamenjem ga pobijmo! Kamenje se razdrobi in ta sveta Rešnja kri se raztoči.	Dva angela iz nebes prideta, pred nebeškega očeta jo neseta. Nebeški oče je tako rekel: Kdor to molitev moli vsak večer in vsako jutro, če bi imel toliko grehov nad seboj kot je pri morju peska, na nebu zvezd, bo nazadnje vse mu odpuščeno.
---	---

Ta *molitev* je varianta *narodne molitvice* Sv. Katarina in Jezus z Vélikega Brda, ki jo najdemo pri Streklju (III/6642) in ki sestoji iz okrog 30 vrstic, od katerih citiram samo prvih osem:

Sveta Katarinca po pulci je šetala,
Je rožce trgala.
Še k nji pride Jezus Kristus:
»Katarinca, ti gledaj moje ranice,
Ki so mi jih judje dali,
Za Boga me niso spoznali.«
Judež Kajfež govori ze njim:
»Potecite, s kamenjem ga pobite!«

Iz gornjega sestavka je razvidno, da nam tudi folklorni jezik pokaže družbeni pomen jezika, in sicer (v naših primerih) v tem, da so npr. mnogi AS verzi (v osmrtnicah) skoraj vklenjeni v starejšo slovensko ljudsko pesem religiozne in nereligiozne vsebine in (čeravno z občasnimi, vendar dovolj redkimi prilagoditvami k sodobnosti) tako spet prispevajo k arhaizaciji ameriške

slovenščine in k (ne preveč dinamičnemu) ponavljanju starejše slovenske ljudske kulture. In folklorni jezik, ki ga najdemo v AS in v starejši slovenski ljudski pesmi (*črna zemlja*), je lažje najti v neosrednjem slovenskem časopisu in na nagrobnih spomenikih kot pa v DE in VE, npr. *Ce bi solza te zbudila, te ne bi črna zemlja krila* (DL 17/1/80) in *Ce bi solza moja te zbudila, te črna zemlja ne bi krila* (pokopališče v Mostju pri Lendavi) ter *V črni zemlji spiš / med nami še živiš* (pokopališče v Šentvidu pri Stični).

4. Religiozni jezik

Jezik postane ‚religiozen‘, če se rabi v zvezi z religijo oz. kot jezik religije, tj. v iskanju in sledenju raznih ciljev, v izražanju raznih ver, ki jih najdemo v religijah.¹¹ Pri rabi tega jezika je poudarek manj na besedah samih kot na tem, kaj se naredi s temi besedami in v kakšnih okoliščinah se le-te pojavljajo. ‚Religiozen‘ torej pomeni tukaj način, kako jezik deluje v takih okoliščinah, in je zato spet nujno povezan z družbenim pomenom jezika, kajti (kot smo rekli v začetku) družbene okoliščine pogojujejo obliko in pomen jezika. Ena od takih družbenih okoliščin je seveda tudi smrt (ali spomin na smrt) in pogreb ter osmrtnica z bolj ali manj religiozno vsebino.

Najprej nekaj besed o nekaterih sestavnih jezikovnih delih te religiozne vsebine. Najbolj vidne jezikovne oblike te vrste so v AS osmrtnicah (posebno v AD), npr. *Bog, Gospod, Vsemogočni, Vladar (žioljenja), Stvarnik, (Nebeški) Oče, Jezus, nebesa, nad zvezdami, vrh zvezda, večnost, duša, raj* ipd., ki se vežejo v razne strukture kot *Odšel je k svojemu Stvarniku, k Bogu (po plačilo), v večno žioljenje, v večnost* ali *Zaspal je v Gospodu* ali *Preselil se je v večnost, v raj neumrljivosti* ali *Pri Večnemu zdaj duša Tvoja srečo uživa* ali *Preminula je v Gospodu in se preselila v večnost* ali *Bog ga je poklical k Sebi* ipd. Iz teh primerov lahko sklepamo, da so »nebesa« ali »nebeški raj« srečen kraj. Poudarek pa je večji na žalosti preživelih (na zemlji), kot pa na ‚veselju‘ umrlih (v nebesih), npr. *Z žalostnimi srci naznanjamo, da je po daljši boleznini umrla in se je preselila njena plemenita duša v večno žioljenje* (AD 15/2/80) in *Z globoko žalostjo naznanjamo, da (ga) je Bog poklical k Sebi*.

Ker je religiozna usmerjenost v naših osmrtnicah (vsaj implicitno) krščanska, naj jo pogledamo na kratko z vidika sv. pisma. Iz biblijskih citatov se izjemno pojavi npr. Jan 11:25 (*Jaz sem vstajenje in žioljenje. ...* — AD 27/7/79), pač pa se raje citira kakšna vrstica iz apokrifnih spisov, posebno iz Sirahove knjige, npr. 17:1 *Gospod je ustvaril človeka iz prsti in ga zopet zemlji vrača*, in sicer najbrž zato, ker ta (in morda še kaka druga apokrifna oz. nekanonična) knjiga podpira tradicionalni nebiblijski cerkveni nauk, da je bil človek že v začetku ustvarjen, da živi na zemlji samo začasno. To se še posebno ponavlja zaradi razlike (bolje rečeno: zmede) med biblijsko dušo-človekom (gl. npr. 1 Mojz 2:7) in tradicionalno nebiblijsko *neumrjočo dušo*, ki si jo je Cerkev prisvojila od Platona¹² in se zato tipično (implicitno ali

¹¹ Glej P. Donovan, *Religious language*, London 1976.

¹² Glej npr. naslednjo definicijo duše v *Glossary of biblical theology terms*, str. 27–28, v: *The New American Bible*, New York 1970. Prevod članov Catholic Biblical Association of America. Nihil obstat in imprimatur washingtonskega nadškofa. SOUL. In the New Testament, to 'save one's soul' (Mk 8:35) does not mean to save some 'spiritual' part of man, as opposed to his 'body' (in the Platonic sense) but the whole person with emphasis on the fact that the person is living, desiring, loving and willing, etc., in addition to being concrete and physical. There is no opposition or difference between soul and body; they are merely different ways of describing the one, concrete reality.

eksplicitno) ponavlja nebiblijska razlika telo-duša, npr. *Hladna te krije odeja, / kjer truplo tvoje zdaj spi, / duša pa v raju nebeškem / v večni radosti živi* (AD 31/1/40) in *Naj Angel božji v nebesa povede to dušo, / telo pa mirno počiva pod USA rušo* (Zarja, november 1979, str. 21).

Religiozni jezik v ES osmrtnicah se vidi v glavnem v tem, da se npr. v *Zahvali* ljudje zahvaljujejo tudi duhovščini, in sicer npr. za *poslovilne besede in pogrebni obred, doživeto opravljen obred, slovesen obred, svečan obred, obredno svečanost*, ali (VE 29/1/81, str. 21) *Hvala tudi č. duhovščini sv. rešnjega telesa za opravljen obred* ipd. Iz vzorca 1626 *zahval* se omenja duhovščina ali verski pogreb 895-krat ali 55,04 %, in sicer nekaj več v VE kot v DE, medtem ko imata oba časopisa dokaj večji odstotek verskih obredov za moške (65,71 %) kot za ženske (36,29 %). Opaža pa se pri teh dveh časopisih rahla sociolingvistična 'napetost', in sicer zaradi tradicionalnih verskih naslovov. Najbolj popularna izraza (v obeh časopisih) sta *župnik* (358) in *duhovnik* (295) in njihovi najbolj popularni (verski) naslovi so č. *g.* (včasih tudi izpisano *častiti gospod*) ali samo *g.* ali *p.* (tudi izpisano *gospod, pater*). Od 461 primerov teh religiozних (ne posvetnih) naslovov v našem vzorcu, jih je 432 (93,71 %) v VE in samo 29 (6,29 %) v DE. Pravzaprav DE sploh ne bi smelo dopuščati teh naslovov (kot so mi povedali v uredništvu), ker je časopis glasilo SZDL. (Dovoljeni pa so ti naslovi članom redovniškega ali duhovniškega, tj. nelaičnega, razreda.) Vendar, kakor je razvidno iz zgornjih podatkov, se kljub načelni prepovedi nekateri religiozni naslovi vendar počasi uvajajo oz. dopuščajo (od 29 primerov je bilo 14 *patrov*, 9 *gospodov* in trije drugi), morda zato, ker se le-ti ne smatrajo več za strogo 'religiozne', kot bi bil npr. *častiti gospod*.

Če še enkrat pogledamo gori omenjene in druge jezikovne primere z religiozno vsebino, vidimo vsaj tri osnovne pomenske kategorije. Najprej so oblike z inherentnim religioznim pomenom, npr. *Bog, Nebeški Oče, Stvarnik, Jezus, nebesa*. (Sicer je res, da se te in podobne besede lahko rabijo tudi v nereligioznem pomenu, npr. *nebesa* z ekspresivnim pomenom »velika sreča, ugodje, udobje« — po Akademijem slovarju, vendar je za večino ljudi religiozni pomen le na prvem mestu in posebno sobesedilo, ki naj bi pokazalo religiozno vsebino take oblike, navadno ni potrebno.) Na drugem mestu bi bile oblike, katerih religiozni pomen se vidi navadno le v določenem besedilu, npr. *dokler se ne snidemo s Teboj v večni domovini* ali *nad zvezdami* ali *vrh zvezda*, tj. v nebesih. V tretjo skupino pa bi prišli tisti izrazi, ki imajo sicer religiozno vsebino (v osmrtnici), ki pa se zelo razlikujejo v interpretaciji osnovnega pomena, npr. gori omenjena *duša* pomeni v bibliji največkrat človeka samega, pa tudi žival, živo bitje (1 Mojz 2:7; 1:20; 4 Mojz 31:28 — *nefeš* 'duša') in tudi življenje (Mt 10:28 — *psyche* 'duša'), medtem ko v naših besedilih *duša* pomeni samo 'neumrjoča duša' (vpliv grške filozofije).

Religiozni jezik sestoji ne samo iz jezikovnih oblik, ki si jih izposoja iz raznih virov in se potem rabijo v prenesenem pomenu (*vrh zvezda*), ampak je lahko tudi izviren ali neizveden (*previden s svetimi zakramenti*). Preneseni jezik je pogosto tudi emocionalen, to se pravi, da vpliva na človekova čustva, njegovo domišljijo in na njegovo čustvenost. Prav tako je lahko tudi z religioznim jezikom. Njegova simbolika in poezija, pravi Peter Donovan,¹³ »mu dajeta

¹³ Prav tam, str. 9–10.

moč, da mu izzove občutek globine in vzvišenosti, da mu govori srcu«. Religija zato ne more biti »samo intelektualna vaja« (*intellectual exercise*), ampak »ostane v stiku s človekovo čustveno reakcijo in njegovo moralno in estetsko senzitivnostjo«. Morda nam takšen pogled na religiozni jezik lahko razloži npr. žalost, da je šel v nebesa, tj. smrt je tako važen dogodek, da ga morajo nekateri izraziti s čim bolj nenavadnim ali prenesenim jezikom, z metaforami, z različnimi resničnimi in neresničnimi predstavami in s takšno religiozno tradicijo, ki je človeku ali družbi po volji.

Družbeni pomen religioznega jezika v naših osmrtnicah nam kaže npr. razne grupacije štirih časopisov. V AS se relig. jezik rabi veliko več kot v ES, medtem ko se ta jezik rabi manj v PR in DE kot pa v AD in VE. Večjo stopnjo religioznosti v AD pogojuje tradicionalna katoliška usmerjenost tega časopisa, medtem ko manjša religioznost v PR izvira iz njene tradicionalne »napredne« oz. »progresivne« usmerjenosti. Rahla (za površnega bralca skoraj neopazna) sociolingvistična »napetost« med DE in VE pač izvira iz bolj uradne politične usmerjenosti Dela (glasilo SZDL). Izvor relig. jezika je dvojen: biblija in nebiblijske tradicije oz. religiozne predstave, kar se vidi tudi na nagrobnih spomenikih po Sloveniji. Ti in podobni primeri kažejo očitnost družbenega pomena tudi religioznega jezika.

5. Dvojezičnost

Dvojezičnost se tiče seveda samo ameriških osmrtnic. Vzorec 1260 osmrtnic v AD in PR nam kaže, da jih je 64,13 % napisanih v AS, 34,52 % v AA in samo 1,35 % v obeh jezikih, tj. neznatno število besedil (17 od 1.260) je dvojezičnih. Od različnih AS časopisov, ki objavljajo besedila v obeh jezikih, samo AD objavlja dvojezične osmrtnice, čeprav se pojavi tako besedilo tudi drugje, npr. v Amerikanskem Slovencu (Glasilo Kranjske Slovenske Katoliške Jednote) in (redko) v Zrzi/The Dawn (Glasilo Slovenske ženske zveze). To je razumljivo, ker je AD edina AS dvojezična publikacija, ki še vedno objavlja več besedil v AS kot AA. Dvojezične osmrtnice, ki jih tukaj omenjam, so izšle v AD v letih 1978 do 1982.

Več kot polovica teh dvojezičnih osmrtnic ima besedilo ali naslov najprej v AS in potem v AA, in skoraj vsi priimki pokojnih so v glavnem slovenski, seveda z AA pravopisnimi prilagoditvami (Staniša → Stanisha). Zato lahko rečemo, da ta besedila razodevajo močno *slovensko* ozadje, kakor tudi časopis (AD), ki poudarja AS.

Dvojezično besedilo navadno kaže tudi širšo jezikovno kulturo posameznega besedila. V neki taki osmrtnici (AD 15/2/80) imamo npr. naslednje jezikovnokulturne vzporednosti (AS nasproti AA): (1) *(je) umrla in se je preselila njena plemenita duša v večno življenje* nasproti *(whose) passing on* — torej zelo lakoničen AA ekvivalent; (2) *Prav tako se zahvaljujemo vsem, ki so rajno prišli kropiti in molili za zveličanje njene duše* proti *Our deepest appreciation also to all who paid their respects at the funeral home* — spet precej splošen ekvivalent v AA, in sicer najbrž zaradi svojskosti izraza *kropiti* kakor tudi zaradi morebitne odločitve prevajalca samega (predvidevam, da je bilo besedilo napisano najprej v AS), da je stavek *(so) molili za zveličanje njene duše* skoraj odveč za njegove AA bralce (besedilo bi seveda z lahkoto prevedel v AA), morda pa je tudi pomislil, le zakaj bi molili za zveličanje njene duše, če pa je bilo že v začetku rečeno, da se je ta preselila v večno življenje (se-

veda, če je šla v vice,¹⁴ potem menda še potrebuje pomoči); (5) *so darovali za sv. maše proti attended the Mass* — torej v AA je govor samo o prisotnosti, brez (denarnih) prispevkov.

Kot je bilo že rečeno (gl. 2. del), skoraj dve tretjini vseh ameriških osmrtnic vsebujeta tudi verze (več v AD kot v PR), in v našem dvojezičnem vzorcu jih je kar tri četrtine. Ko pogledamo te verze bolj od blizu, pa vidimo, da je samo eden iz njih resnično dvojezičen (AD 15/2/80), medtem ko jih je pet delno dvojezičnih in sedem nedvojezičnih, toda grafično prikazanih tako, kot da bi bili dvojezični. Npr. sledeči dve kitici (AD 1/19/79) stojita ena poleg druge in dajeta vtis, kot da imata isto vsebino, posebno še zato, ker je besedilo nad njima dvojezično. Obe kitici se pogosto pojavljata v zadevnih AS oz. AA osmrtnicah.

Time may heal broken hearts,
Time may make wounds less sore,
But time never stops the longing
For the loved one gone before.

Kako pozabit to gomilo,
kjer Tvoje blago spi srce,
ki nas iskreno je ljubilo.
vse do zadnjega dne.

Toda angleška kitica pomeni:

'Čas lahko ozdravi strta srca,
čas lahko napravi rane manj boleče.
A čas nikakor ne zatre hrepenenja
po ljubljenu, ki nas je zapustil.'

Drugo zelo važno dejstvo je to, da se precej velik odstotek teh osmrtnic ponavlja iz leta v leto, sicer z manjšimi spremembami oz. prilagoditvami (v naših 17 dvojezičnih osmrtnicah gre samo za 12 različnih oseb). Če pogledamo jezikovne spremembe v takih ponavljajočih se besedilih, takoj opazimo razvejenost družbenega pomena jezika. Npr. v eni dvojezični osmrtnici se žalujoča žena podpiše oz. identificira samo v AS, in sicer kot *soproga*, in njena hčerka tudi samo v AS, in sicer kot *hči*, medtem ko se ostali (žalujoči) sorodniki identificirajo samo v AA (*son-in-law, granddaughter, grandson, sister* itd.) (AD 9/15/78). Naslednje leto (1979) se žena spet identificira kot *soproga*, toda *hči* že postane *daughter*. Sprememba, tj. premik iz AS v AA, v tretjem letu je tudi komaj opazna, namreč, obrnjena je zaporednost dveh (delno dvojezičnih) kitic, to se pravi, zaporednost kitic AS/AA v prejšnjih dveh letih postane sedaj zaporednost AA/AS. Četrto leto (1981) prinese še eno spremembo, namreč to, da žalujoča *soproga* iz prejšnjih treh let postane sedaj tudi AA *wife* in so tako vsi sorodniki identificirani samo v AA. Ta postopen in včasih komaj opazen premik v jeziku je vztrajen, in zato lahko predvidujemo, da se bo nadaljeval tudi v bodoče in bo dvojezičnost postopoma odpravljena oz. jo bo zamenjala AA.

Ti in podobni jezikovni primeri jasno kažejo vpliv dominantnega (AA) jezika in kulture na čedalje bolj podrejen in izginjajoč AS jezik, kulturo in narodnost. »Usoda« in odnos do dvojezičnosti pri Slovencih v ZDA se lahko

¹⁴ Vice se navadno omenjajo v slovenski literaturi kot primer krščanskega pojmovanja vernosti: Alenka Goljevšček (Mit in slovenska ljudska pesem, Slovenska matica v Ljubljani 1982, str. 168) na primer govori o »krščanski predstavi o vernih dušah, ki se pokorijo v vicah«. Ker to ni svetopisemski nauk, bi bilo bolj pravilno reči, da je to katoliška, ne krščanska predstava.

vidi tudi v poročilu, ki ga je pred leti zapisal starejši ameriški Slovenec (Nova Doba 14/2/74):

Moje društvo se dobro zaveda, da bo čez leta umrla v naši Ameriki, javno pisana in tiskana slovenščina. Ob enem pa vidi moje društvo tudi za primerno, moralno in bratsko, da se naj pusti slovenščini umreti naravnim potom, to je, kadar bo pomrlo tisto naše ostarelo članstvo, katero lahko bere in piše samo v slovenskem jeziku. Zahteva rabe samo angleščine pri naši A(meriški) B(ratski) Z(vezi), je nekak strupen vbrizg (injekcija), slovenščini, da se ji naj bi kakor hitro mogoče opravilo pogrebne obrede, brez ozira, da je ista priljubljena *večini* /podčrtal J. P./ našega članstva.

Zgornji sestavek je bil istočasno natiskan tudi v AA, vendar s to razliko, da besede *večina* na koncu zadnjega stavka ni bilo v AA (morda zaradi urednikove 'korekture'). Avtor sestavka je umrl l. 1977, torej tri leta kasneje, v starosti 85 let. Njegovemu spominu sta se oddolžila dva vidna slovenska Amerikanca — vendar samo v AA (Nova Doba 10/11/77). Zdi se, da je družbeni pomen jezika za tega slovenskega Amerikanca (kakor tudi za mnoge druge) ta, da je prišel v ZDA enojezičen, postal dvojezičen, medtem ko je spomin na njega spet enojezičen, vendar s to razliko, da se je medtem spremenilo ime jezika. Dvojezičnost pri ameriških Slovencih je torej nekaka prehodna doba ali intermeco med enojezičnostjo z enim imenom in enojezičnostjo z drugim imenom.

6. Metaforičnost jezika

Metaforično izražanje je veliko bolj pogostno, kot včasih mislimo, da je. Ta besedna figura poimenuje določen pojav z izrazom, ki označuje v navadni rabi kak drug podoben pojav, in nam tako nudi bolj 'prefinjeno' ali 'rafinirano' stopnjo izražanja pomena. Torej je smisel metafore v tem, da razumemo in izkusimo ali doživimo in potem ubesedujemo eno stvar s pomočjo druge. George Lakoff in Mark Johnson¹⁵ predlagata celo, da je vsaj delno strukturiran metaforično ne samo naš pojmovni sistem, temveč da je tako strukturirano tudi naše delovanje in jezik sam, da je metafora »imaginative rationality«,¹⁶ da je eno izmed najbolj važnih 'orodij', s pomočjo katerega skušamo doumeti delno to, česar ne moremo doumeti v celoti, npr. naša čustva, estetsko izkustvo, moralno vedenje, duhovno zavest. Primere te 'domiselne' ali 'predstavne racionalnosti' lahko najdemo tudi v mnogih naših osmrtnicah.

Metaforično izražanje je sistematično, strukturirano. Ta sistematičnost oz. strukturiranost, ki nam pomaga razumeti ali doumeti en aspekt pojma s pomočjo drugega, nujno tudi prikrije druge aspekte pojma in nam tako omogoča osredotočiti se samo na eno stran pojma in nam istočasno onemogoča osredotočiti se na druge strani pojma, ki so neskladni z metaforo. Npr. v prisposobi *zaplakala je hiša* (AD 4/14/26) se *hiša* primerja z ljudmi, ki so žalostni, ne veseli (prim. *hiša se je razveselila*), v *Viška lipa je zaplakala* (AD 3/31/80) lipa na Viču predstavlja večjo skupnost itd. Poleg 'strukturalne metafore', kjer je en pojem metaforično strukturiran v smislu drugega, Lakoff in Johnson opredelita še dve zvrsti semantične metafore, orientacijsko in ontološko.

Orientacijska metafora ne strukturira samo en pojem v smislu drugega, temveč tudi organizira celotni sistem pojmov z ozirom drug na drugega. Taka

¹⁵ Glej G. Lakoff in M. Johnson, *Metaphors we live by*, The University of Chicago Press 1980, str. 3.

¹⁶ Prav tam, str. 193.

metaforična orientacija sicer ni poljubna, ampak ima osnovo v fizičnem in kulturnem izkustvu in je zato verjetno zelo veliko osnovnih pojmov organiziranih v smislu ene ali druge prostorske metafore. Na primer, prostorskega nasprotja ZGORA J-SPODA J, ZUNA J-ZNOTRA J ipd. so fizične narave, medtem ko se njihove prostorske metafore lahko razlikujejo v raznih kulturah. Tako ima (v osmrtnicah) fizična polarnost ZGORA J-SPODA J v slovenski in v mnogih drugih (vsaj zahodnih) kulturah naslednje orientacijsko (prostorsko) metaforsko razmerje: SREČA je ZGORA J; ŽALOST je SPODA J. To se vidi v naših osmrtnicah pri takih 'pozitivnih' zvezah kot *vrh zvezda, nad zvezdami, v nebeških višavah* ipd. Npr. (PR 25/11/70):

Zdaj bivaš vrh višave jasne,
kjer ni mraka, kjer ni noči.
Tam sonce sreče Ti ne ugasne,
resnice sonce ne stemni.

Tipičen primer 'negativnih' zvez prostorskih metafor (SPODA J) sta npr. besedi *zemlja* in *grob* s svojimi navadno 'negativnimi' prilastki kot *črna zemlja, hladna zemljica, hladni grob, mrzli grob* ipd., npr. (PR 19/3/80):

Osem let je že minulo,
odkar si ti odšla od nas,
črna zemlja Te pokriva,
ran še ni izbrisal čas.

Zemlja je lahko tudi *mila*, posebno če se primerja z drugo, npr. *Počivaj mirno v mili slovenski zemlji* proti *v črni, hladni ameriški zemlji*. Včasih je bila precej popularna tudi (*solzna*) *dolina*, npr. *prestal si trnjevo pot te solzne doline* (AD 5/3/35), *je mirno v Gospodu zaspala in se preselila iz te solzne doline v nebeške višave, kjer ni trpljenja ne solz* (AD 14/4/26) — torej SREČA-ZGORA J, ŽALOST-SPODA J tip metafore.

Ontološka metafora pa prikazuje dogodke, dejanja, čustva, ideje ipd. kot bitnost ali stvarnost. Zelo pogosten tip te zvrsti metafore je personifikacija, v kateri se fizični pa tudi nefizični objekt označi kot oseba, npr. *gori omenjena hiša ali lipa, ki je zaplakala in daljše zveze kot kruta smrt je ugrabila iz naše družine našega ... in je kruta in neizprosna usoda iz naše sredine iztrgala dobrega moža in očeta*.

Theodore Sarbin¹⁷ predlaga štiri osnovne teme ali tipe metafor o smrti (prehodnost, destrukturnost, instrumentalnost, končnost), od katerih si oglejmo vsaj dve s pomočjo našega gradiva. Transitna metafora ali metafora prehodnosti je pogostna v AD in včasih tudi v PR in VE, npr.: *preselila se je v raj neumrljivosti, Bog ga je poklical k sebi; po sklepu božje Previdnosti je zamenjal svoje zemsko življenje z večnim; odšla je (za možem) v večno življenje*; in ob smrti kovača (VE 9/12/81, str. 14): *kovač življenja (te je) poklical v svojo delavnico že v šestdesetem letu življenja*. Življenje (na zemlji) se večkrat primerja tudi s *potovanjem (popotovanjem)* in *romanjem*, npr.: *njegovo zemsko popotovanje je bilo zaključeno; tolaži nas le upanje, da se Ti bomo po zemskem romanju pridružili* (AD 18/2/81).

¹⁷ Glej V. L. Allen in K. E. Scheibe, urednika, *The social context of conduct: Psychological writings of Theodore Sarbin*, New York 1982, str. 212.

Metafora instrumentalnosti je večkrat predstavljena s tipom personifikacija smrti, npr. *nemila smrt (mi je) vzela mojega ljubega soproga*. Posebno v verzih ima *smrt* razne negativne prilastke, kot *kruta*, *strašna*, *s koso*, pa tudi *bela* (iz ljudske pesmi, kot smo videli že prej). Starejši primer te vrste v nevezani besedi je tudi tale: *Ker kruta smrt nima nobenega usmiljenja, in ne gleda na nobeno, tudi še tako cvetoče življenje, hodi od hiše do hiše in tira žrtve v grob, se je oglasila tudi v naši družini in izbrala mlado življenje za svojo žrtev ...* (AD 16/4/26). Obširnejša analiza teh in podobnih tipov bi nam verjetno pokazala, da tudi njih lahko vključimo v eno ali drugo gori omenjeno zvrst metafor, tj. orientacijsko (prostorsko) in ontološko (personifikacijsko).

Družbeni pomen jezika se lahko vidi tudi v raznih zvrsteh ali tipih metafor, in sicer v tem, da so metafore o smrti na splošno usmerjene bolj prostorsko in religiozno v AS kot v ES, in če primerjamo štiri najvažnejše časopise v našem gradivu, ugotovimo, da je religioznih metafor več v AD kot v PR in več v VE kot v DE. Vsak časopis pač predstavlja v večji ali manjši meri svojstveno sociokulturno, tudi ideološko, usmerjenost in metaforično izražanje odseva variacijo take usmerjenosti. Vsekakor nam metafora, metaforični jezik, nudi posebno svobodo izbire pri izražanju in pojmovanju našega osebnega kakor tudi družbenega življenja in delovanja, našega načina življenja.

7. Interdisciplinarni prikaz izraza *hiša žalosti*

7.0 Izraz *hiša žalosti* se danes pogosto rabi v ES osmrtnicah, toda zelo redko v AS. Poskusimo ga prikazati interdisciplinarno, in sicer z vidika naših teoretičnih izhodišč v tej razpravi (kolikor se pač to da napraviti brez metodološkega 'izsiljevanja'), tj. sociolingvistike, literature, folklore, religije, dvojezičnosti in metafore — vse to spet z vidika družbenega pomena jezika, torej kaj ta izraz pomeni oz. ne pomeni v današnji slovenski jezikovnokulturni stvarnosti.

7.1 Najprej nekaj besed o tem izrazu z vidika sociolingvistike. Naš ES vzorec (iz DE in VE) izkazuje 407 primerov *hiše žalosti*, med katerimi so sicer tudi 4 primeri z dodatnim prilastkom, namreč, *domača hiša žalosti*. Poleg tega se rabita še po enkrat v DE izraza *hiša žalujočih* in *dom žalosti*. SSKJ pravi, da se izraz *hiša žalosti* rabi v osmrtnicah, in ga kaže v konstrukciji *pogreb bo izpred hiše žalosti* ter z razlago *v kateri je umrli živel*. To je tudi najbolj pogostna konstrukcija v našem vzorcu, tj. od 407 primerov se rabi ta izraz 284-krat (69,78 %). Vendar se rabi tudi predlog *iz* (25,31 %) in pogosto v isti zvezi, tj. *pogreb bo izpred/iz hiše žalosti*. Opazi pa se razlika v statistični korelaciji rabe *izpred/iz* v dveh časopisih, namreč, v DE je korelacija 62,88 %/34,93 % in v VE 78,65 %/12,92 % — torej VE vsekakor daje večjo prednost predlogu *izpred*. Na drugi strani pa VE rabi tudi predlog *od* (11 primerov), ki ga DE ne rabi, npr. *Pogreb bo od hiše žalosti* in *Autobus odpelje od* (kakor tudi *izpred*) *hiše žalosti*.

Ko sem prvič opazil ta izraz v osmrtnicah, sem vprašal 20-letno Ljubljanko in 30-letnega Ljubljana, kaj jima ta izraz pomeni. Ona mi je rekla, da je to najbrž kapela na pokopališču, on pa, da je to domača hiša (najbrž na vasi), kjer je pokojnik živel. V. Gjurin je na mojo prošnjo med študenti o tej stvari izvedel majhno anketo (18 anketirancev, starih večinoma 19–20 let): Za tiste, katerih kraj bivanja je bilo mesto, pomeni ta izraz

'mrliška veža' (6), 'domača hiša' (5) in ali—ali (2), medtem ko pomeni onim iz vasi 'domača hiša' (5) in ali—ali (1), kakor je ali—ali tudi za enega iz trga. Torej hiša žalosti pomeni meščanom pretežno 'mrliška veža', vaščanom pa 'domača hiša', kjer je po mnenju enega anketiranca »umrl član družine, kjer za njim žalujejo, kjer je pokojnik ležal, preden so ga odnesli na pokopališče«.

V AS se ta izraz (v osmrtnicah) v gornjem pomenu danes ne rabi, ker so v ZDA menda prav vsi pogrebi iz pogrebnih zavodov in moramo zato iskati take primere v starejših časopisnih letnikih, npr. *Pogreb se je vršil ... iz hiše žalosti* (PR 11/1/50). Torej nam ta prikaz rabe izraza *hiša žalosti* kaže razliko v načinu življenja ne samo med mestom in vasjo v Sloveniji, temveč tudi med kulturama na dveh kontinentih.

7.2 *Hiša žalosti* je predvsem literarni izraz, in sicer po svoji jezikovni strukturi kakor tudi po izvoru, tj. samostalniška zveza im. + rod. (*hiša žalosti*) je prej primer knjižne kot pa govorne ali pogovorne oblike, ki je navadno (če pač izbira obstaja in raba dovoljuje) prid. + sam. (*žalna*, poleg navadno *mrliška*, *veža* ali *vežica*), in izraz obstaja v pisani obliki že mnogo let. Najdemo ga v bibliji: »Bolje je iti v hišo žalosti, kakor iti v hišo gostije; ... Srce modrih je v hiši žalosti, srce bedakov pa v hiši veselja« (Pridigar 7 : 2, 4).¹⁸ Prevod iz l. 1858 sicer rabi izraz *hiša žalovanja* (Prid. 7 : 3), vendar pravi v opombi št. 5: »*Hiša žalosti* je tista, kjer je kdo umerl, in za njim žalujejo.«¹⁹ Ker je besedilo osmrtnice v glavnem tudi uradno sporočilo, ki naj ga ubeseduje knjižni jezik, je zato umesten seveda tudi izraz *hiša žalosti*.

7.3 Kar se tiče folklorističnega prikaza *hiše žalosti*, lahko rečemo samo to, da tega izraza v slovenski ljudski kulturi (pesmi) ni, ker je pač to (kot smo povedali zgoraj) literarno zaznamovan izraz (po obliki in izvoru) in se ideja o tej stvari izrazi npr. v pesmi na drug način, npr. »ni hiše ... brez *velike žalosti*« (Štrekelj IV, str. 303, št. 163) ali celo v korelaciji *hiša — truga*, npr. *Njena hiša truga je, Njen grunt pa mrzel grob* (Štrekelj III/6366).

7.4 Glede religioznega jezika lahko ponovimo (gl. 7.2), da pride ta oblika izraza iz svetopisemskega prevoda, vendar je njen pomen (v naših osmrtnicah) omejen samo na 'žalost' ali 'žalovanje'. Torej biblijski pomen *hiše žalosti* v primerjavi s *hišo gostije* (tj. resne ali važne stvari imajo prednost pred neresnimi, nevažnimi ali zabavnimi) v naših osmrtnicah ne pride v poštev.²⁰

7.5 Kar se tiče dvojezičnosti, naj tudi omenim samo to, da je angleški ustreznik *hiše žalosti* 'house of mourning', ki ga pa tudi ne najdemo v današnjih AS oz. AA osmrtnicah, ker pač v današnji ameriški družbi *pogreb iz/izpred hiše žalosti* ali *domače hiše* ni več aktualen. Zanimivo bi bilo seveda pogledati, v kolikšni meri se je ta izraz (*the house of mourning*) sploh rabil v tej zvezi v AA v preteklosti.

¹⁸ Sveto pismo stare in nove zaveze. Ekumenska izdaja. Izdala in založila Britanska biblična družba. Ljubljana 1975.

¹⁹ Glej Sveto pismo stare in nove zaveze z razlaganjem poleg nemškiga, od apostolskiga Sedeža potrjenega sv. pisma, ki ga je iz Vulgate ponemčil in razložil Dr. Jožef Franc Allioli. V Ljubljani. Natisnil Jožef Blaznik. Tretji zvezek, 1858, str. 413.

²⁰ Izdaja iz l. 1858 (gl. op. 19) razlaga to primerjavo takole (str. 413): »V taki hiši se spomni človek smerti in sodbe, se uči iz tega brzdati svoje strasti, spoznavati nečimernost pozemeljskih dobrot in čislati večne. V hebrejskem: 'in živi si vzame k sercu'.«

7.6 Če pogledamo izraz *hiša žalosti* z vidika metaforičnega jezika, vidimo, da ima vsaj dva 'družbena' odtenka metaforičnosti. Najprej je *hiša žalosti* primer ontološke metafore, kjer je govor o dejanski hiši, izpred katere je lahko pogreb (ali vozi avtobus) na pokopališče in katera predstavlja žalujoče ljudi družinske skupnosti — torej je to 'žalostna hiša' oz. so to žalostni ljudje v hiši umrlega, ki predstavlja del tipične v glavnem vaške družbenokulturne ureditve pogreba in žalovanja v Sloveniji. V AS pa ta izraz v glavnem kaže le čustveno stran (žalovanje za umrlim) in zato stavek *Pred letom dni smo bili hiša žalosti* (AD 12/3/80) ne vključuje dejstva, da je bil morda tudi pogreb iz tiste hiše ali da je človek dejansko umrl v tisti hiši, ampak je to samo izraz splošne žalosti — torej je govor o žalostnih ljudeh (sorodnikih) in ne o tem, kje je človek umrl in kje oz. od kod je bil pogreb. Ne v enem ne v drugem odtenku tega metaforičnega izraza pa ni vključen ali mišljen 'pozitivni' biblijski metaforični pomen, namreč, da nam je *hiša žalosti* (v primerjavi s *hišo gostije*) lahko v spodbudo, tj. da pogledamo na kakovostno stran našega načina življenja.

7.7 Interdisciplinarni pristop k pojmovanju izraza *hiša žalosti* nam kaže razliko v načinu življenja ne samo med ES in AS kulturo, temveč tudi med mestom in vasjo v Sloveniji. Družbenokulturna ureditev pogreba in žalovanja, ki jo predstavlja ta izraz, se vidi ne samo v prisotnosti, temveč tudi v odsotnosti raznih (interdisciplinarnih) pogledov na to ureditev.

8. Zaključek

Iz zgornjega sedemdelnega prikaza jezika v slovenskih časopisnih osmrtnicah vidimo, da so te osmrtnice nekak mikrokozmos družbenega pomena jezika in načina življenja Slovencev v Sloveniji in ZDA. Družbeni pomen jezika se vidi v takih jezikovnih oblikah kot *soprog*, *omica*, *duša*, *častiti gospod*, *hiša žalosti* kakor tudi v jeziku poezije (vključno folklorne in dvojezične), in sicer na ta način, da kažejo ne samo *referenčno*, temveč tudi *družbeno* vlogo jezika. Tako je AS dokaj popularna oblika *soprog* ne samo stilno zaznamovana beseda v ES, temveč tudi primer medkulturne variacije (AS proti ES) in prikazuje starejšo slovensko družbenokulturno ureditev te vrste, ki se je ohranila izven Slovenije. Na drugi strani je pa *omica* primer intrakulturne (pokrajinske) različice v Sloveniji, kakor je tudi verski naslov *častiti gospod* primer družbenokulturne variacije oz. sociolingvistične 'napetosti' med DE in VE, ki jo pogojuje bolj uradna politična usmerjenost Dela (glasilo SZDL).

Medkulturna (AS proti ES) variacija je vidna posebno v kolikor toliko izvorni (včasih sicer tudi klišejski) verzificiranosti osmrtnic v AS in dokaj redki verzifikaciji osmrtnic v ES, in še ta največ v citatni obliki. Struktura in tematika AS verzov kažeta, da imajo le-ti svoj izvor v matični domovini, in sicer v slovenski ljudski pesmi (posebno v njeni folklorni in religiozni strukturalni obliki in tematiki), ki se do neke mere ohranja v Sloveniji še na nagrobnih spomenikih in sem ter tja v kaki osmrtnici. Torej so mnogi AS verzi nekako vklenjeni v starejšo slovensko ljudsko pesem religiozne in nereligiozne (stanovske) vsebine in (česaravno z občasno prilagoditvijo k 'sodobnosti': *Na bombnik sem stopil korajžen vesel*) tako spet prispevajo k arhaizaciji AS in k ne preveč dinamičnemu ponavljanju starejše slovenske ljudske kulture.

Družbeni pomen religioznega jezika se vidi npr. v raznih grupacijah naših časopisov. V AS se ta jezik rabi veliko več kot v ES, medtem ko se rabi manj v PR in DE kot v AD in VE. Večjo stopnjo religioznosti v AD pogojuje tradicionalna katoliška usmerjenost tega časopisa, dočim manjša religioznost v PR izvira iz njene tradicionalne, napredne oz. 'progresivne' usmerjenosti. Kar pa imajo vsi ti časopisi skupnega (v religioznem izražanju), je to, da njihov religiozni jezik izhaja delno iz biblije in skoraj več iz tradicionalnega nebiblijskega verovanja, npr. biblijska *duša* (človek, bitje, življenje) je v naših osmrtnicah skoraj vedno nebiblijska *neumrjoča duša* (iz grške filozofije). Dvojezični prikaz nam kaže med drugim tudi to, da je dvojezičnost pri ameriških Slovencih le nekak prehod iz enojezičnosti z enim imenom v enojezičnost z drugim imenom, tj. tipični Slovenec je prišel v ZDA enojezičen, postal dvojezičen (AS in AA), in spomin na njega ob smrti je v glavnem spet enojezičen, s to razliko seveda, da se je spremenilo ime jezika.

Kar se tiče družbenega pomena metaforičnega jezika, vidimo npr., da so pogostne metafore o smrti na splošno usmerjene prostorsko in religiozno bolj v AS kot v ES, in spet v večji meri v AD kot v PR in več v VE kot v DE. Primer metaforične orientacije SREČA je ZGORAJ; ŽALOST je SPODAJ predstavlja dokaj tradicionalno tipično obliko slovenske religioznosti, namreč z večjo nebiblijsko kot biblijsko usmerjenostjo. In družbeni pomen izraza *hiša žalosti* v vsej njegovi interdisciplinarni razvejenosti nam kaže družbenokulturno ureditev pogreba in žalovanja v Sloveniji (na vasi, v mestu) in odsotnost take ureditve v ZDA, zato je ta izraz v AS v glavnem samo izraz splošne žalosti.

Ti in podobni primeri iz osmrtnic so torej lahko nekak mikrokozmos načina življenja Slovencev in njihovih potomcev na dveh kontinentih. Za bolj izčrpen prikaz osmrtnic in njihovega širšega pomena za slovenski način življenja pa je potrebna tudi npr. družboslovna ali narodopisna obdelava, kakršno je že izvedla za srbohrvaške osmrtnice Dunja Rihtman-Auguštin, in bi bilo podobno delo koristno napraviti tudi s slovenskega zornega kota.

SUMMARY

Slovenian newspaper obituaries and memoriams are a kind of microcosm of the social meaning of language and the way of life of Slovenes in Slovenia and the U.S. The basic sources of information for this study are several thousand such (paid) obituaries mostly from four newspapers, two in the U.S. (*Ameriška Domovina* (= AD) in Cleveland and *Prosveta* (= PR) in Chicago — mostly from 1978—1982) and two in Slovenia (*Delo* (= DE) in Ljubljana and *Večer* (= VE) in Maribor — mostly from 1981, some also from 1980 and 1982).

The social meaning of language can be seen in such expressions as *soprog*, *omica*, *duša*, *častiti gospod*, *hiša žalosti* as well as in the language of (both bilingual and folkloristic) poetry. The aforementioned expressions and the poetry show not only the referential, but also the social function of language. Thus, the rather popular American Slovenian (= AS) form *soprog* 'male spouse' is not merely stylistically marked in European Slovenian (= ES) (where only the form *mož* 'husband' is used), but also serves as an example of intercultural variation (AS vs. ES) and bears witness to an older Slovenian sociocultural arrangement preserved outside of Slovenia. On the other hand, the form *omica* 'grandma', is an example of intracultural (regional) variation in Slovenia (the standard form is, e. g. *stara mama*) and the religious title

častiti gospod 'Reverend (Sir)' is an example of a sociolinguistic variation between DE and VE, resulting from the more official sociopolitical orientation of DE.

Intercultural (AS and ES) variation is apparent especially in the more or less original (at times also cliché-type) versification in AS obituaries (some 65% of them are in verse) and the rare obituaries in verse in ES which are even then mostly quotes from different Slovenian and non-Slovenian poets. The thematic structure of the AS obituary verse bears witness to an older Slovenian folk poetry (especially in its folkloristic and religious thematic structures) which has been preserved in Slovenian mostly on tombstones. Thus, the AS obituary verse contributes to archaization of AS.

The analysis of bilingual obituaries shows, for example, that bilingualism among the American Slovenes is only a kind of transitional step between one type of monolingualism (American Slovenian) and another (American English). As for the social meaning of the metaphorical language we see, for example, that the frequent metaphors about death are more orientational-spatial and religious in AS than in ES and more so in AD than PR and more in VE than DE. The example of the metaphorical orientation, HAPPINESS IS UP; SADNESS IS DOWN, represents a typical traditional religious (Catholic) orientation. And the social meaning of the expression *hiša žalosti* 'house of mourning' has both intracultural and intercultural ramifications. In Slovenia, it designates the house in a village (as opposed to the city) with no mortuary (*mrliška veža*), the house in which a person lived and in which he is now lying dead and from which he will be taken to be buried in a cemetery. In the U. S., on the other hand, because of the wide use of funeral homes from which burial takes place, the expression is used only in a figurative sense to denote a state of sadness. Finally, a sociological analysis of the type by Dunja Rihtman-Auguštin is needed for an even more comprehensive view of Slovenian obituaries and the way of life of Slovenes on two continents.

DVA LEKSEMA ZA POJEM 'LUKNJA' V SLOVANSKIH JEZIKIH

V članku je predstavljena nova etimologija slovanskega predloga *skvožě* in nekaj sinonimov za pojem 'luknja' v slovanskih jezikih. Glede na semantično motivacijo ('svetiti, gledati, opazovati' > 'luknja'), ki jo najdemo v mnogih jezikih, je verjetno misliti na genetično sorodstvo med sloven. *lŭknja*, letonsko *lŭka* itd. in sloven. *lŭkati*, letonsko *lŭkuôt*.

In the article is presented a new etymology of slavonic preposition *skvožě* 'through' and some synonymes for 'gap, opening' in slavonic languages. Based on semantic motivation ('light, look, watch' > 'gap, opening'), which is found in several languages, it is possible to suppose a genetic connection between slovene *lŭknja*, lettish *lŭka* etc. and slovene *lŭkati*, lettish *lŭkuôt*.

Med mnogimi nespornimi etimologijami, ki jih lahko preberemo v Miklošičevem etimološkem slovarju in so jih kasnejši avtorji z Bernekerjem in pionirji slovanskih nacionalnih etimoloških slovarjev na čelu prepisovali in dopolnjevali z gradivom, je še vedno mogoče najti takšno, ki je potrebna premisleka večjega števila raizskovalcev in končno morda tudi revizije.

Vsaki besedi v vsakem jeziku lahko iščemo izvor v treh smereh: 1. beseda je podedovana od starejših generacij istega ljudstva; 2. je prevzeta iz tujega jezika; 3. je na novo nastala in nima zgodovine.¹ Na vsakega etimologa je pri odločanju za smer raziskovanja v veliki meri vplivala tudi miselnost dobe, v kateri je delal. Do nedavnega je veljalo v slavistiki pravilo, da je vsak leksem, ki ni splošno slovanski, izposojen iz neke adstratne ali substratne jezikovne sfere. Danes je čutiti reakcijo na to mnenje in mnogo besed, za katere so starejši avtorji iskali zlasti germanske predloge, je bilo v novejšem času z veliko verjetnostjo razglašanih za avtohtone. Za tak primer gre tudi pri besedi *luknja*.

1. Slovansko **skvogā*, **skvĕgā*, *(s)*kvāgā* 'luknja'

Že Miklošič je v svojem etimološkem slovarju ugotovil sorodstvo med stesl. *skvožě*, rus. *skvožb*, sloven. *skōz(i)* 'per', (st)esl. *skvožnja*, *skvažnja*, *kvažnja* 'luknja' in rus. *skvožitb* 'durchsichtig sein'.² Nadaljnje etimologije ni ugotavljal. K temu je treba dodati še kašubsko *skvĕga* 'špranja, razpoka'; rima pudendi; skrivališče', jpomor. *skvĕga*, *skĕga*, *skvĕga* 'špranja, razpoka'.⁴ Edina možna rekonstrukcija za kašubsko in južnopomorjanske oblike je **skvĕgā* 'špranja, razpoka'. Otrdeli mest. ed. k temu je predlog *skvĕzě*, ki ga najdemo v Zografskem kodeksu. Običajnejša oblika *skvožě* je otrdeli mest. praslov. **skvogā* 'luknja', česar izpeljanka je stesl. *skvožnja*, sloven. *skōžnja*, *skvōžnja* 'luknja',⁵ živo še v Beli krajini.⁶ Prim. paralelno tvorbo v polj. *szpara*, sloven.

¹ Čop, *Indouralica* I, 7.

² Miklošič, *Etymologisches Wörterbuch der slawischen Sprachen*, 306.

³ Sychta, *Slownyk gwar kaszubskich* V, 69.

⁴ Lorentz, *Pomoransches Wörterbuch* II, 259.

⁵ Pleteršnik II 495, 502.

⁶ Zupanc, *Jezik in slovstvo* I (1955/56) 2, 47.

špranja. Csl. *skvažnica*, *koažnja* je podaljšana stopnja k *skvožnja* ali preglášena k **skvĕgā*, ki kaže tudi na neobstojnost vzglasnega sičnika, ki potem takem ne more biti nič drugega kot *s* mobile. K temu je treba pritegniti še sloven. nar. *skoznovāti*, *skozniti* 'bedeti', *skoznovāti na kaj* 'bedeti nad čim' (Prekmurje),⁷ srbohrvaško kajk. *szkoznújem* 'vigilo, excubo' (Belosteneec), *skoznovāti* 'isto' (Žumberak),⁸ sloven. nar. *skezāti* 'zadostovati'; npr. *njegov zaslužek ne skeza za tako potrato* (prim. k temu frazo *s plačo ne pridem skoz* 'mi ne zadostuje'), v 17. st. *skuzati* (Alasia).⁹ Osnovni pomen obravnavane besedne družine je 'gledati, opazovati, bedeti nad čim'. O pomenskem prehodu 'gledati' > 'luknja' glej drugi del prispevka.

Glasovno in pomensko je obravnavano besedno družino možno izpeljevati iz ide. korena **(s)keue(H)-* z determinativom *-(g)h-*. Pokorny¹⁰ navaja koren **keu-*, *skeu-*, tudi *koua-* 'worauf achten (beobachten, schauen), hören, fühlen, merken'. Slovansko **skvogā*, **skvĕgā*, **(s)kvāgā* je treba izpeljevati iz prevojnih stopenj **(s)kūo-g(ʔh)-* (aniž baza), **(s)kueH-g(ʔh)-*, **(s)kūoH-g(ʔh)-* (sež baza). Pokorny, n. m., ne navaja takšnega korenskega determinativa. Staroislandsko *skyggna* 'prežati', norveško nar. *skygne* je treba izvajati iz pragerm. **scurwan*.¹¹ Obravnavana slovanska besedna družina je torej v daljnem sorodstvu s slovansko *čuti*, *čvāti* in stvn. *scourwōn* ter seveda z omenjeno nordijsko.

Presenetljivo arhaičen pomen je ohranjen v prekmurskem in kajkavskem narečju.

2. Slovansko **lūkā* 'luknja', **lūkāti* 'opazovati'

Miklošič¹² in po njem Berneker,¹³ Skok¹⁴ ter Striedter-Temps¹⁵ so izvajali sloven. *lūknja* (f.) 'foramen, lacuna, fovea' (izpričano že v 16. st. pri Megiserju: *luknia* 'Hole, Hüle, Loch') iz bavarsko avstr. *Lucken* nar. *luck.n* 'Lücke, Loch' k stvn. *lucka*, *luccha* 'isto'. Zanimivo je pri tem dejstvo, da Megiser ne navaja izhodne nemške oblike, kar pri njem ni običajno. Iz istega vira izvaja Skok¹⁴ hrvaško kajkavsko in čakavsko *lūknja*, pri Belostencu *luknya* 'foramen, forus'. Tudi nelocirano srbohrvaško *ljuka* 'isto' je po Skokovem mnenju treba imeti za nemško izposojenko.¹⁴ Vasmer prav tako ugotavlja, da je rus. *ljuk* (m.) 'odprtina v ladijskem krovu' (prvič zabeleženo leta 1720 *ljuik*) izposojeno iz nizozemskega mornarskega žargona.¹⁶ Miklošič izvaja iz nemščine tudi madžarsko *lyuk* 'luknja, odprtina',¹² medtem ko mu baltsko gradivo verjetno ni bilo dostopno. Letonsko *lūka* 'lina, okence, luknja', deminut. *lūciņa* izvaja Endzelin¹⁷ iz srednjenizozemske *luke*, Fraenkel¹⁸ pa za litovsko *liuktas*

⁷ Povzemam po Pleteršniku II 495, 502, ki ne upošteva prekmurskega preglasa.

⁸ Dalje o besedni družini pri Skoku, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika III, 268; drugače Bezlaž, Jezik in slovstvo XVII (1971/72), 2, 40, povezuje z lit. *sókti* 'skakati'.

⁹ Pleteršnik II 485, 502.

¹⁰ Pokorny, Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, 587.

¹¹ Falk-Torp, Norwegisch-Dänisches etymologisches Wörterbuch, 1045.

¹² Miklošič, EW, 176.

¹³ Berneker, Slawisches etymologisches Wörterbuch I, 744.

¹⁴ Skok, ERHSJ II, 329.

¹⁵ Striedter-Temps, Deutsche Lehnwörter im Slowenischen, 173.

¹⁶ Vasmer, Russisches etymologisches Wörterbuch II, 78.

¹⁷ Mühlentach-Endzelin, Lettisch-deutsches Wörterbuch II, 518.

¹⁸ Fraenkel, Litauisches etymologisches Wörterbuch I, 379.

'odprtina za dim v strehi, dimnik, loputa za dimnik' išče predlogo v nizozemsko *lucht* (< *luft*) 'zrak, nebo'.

Iz navedenega sta očitni dve dejstvi: 1. Kulturna beseda, ki je nedvomno izposojenka, je najverjetneje samo rus. *ljuk*, polj. *luk*, lit. *liúka*, *liúkas*, nem. *Luke* < niz. *luik*. 2. Mnenja, navedena v prejšnjem odstavku, ki so veljala še leta 1957, ko je Kniezsa izdal monografijo o slovanskih izposojenkah v madžarščini,¹⁹ so očitna zmešnjava. Prvi dostopni avtor, ki je drugačnega mnenja, je Benkö,²⁰ ki za madžarsko *lyuk*, izpričano že leta 1055 *licu*, navaja trdno sorodstvo v finsko *loukka* 'skrivališče', *luokku* 'razpoka, špranja, votlina, jama, brlog, past', *loukko* 'kót', čeremiško *lāk* 'kot, hišni vogal', *luk* 'gumbnica' (= madžarsko *gomblyuk*), samojedsko jur. *loxē* 'kot, skrivališče' < ugrofinsko **loβkkz* 'luknja, špranja, votlina'. Zaradi takšnega sorodstva je po mnenju Benköja vsaka domneva o izposoji madžarskega leksema iz slovanskih jezikov ali nemščina odveč.

Genetične povezave med izrazi za pojem 'luknja' in 'zlomiti' so pogostne. Nemško *Lücke*, *Loch* (kakor *decken*, *Dach*) je sorodno z litovsko *lúžti* 'zlomiti' (ide. koren **leug-* 'zlomiti');²¹ finsko *loukuttaa* 'zlomiti' pa se je razvilo iz obravnavane ugrofinske besedne družine.²² Možno indouralsko sorodstvo med ugrofin. **loβkkz* in indoevropskim korenem **leuk-* še ni razčiščeno.²³

Izrazi za pojem 'luknja' v slovanskih jeziki, ki so pratorodni za našim, so: srbohrvaško kajk. in čak. *lūknja*, nelocirano *ljuka*,²⁴ polj. *luka* 'luknja', kašubsko *luka* 'luknja, ki vodi na podstrešje; mesto med hišami, kjer je prepil; usta, oko (v otroškem govoru); deminut. *lučka* 'odprtina v golobnjaku ali kurniku; odprtina v oltarju nad tabernakljem, kamor se postavlja monštranca; očesce (v otroškem govoru)',²⁴ slovinsko *lūka* 'lina, nezastekljeno okno, z lesenimi oknicami zaprto okno v kašči ali na podstrešju, podna vrata v klet; oko (šaljivo)',²⁵ lužiške primere glej dalje v tekstu, morda tudi belorus. *ljuk* 'odprtina, strelna lina'.²⁶ Starejši ruski in ukrajinski teksti tega leksema ne poznajo. Tudi slovar ruskih narečij ga ne navaja.²⁷ Slovar zabajkalskega narečja²⁸ navaja *lúnka* 'utrjena jama z oklepom za shranjevanje krompirja in zelenjave zunaj hiše'. Iz gradiva, ki ga nudi sam slovar, je razvidno, da se v tem narečju *-n-* pogosto vrine za samoglasnik, ki končuje zlog in soglasnik, ki začena naslednjega;²⁹ prim. osebno ime *Pronča*, ki se glasi knjižno rus. *Prohor*, *Prokopij*, *bunčatv* < **bukēti*, *mangazin* < *magazin*, *menta* 'nameček'³⁰ k sloven. *nameček*, *smet* < **mē-t*.³¹ Zabajkalsko *lúnka* je torej možno izvajati iz **lukā*. Knjižno rus. in belorus. *lúnka* 'jamica', je zaradi deminut.

¹⁹ Kniezsa, A magyar nyelv szláv jövevényszavai II, 881.

²⁰ Benkö, A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára II, 805.

²¹ Kluge-Mitzka, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache,²¹ 448; Pokorny, IEW, 686.

²² Toivonen, Itkonen, Joki, Suomen kielen etymologinen sanakirja, 304 sl.

²³ B. Čop, ustno.

²⁴ Sychta, SGK II, 375.

²⁵ Lorentz, Pom. Wb. I, 465.

²⁶ Tulmačal'ni slovník belaruskaj movy III, 68 sl.

²⁷ Slovar'ruskich narodnych govorov XVII.

²⁸ Eliasov, Slovar'ruskich govorov zabajkal'ja, 189.

²⁹ Iz dostopne literature ni mogoče ugotoviti ali gre za zapiranje zlogov ali samo za nazaliziranje vokala.

³⁰ Eliasov, SRGZ, 471, 70, 195, 201.

³¹ Bezlaj, Slavistična revija X (1957) 1-4.

lunočka najverjetneje *lun-ka*. Vasmer³² to izvaja iz *lumka*, zadnje pa iz nvnem. *Luhme* 'Loch in Eise'. Morda je pravilnejše mnenje Dalja,³³ ki misli na pomanjševalnico k *luna* < **louksnā*, kar je pomensko zelo verjetno. Če je Daljeva domneva pravilna, je odveč izvajati zabajkalsko *lunka* iz **lukā*.

Poleg že omenjene pomenske motivacije za pojem 'luknja', ki jo imamo v germanskih jezikih, se pojavlja v indoevropskih jezikih tudi genetična zveza med izrazi za pojem 'gledati' in za pojem 'luknja'; prim. h korenu **okū-* 'gledati'³⁴ armensko *akn*, gen. *akan* 'oko, odprtina, luknja', grško *ὄπη* 'odprtina, luknja', *ὄψ* 'obraz' (prim. kašubske in slovinske pomene ter kimrijsko *llyad* 'oko' < **lukato-*),³⁵ angleško *wind-ow* < srednjeangleško *windoge* < staroislandsko *vindauga*,³⁶ slovansko *okno*, litovsko *ākas* 'okno v ledu'. Sloven. pomeni *ókno* (n.) poleg 'fenestra' tudi 'luknja v ledu, rudniško okno, del kozolca med dvema stebroma'.³⁷ Prim. isto razmerje še v lat. *specus* 'luknja' k *speciō* 'gledam' in irsko *derc* 'oko, luknja', kar je sorodno z gr. *ὄρασμα*.³⁸

Slovenščina pozna glagol *lúkati*, srbohrvaščina (kajk.) *lukati* 'opazovati', gornja lužiščina *lukać* 'strmeti v kaj, bedeti nad čim', dolnja lužiščina *tykaś* 'opazovati, kukati, gledati skozi luknjo',³⁹ kar je sorodno z letonsko *lūkuōt* 'gledati, opazovati', litovsko *lūkūti* 'pričakovati',⁴⁰ izvedeno od ide. korena **leuk-* 'svetiti'.⁴¹ Sem spada tudi ime gradu *Luknja* pri Novem mestu, leta 1351 *daz Lueg*,⁴² s prvotnim pomenom 'brlog'. Gornja lužiščina pozna v svojih zahodnih narečjih *luknješko* 'okence v gospodarskem poslopju' kar povezuje Schuster-Šewc z rezervo z dolnje lužiško *luknaško* 'kleines Seitenfach oben an der Querwand der Kleidertruhen, dessen geöffnetes Deckelchen den aufgeschlagenen Truhendeckel zu halten pflegt'. Vendar stoji njegova etimologija (~ sloven. *lokno* 'neka dajatev', starorus. *lukno* 'neka votla mera')³⁹ na dokaj šibki pomenski osnovi. Vsaj gornjelužiško obliko je treba primerjati z *lukać*; zelo verjetno pa tudi navedeno obliko iz dolnje lužiščine. Areali poimenovanja *luka*, *luknja* se skoraj v celoti pokrivajo z areali glagola *lukati* 'opazovati'. Padajoča intonacija v slovenščini je posledica mladega cirkumflektiranja, prim. tudi sloven. *pōlt*, srbohrvaško *pūt*, litovsko *plutà*. Nihanje med palatalnim *l'* in velarnim *l* je možno razlagati s kvalitativnim prevojem *-*ēu-* ~ *-*ōu-* ali pa z različnimi refleksi za ide. *-*ēu-* v praslovanskih narečjih.⁴³ Litovsko *liūktas* naj zaenkrat ostane ob strani. Brez narečnega gradiva ni mogoče preveriti Fraenklova mnenja, čeprav je pomen mnogo bliže obravnavani baltoslovanski osnovi kakor pa domnevni nizozemski predlogi. Tudi nekoliko problematičen refleks diftonga je možno razložiti s paralelnimi primeri.

³² Vasmer, REW II, 69, sl.

³³ Dalj, Tolkovyj slovar' živogo velikoruskogo jazyka² II, 273.

³⁴ Pokorny, IEW, 775 ss.

³⁵ Pokorny, IEW, 689.

³⁶ Skeat, Concise Etymological Dictionary of the English Language, 611.

³⁷ Pleteršnik I, 811; SSKJ III, 356.

³⁸ Walde, Lateinisches etymologisches Wörterbuch² 730.

³⁹ Schuster-Šewc, Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache, 787 sl.

⁴⁰ Bezlaj, Jezik in slovstvo XVII (1981/82) 2–3, 45 sl.

⁴¹ Pokorny, IEW, 687 brez slovanskega gradiva.

⁴² Kos, Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500) I, 345.

⁴³ Bezlaj, Radovi ANU BiH XXXV, 87.

Če sprejmemo zgornjo razlago, je *luknja* dokaj pozen derivat starejšega poimenovanja **lúka* po zgledu sinonimov. Isto pripono imamo še v sloven. *špránja* in zgoraj obravnavani *skvožnja*, medtem ko ga ni mogoče zaslediti v polj. *szpara*, ukrajinsko *špára*, *špárka* ali kašubsko *skóvega*. Isto pripono v isti rabi imamo še v sloven. *klônja* 'past za ptiče' h *klôpiti*.⁴⁴ Temu delno ustreza litovska pripona *-inis, -inys, iné* za tvorbo izsamostalniških pridevnikov, ki pojasnjujejo 'čemu kaj služi', npr. *vandeninis kibiras* 'vedro za vodo'.⁴⁵

Luknja je po slovanskih predstavah 'priprava skozi katero se gleda', kakor kažejo tudi nekateri zgoraj navedeni sinonimi. Isto pomensko motivacijo imamo v izpeljanki iz istega ide. korena še v staroislandskem *ljóri* (< pragerm. **leuh-r-*) 'odprtina v strehi, ki služi za dimnik in okno', norveškem *ljore*, starodanskem *liure*, *lyre*, starošvedskem *liuri*, švedskem narečnem *ljor(e)* 'isto', norveško narečno *ljor* 'okno v oblaku'.⁴⁶ Tu gre lahko za isto metaforo v dveh skupinah indoevropskih jezikov, možno pa je tudi, da se je pomenski prehod izvršil že v določenem narečju v pradomovini. Pri korenu **okū-* skoraj ni več mogoče dvomiti o stranskem pomenu 'luknja', čeprav ga Pokorny za prajezik ne navaja.

To je seveda samo eden izmed možnih pogledov na izvor slovanske besede, na katerega je tako kot na prejšnjega vplivala miselnost časa. Kdor hoče lahko še vedno verjame, da je *luknja* nemška izposojenka. Temu mnenju ne nasprotuje ne glasovna struktura ne pomen slovanske besede. Nasprotuje pa mu dejstvo, da je obravnavani leksem vsaj v nekaterih slovanskih jezikih popolnoma vključen v sistem, da pripada svoji besedni družini in da ima takšne stranske pomene, ki jih v germanskih jezikih ni mogoče najti, so pa v okviru besedne družine popolnoma jasni. Nova etimologija je kljub temu samo antiteza prve in je s tem člankom podana v pretres in kritiko širšega kroga raziskovalcev.

⁴⁴ Bezljaj, Etimološki slovar slovenskega jezika II, 46.

⁴⁵ Otrebski, Gramatika języka litovskiego II, 190.

⁴⁶ Johannesson, Isländisches etymologisches Wörterbuch, 741.

ZUSAMMENFASSUNG

Bei der etymologischen Behandlung des slowen. Wortes *sk(v)ôžnja*, aksl. *skvožnja*, (*s*)*kvažnja*, kasch. *skvëga*, *skvëga* 'Lücke, Loch' sind drei urslaw. Synonyme zu vermuten: **skvogā*, **skvëgā* und **(s)kvāgā* 'Lücke, Loch'. Der Lok. Sg. der ersten beiden Synonyme ist die Präposition *skvozë*, *skvëzë* 'durch' (letztes nur im Codex Zographiensis). Der Ursprung dieser Präposition ist nicht mit dem Synonym *skrozë*, *črëz* zu verwechseln, was bis jetzt üblich war. Es ist noch slowen. mundartl. *skoznovāti*, *skozniti*, skr. kajk. *skoznovāti* 'wachen', russ. *skvozitʹ* 'durchsichtig sein' hinzuziehen. Die ganze Wortsippe ist zu idg. Wurzel **(s)keu(H)* — 'achten, beobachten, schauen, merken' in verschiedenen Ablautstufen mit *-g(yh)-* Determinativ zu stellen. Der Sinnübergang 'merken, sehen' > 'Loch' ist mit den Synonymen von verschiedenen Sprachen erklärbar: gr. *σπή* 'Loch', slaw. *okno*, arm. *akn* 'Fenster' zu idg. **oq̥-* 'sehen', lat. *specus* zu *speciō* usw. Dasselbe Suffix *-vĥā* existiert noch in dem synonym slowen. *šprānja* jedoch nicht in poln. *szpara*, ukr. *špara*, *špārka*. Ebenso finden wir es in slowen. *klōnja* 'Vogelfalle' zu *klopiti* 'schliessen'. Infolge Nichteinwirkens der Palatalisation auf den voranstehenden Guttural ist slowen. *lūknja*, skr. kajk. und čak. *lūknja* ein Späterivat des urslaw. **lūkā* 'Lücke, Loch', welches wir noch in Poln., Kasch. und Slowinz. finden. Baltoslaw. **lōukā* 'Lücke, Loch' ist mit dem Verbum slowen. *lūkati*, lett. *lūkuōt* 'beobachten', baltoslaw. **lōukōtēi* (?) (idg. Wurzel **leuk-* 'leuchten strahlen, funkeln') verwandt. Die semantische Motivierung ist dieselbe, wie in *skvožnja* ~ *skozniti*. Die ganze slaw. und balt. Wortsippe — ausser den Verben slowen. *lūkati*, lett. *lūkuōt* — haben die Forscher bis heute aus der deutschen oder niederländischen Sprache hergeleitet, ebenso ung. *lyuk* 'Loch'. Jüngere Ugrofinnisten haben jedoch zu der ung. Wortsippe eine wahrscheinlich finn., tscheremische und samojedische Verwandtschaft entdeckt.

Mit diesem Beitrag tritt eine neue Etymologie des slaw. Wortes **lūkā* vor die Öffentlichkeit. Es ist eine mögliche, keine obligatorische Erklärung, denn der älteren kann man weder von semantischer noch von phonetischer Seite widersprechen. Aber die Vielzahl der Nebenbedeutungen, besonders in der kasch., slowinz. und slowen. Sprache, die in den germanischen Dialekten nicht zu finden ist, spricht für das autochthone slaw. **lūkā*.

O KAVZATIVU V SLOVENSKEM JEZIKU

Za izražanje vzročništva (kavzativnosti) ima sodobna slovenščina formalni analitični sklad *(ne) dati + nedoločnik oz. se + (ne) dati + nedoločnik*, s katerim lahko izraža tako velevanjski (faktivni) pomen kakor tudi dovoljevalni (permissivni) pomen. S tem vzročniškim skladom se razen tega lahko izraža tudi vevelni in naklonsko-trpni pomen.

To express causative meaning, the modern Slovene language disposes of the formal analytical construction *(ne) dati + infinitive* resp. *se + (ne) dati + infinitive*. This causative construction expresses the factive meaning as well as the permissive one. Furthermore, by this causative construction can be expressed imperative and modal-passive meaning.

Sodobne obravnave kategorije kavzativnosti (vzročništva) so pokazale, da v nekaterih indoevropskih jezikih obstaja t. i. »analitični« kavzativ (vzročnik). Tako pozna nemščina sklad *lassen + nedoločnik*, s katerim lahko izraža tako faktitivno (velevanjsko) pomenskost kavzativa (= *veranlassen* 'ukazati, vele-ti'): *Er ließ sie exerzieren* 'ukazal jim je, da bi eksercirali', kakor tudi permissivno (dovoljevalno) pomenskost (= *zulassen* 'dovoliti, dopustiti'): *Er ließ sie schlafen* 'pustil jih je spati'.¹ V francoskem jeziku je analitični kavzativ še bolj diferenciran; »faire« + *nedoločnik*: *veleti, ukazati izvršitev dejanja*, »laisser« + *nedoločnik*: *dopustiti, dovoliti dejanje*. Ruščina analitičnega kavzativa ne pozna; samo za izražanje dovoljevalnega pomena se rabi sklad »dat'« + *nedoločnik*: *dat' detjam vyspat'sja, dat' čaju nastojat'sja*.² Večina raziskovalcev se načeloma strinja, da slovanski jeziki ne poznajo vzročnika, vendar se razhajajo glede na možnost izražanja vzročnika z analitičnim skladom.³

V svojem prikazu se želim vsaj bežno dotakniti nekaterih vprašanj vzročnika v slovenščini. Poskušal bom dati kratek pregled analitičnega sklada *dati + nedoločnik* v sodobnem slovenskem jeziku. Za primerjavo bom ponekod navajal nemške in ruske primere.

Preden si dovolim spregovoriti o analitičnem vzročniku v slovenščini morda ne bo odveč, če dodam nekaj uvodnih informacij, ki naj služijo za orientacijo k širšemu okviru stvari in bolj sodobnemu pojmovanju diateze in vzročnika.

Tradicionalna slovenska šolska slovnica glede glagolskega načina često prinaša pravila, ki niso učinkovita in marsikdaj ne odražajo niti gradiva slo-

¹ Prim. H. Brinkmann, Die deutsche Sprache, Düsseldorf 1971, str. 291—296; V. P. Nedjalkov, Kauzativnye konstrukcii v nemeckom jazyke, analitičeskij kauzativ, Leningrad 1971.

² Prim. N. Salnikov, Die deutschen Konstruktionen mit »lassen« und ihre Äquivalente im Russischen, Zielsprache Russisch 4/1980, Max Hueber Verlag, München 1980, str. 119—131.

³ R. Lötzsch, Zum Ausdruck der Kausativität in den slavischen Sprachen, ZfSl XVII (1972), str. 360—370. Prim. še pol. *dać znać* 'wiessen lassen', češ. *dáti si ušít oblek* 'sich einen Anzug machen lassen', *dáti komu co vědět* 'jemanden etwas wissen lassen', *dáti koho zavolat (pozdravovat)* 'jemanden rufen (grüßen) lassen'.

venskega jezika niti sodobnega poznavanja glagolskega načina.⁴ Nerazumljivo je, zakaj se do danes niso mogla uveljaviti Toporišičeva razpravljavanja o trpniku. Že l. 1960 je Toporišič kritiziral zamenjavanje trpnika s stanjem.⁵ Razlikovanje pomenskih odtentkov je pri obravnavi razmerja med tvornikom in trpnikom neizogibno.⁶ »V naši slovničarski tradiciji je bila analiza vsebinske enakovrednosti šibka,« pravi F. Žagar⁷ — in nadaljuje: »Tako po šolah razlikovanje trpnika in stanja po dovršenem dejanju še vedno povzroča preglavice.«⁸ Razen tega »bi bilo treba zavreči misel, da se razlika med tvornikom in trpnikom opira samo na drugačen način izražanja.«⁹ Razlika je marveč v tem, da je v trpnem stavku razmerje med enotami pomenske ravni, t. i. udeleženci (participanti), in enotami skladijske ravni, t. i. stavčnimi členi, drugačno kot pa v trpniku. Na pomenski ravni so: agens (A) 'vršilec' dejanja, paciens (P) 'prizadeti' od dejanja, tj. udeleženec, ki ga glagolsko dejanje prizadeva. Na skladijski ravni pa so: subjekt (S) (osebek), direktni (premi) objekt (O_d) (predmet) v tožilniku in prislovno določilo izvora glagolskega dejanja (Adv), tj. samostalniška zveza s predlogom *od*.¹⁰ Naj to ponazorimo s tradicionalnimi primeri: *Oče je pohvalil sina — Sin je bil pohvaljen od očeta, Hlapec je pokosil trato — Trata je bila pokošena od hlapca*. Kot je znano, se pri tej pretvorbi na skladijski ravni premestijo in preoblikujejo delovalniki, glagol pa se zamenja s pomožnikom in deležnikom na *-n/-t* ali pa se prvotni glagolski obliki doda morfem *se*. Pri tem pa je obvezno, da je med izhodiščnim in končnim stavkom ohranjena vsebinska enakost.¹¹ Med enotami pomenske in skladijske ravni imamo naslednje razmerje:

Izhodiščni stavek	→	Končni stavek
<i>Oče je pohvalil sina.</i>		<i>Sin je bil pohvaljen od očeta.</i>

⁴ Prim. npr. trditev, da »o trpnosti govorimo le pri živih predmetih, ki morejo trpeti; neživi predmeti ne morejo trpeti, so pa v stanju« (Slovenska slovnica 1956, str. 289). »Ali se tu trpnik ne povezuje preveč s trpljenjem v fiziološkem smislu?« — pravi Toporišič (NNS 1982, 375).

⁵ Prim. J. Toporišič, Probleme der slovenischen Schriftsprache, Scando-Slavica, Tomus VI, Copenhagen 1960, str. 70—71; *isti*, O slovenskih glagolskih načinih, v: Jezikovni pogovori, Ljubljana 1965, str. 104; *isti*, Poizkus moderne obravnave glagolskih kategorij, JiS 1967, št. 4, str. 124—126; *isti*, SS 1976, str. 288; *isti*, NSS 1982, str. 375.

⁶ Prim. pomensko razliko med trpnikom in stanjem: nem. Die Tür war geschlossen (stanje), alis ich um fünf Uhr vorbeiging, aber ich weiß nicht, wann sie geschlossen wurde (trpnik); sl. Vrata so bila zaprta (stanje), ko sem ob petih šel mimo, toda ne vem, kdaj so bila zaprta (trpnik) (= kdaj so jih zaprli). Vrata so bila zaprta izraža samo stanje, v katerem so bila vrata, ko so jih bili zaprli. Kdaj so bila zaprta pomeni toliko kot Kdaj so zaprli vrata. Prim. J. Toporišič, NNS 1982, str. 375 (prvotno v Probleme der slovenischen Schriftsprache).

⁷ F. Žagar, Operacije in transformacije pri jezikovnem pouku, JiS 1979/80, št. 2, str. 50.

⁸ *Isti*, n. m., str. 50.

⁹ J. Toporišič, NNS 1982, str. 375.

¹⁰ Glede nove teorije glagolskega načina prim. I. A. Mel'čuk — A. A. Xolodovič, K teoriji grammatičeskogo zaloga, »Narody Azii i Ameriki«, No. 4, Leningrad 1970; A. A. Xolodovič (izd.), Kategorii zaloga, Materialy konferencii, Leningrad 1970; A. A. Xolodovič (izd.), Tipologija passivnykh konstrukcij, Diatezy i zalogi, Leningrad 1974; V. S. Xrakovskij (izd.), Problemy teorii grammatičeskogo zaloga, Leningrad 1978.

¹¹ Prim. J. Toporišič, SS 1976, str. 296 (prvotno v Probleme...: »Zeit- und Aspektkorrelation bleiben erhalten«).

Hlapec je pokosil trato.
A/S, Prd/V_{akt.}, P/O_d

Trata je bila pokošena od hlapca.
P/S, Prd/V_{pas.}, A/Adv

Med udeleženci obstaja razmerje:

Tvornik : (A = S) (P = O_d)

Trpnik : (P = S) (A = Adv).

V slovenščini se trpnik večinoma uporablja brez vršilca dejanja, torej tedaj, »ko vršilca dejanja ne poznamo ali pa nam sploh ni pomemben«. ¹² V takih stavkih je (A = Ø), primerjaj pretvorbo stavkov s splošnim vršilcem dejanja: *Knjigo že tiskajo — Knjiga je že tiskana, Trato že kosijo — Trata se že kosi.*

Vzročnik je pojem za izražanje posebnega glagolskega dejanja, v katerem je prisoten dodatni udeleženec, t. i. kavzator (K) (vzročitelj). V takih stavkih vzročitelj ni vršilec dejanja, temveč ga samo povzroča: izraža pobudo (faktivni 'pobujevalni' pomen) ali pa dopustitev (permissivni 'dovoljevalni' pomen) dejanja, stanja ali poteka. Na skladenjski ravni vzročitelju ustreza navadno osebek, lahko pa tudi nič (Ø). Prim.: *Župan je dal pretapače zapreti* (K = župan), *Tu se da govoriti* (K = Ø). Ni nujno, da bi bil osebek zmeraj izražen; včasih je lahko le posredno nakazan z glagolsko obliko: *Dal me je pozdraviti*. Tu se osebek razume iz sobesedila oz. iz stvarnega in drugega nejezikovnega okolja v danem govornem položaju; vzročitelj je eliptični osebek; ta je izpuščen, če se iz govornega položaja ali sobesedila vidi, za koga gre. Prizadetemu ustreza na skladenjski ravni predmet v tožilniku, to je tisti člen stavka, ki ga prizadeva povedkov dogodek (v zgornjem primeru: *pretapače*). Vršilec dejanja v vzročniškem stavku ni nujno izražen, če pa se izraža, ima vsak jezik svoje specifične skladenjske enote za izražanje vršilca dejanja. V nemščini ustreza vršilcu dejanja predmet v tožilniku na skladenjski ravni, ali pa zveza s predlogi *von* ali *durch* + dajalnik. Prim. *Er ließ den Diener den Tisch abräumen, Er ließ von dem Diener den Tisch abräumen, Er ließ durch den Diener den Tisch abräumen*. V slovenščini se v vzročniških skladih vršilec dejanja zelo redko izraža. Zanimivo pa je, da se v primerih, ko ga želimo izraziti, le-ta izraža v dajalniku. Prim.: *Vojak se je dal sovražnikom ujeti 'der Soldat ließ sich von den Feinden fangen', Dal je vaščanom razglasiti '(er) ließ die Dorfbewohner verlautbaren (eine Verlautbarung machen)*. Zadnji slovenski primer je dvoumen, ker lahko pomeni 1. *ukazal je vaščanom, naj razglase*, in 2. *ukazal je (drugim), naj vaščanom razglase*. Za nas je važna ugotovitev, da se vršilec dejanja lahko izraža v dajalniku (seveda samo v analitičnih vzročniških skladih, pa tudi tu zelo redko).

Če vso problematiko vzročnika, ki je v resnici veliko bolj zapletena, nekoliko poenostavimo, bi za slovenščino lahko dobili takole pravilo: Povedje ima ob sebi tri udeležence: vzročitelja (K/Vz), vršilca dejanja (A/Vr) in prizadetega (P/Pr). V poteku upovedovanja dobi podstava povedi svojo dokončno izrazljivo obliko: povedje bo v glagolskem stavku povedek: (*ne*) *dati* + nedoločnik oz. (*ne*) *dati* + *se* + nedoločnik; udeleženci (K), (A) in (P), ki so 1. delovalnik, 2. delovalnik in 3. delovalnik, bodo na skladenjski ravni osebek, predmet v dajalniku (O_i) in predmet v tožilniku (O_d). Kot je

¹² J. Toporišič, NNS 1982, str. 373.

bilo že zgoraj rečeno, se vršilec dejanja (A) izpušča. Teoretično bi torej dobili naslednjo shemo na podlagi pretvorbe izhodiščne konstrukcije v vzročniško:

(A = S) (P = O_d)

(K = S) (A = O_i) (P = O_d)

(K = S) (A = Ø) (P = O_d)

Vaščani so razglasili odločbo.

Župan je dal vaščanom razglasiti odločbo.

Župan je dal razglasiti odločbo.

Slovenščina kakor trpnika tako tudi kavzativa (vzročnika) v polni obliki nima rada, tj. trpnika z obema prvotnima delovalnikoma in vzročnika s tremi delovalniki. Zlasti v vzročniku se slovenščina izogiba vršilec dejanja in ga ne izraža. Lahko bi celo rekli, da logično in stilistično izročilo prepovedujeta izražanje vršilec dejanja v analitičnih vzročniških skladih z velevanjskim pomenom. Ta sklad uporabljamo v slovenščini takrat, kadar hočemo spraviti v ospredje tistega, ki povzroča glagolsko dejanje, zamolčati ali potisniti ob stran pa vršilec dejanja. Izpustimo ga takrat, kadar ni važen ali pa ga ne moremo ugotoviti. Prim. *Barbie je dal aretirati več kot 10.000 ljudi*. V tem stavku je popolnoma vseeno, kdo je vršilec dejanja (kdo je aretiral te ljudi), zanima nas vzročitelj dejanja, tj. kdo je ukazal, velel aretirati te ljudi. V analitičnih vzročniških konstrukcijah z dovoljevalnim pomenom se vršilec dejanja vedno izraža v dajalniku: *Dali so mu mirno oditi* (Toporišič, NNS 1982, 232). Prim. tudi vzročniško pretvorbo:

(A = S) (P = Ø)

On je mirno odšel.

(K = S) (A = O_i) (P = Ø)

(Oni) so mu dali mirno oditi.

Dali so mu mirno oditi.

Cilj glagolskega delovanja je lahko hkrati vzročitelj, tj. (K = P). Za izražanje takega povratnega vzročnika se pomožnemu glagolu *dati* doda morfem *se*. Shema te diateze bi bila lahko naslednja: (K/P = S), prim. *dati se prevarati kot otrok* (Toporišič, SS 1976, 501), oz. (K/P = S) (A = O_i), prim. *On se mu je dal zapeljati*. Prav na kraju te skupine naj omenim t. i. naklonsko-trpni pomen vzročnika, ki izraža možnost, da se z vzročiteljem kaj zgodi. Prim. *Tu se da govoriti* (= se lahko govori, je mogoče), *To se ne da brati*, *Se ne da nič napraviti* (= ni mogoče). In na koncu poglejmo še velelni vzročnik: *Daj si vendar dopovedati*, *Ne daj se sovražnikom ujeti*.

Slovenščina pozna svojevrsten odnos med glagolskimi dvojicami kot *beleti* — *beliti*, *rumeneti* — *rumeniti*, *oživeti* — *oživiti*; *piti* — *pojiti* (*pijem* — *pojim*), *teči* — *točiti* (*tečem* — *točim*), *umreti* — *umoriti* (*umrem* — *umorim*)... Drugi člen dvojice je vzročniški glagol, saj izraža povzročitev dejanja. Prvi člen take dvojice je neprehoden, drugi pa prehodni. Torej drugi člen dvojice pomeni, »da kdo dela, povzroča to, kar pove prvi člen: *pojim* = delam, da kdo pije; *točim* = povzročam (delam), da teče;« (Toporišič, SS 1976, 289).¹³ Vzročništvo se v slovenščini lahko izraža tudi z vzročniškim glagolom in nedoločnikom. Razlikujemo dve pomenski skupini takih vzročniških glagolov

¹³ Prim. tudi J. Toporišič. Poizkus modernejše obravnave glagolskih kategorij, JiS 1967, XII (4), str. 117—127, konkretno str. 123.

(ali drugobesednovrstnih ustreznikov): 1. povzročevalni ali velevanjski glagoli: *naročiti, pozročiti, primorati, prisiliti, ukazati, veleči zapovedati* . . . (*prisiljen biti, zapovedano je* . . .), 2. dovoljevalni glagoli: *dovoliti, smeti, pustiti* . . . (*imeti pravico, prepovedano je* . . .). Za vse to nekaj primerov: 1. Povzročevalni ali velevanjski glagoli (= faktitivni ali velevanjski pomen): *Tod je prepovedano ribe loviti* (Pleteršnik, II, 266), *Mrliča djati v grob vele* (Prešeren, Prekop), *Cesar si misli: to si velja zapomniti, in veli pognati* (Levstik, ZD III, 65). 2. Dovoljevalni glagoli (= permisivni ali dovoljevalni pomen): *Pustim ga iti domov* (SP 1962, 711), *Fašisti niso pustili gasiti* (n. m. 711), *Ne sme iti nabirat jagod* (n. m. 801).

Tretja možnost izražanja vzročništva je vzročniški opis, t. i. analitični vzročniški sklad: *dati* + nedoločnik. S tem skladom se lahko izraža tako zapoved kakor dovoljenje, tj. velevanjskost in dovoljevalnost. V tem skladu glagol *dati* nastopa kot pomožni glagol z vzročniškim pomenom velevanja ali dovoljevanja. V glagolski zvezi stoji vzročni pomožni glagol *dati* (kot vsi nepopolni pomožni glagoli) pred popolnim in v primerni zvezi izraža slovnične kategorije osebe, števila, naklona in časa, medtem ko ima pomensko popolni glagol v tej zvezi nadoločniško obliko. Nedoločnik ob pomožnem vzročnem glagolu *dati* je povedkovnik (predikativ) — v Toporišičevem pojmovanju. Vzročniški pomožnik *dati* v zvezi z popolnim glagolom v nedoločniku tvori enoten sklad, kjer zaporedje sestavin odkriva merilo za tipologijo pomožnih glagolov in za dokaz, da gre tu za pomožnik. Tako se lahko npr. zanika samo cel sklad, ne pa posamezna enota: *Vrata se ne dajo zapreti*, ne **Vrata se dajo ne zapreti*, *To se ne bo dalo napraviti*, ne **To se bo dalo ne napraviti* (prim. zanikanje opisnih oblik: *Jutri ne bom šel v mesto*, ne pa **Jutri bom ne šel v mesto*).

Iz povedanega je razvidno, da je slovenski izrazni fond nenavadno bogat in da slovenski jezik, tako se zdi, prav zahteva povečevanja števila skladenj-skih in pomenskih tvorb, če je treba vanje razporediti vse vzročniško gradivo. Treba je poudariti, da pozna slovenščina za izražanje vzročništva formalni analitični sklad *dati* + *nedoločnik*, s katerim se lahko izraža tako velevanjski (faktitivni) pomen kakor tudi dovoljevalni (permisivni) pomen.

Naj to ponazorim z naslednjimi primeri:

1. *dati* + *nedoločnik* (velevanjski, faktitivni pomen): *Župan je dal zapreti pretepače* 'Der Bürgermeister ließ die Raufbolde einsperren'; *dati učencem na pamet se učiti*; *dati si napraviti novo obleko*; *Dal je poklicati k sebi služabnike*; *Dal te je pozdraviti*; *Dal je prinesiti jedi na mizo*.

2. *dati* + *nedoločnik* (dovoljevalni, permisivni pomen): *Niso mu dali oditi* 'Sie ließen ihn nicht gehen (fort)'; *dati se motiti*; *Tebi se ne dam tepsti* 'von dir lasse ich mich nicht schlagen'; *dati se potolažiti*; *dati se pregovoriti*; *Ni se jim dal kar tako* (ekspr. pog.).

V nekaterih primerih samo širše stavčno sobesedilo dokazuje, da gre za velevanjski ali dovoljevalni vzročnik: *Na nastopih se je dajal slaviti* (SSK J, I, 329).

Analitični vzročnik je v slovenskem jeziku znan že na začetku zgodovinske dobe, zato bi bilo treba iskati njegov začetek že v Brižinskih spomenikih (prim. Ramovš-Kosova izdaja Brižinskih spomenikov, Bsp. I, 27—28): *Bože*,

¹⁴ Dva zadnja primera sta citirana po F. Jesenovec, Raba nedoločnika, JiS 1969, str. 34.

*ti pride s(a) nebes, uže se da v moqo za vas narod, da bi ni zlodêju otel 'O Bog, Ti si prišel z nebes, celo mučiti si se dal za ves rod (človeški), da bi nas otel zlodēju',¹⁵ kjer imamo predložno konstrukcijo. Že starejši slovenski slovniki in književniki so opazili pojave vzročnika: *dati se zapeljati, ujeti* (Metelko 1825, str. 245);¹⁶ *Gospod fo ga dali sapreti, fi dam novo fuknjo delati, Nizh fi ne da dopovedati* Murko 1832, str. 149);¹⁷ *Ne daj se mu gospodariti 'lasse dich nicht von ihm beherrschen'* (Miklošič 1883, str. 583);¹⁸ *Jaz sem si dal napraviti novo suknjo, Dal me je pozdraviti, Sreča človeka le sreča, ujeti se ne da* (Sket 1893, str. 175, 179);¹⁹ *Sa tega volo ga je dav v'jezho vrezhi, te pa na enim lefi rasepinjati* (Kreml 1845, str. 104);²⁰ *Soldaška suknja in bolj zatemneli moški obraz mi nista dala spoznati na proi videz mojega starega znanca* (Jenko); *Gluhim je dal slišati, mutastim govoriti* (Pleteršnik 1894, I, str. 123); *Niso mu dali oditi* (isti, I, str. 123), *Travnike sem dal pokositi* (isti, I, 123). Uporaba analitičnega vzročnika kot velevanjskega tako tudi dovoljevalnega pomena se da potrditi s primeri iz knjižnega in govornega jezika sodobnosti: *Dal je poklicati k sebi služabnike, Dal je prinesiti jedi na mizo* (SSK J, I, 358), *dati se motiti, Daj se prepričati, Daj se kaj videti* (SSK J, I, 359); *Mrtoih ni dal pokopati* (SP 1962, 177), *Hčeri ni dala spati materina bolezni* (n. m., 177); *Mati je dala sina študirat* (Toporišič, SS 1976, 338), *Dal sem si ga prinesiti* (isti, NSS 1982, 175). Zanimiv je primer vzročnika v ceniku jedil in pijač v restavraciji Šestica v Ljubljani, kjer se navaja kratka zgodovina stare Šestice: *Že sam pogled na enonadstropno poslopje pod fasadami ljubljanskega nebotičnika daje slutiti, da je zgradba starejšega datuma.**

Spregovorimo še o rabi in vrednosti analitičnega vzročnika. Slovenska slovnica 1956, v njej iščejo sveta tudi študenti, ki se učijo slovenskega jezika na neslovenskih univerzah, ve povedati o tem le, da glagol *dati* z nedoločnikom pomeni povzročitev ali dopustitev (Ss 1956, 230), in pri tem navaja naslednje primere: *Dal je postaviti novo hišo, Ni mu dala govoriti, Dal je zažgati vso vas in postreliti vse moške, Mrličev ni pustil pokopati tri dni, šele potem jih je dal zagrebsti, Stvar se da popraviti* (n. m. 229). Vsi ti primeri so povzeti iz njene prednice, ki je izšla 1947. leta. Samo *zagrebsti* stoji namesto *pokopati*. Rabo nedoločnika ob naklonskih glagolih in izpeljankah iz njih je F. Jesenovec obdelal v 10 točkah.²¹ V 8. točki so obdelani nedoločnik ob glagolu *dati*: »Glagol *dati* v pomenu *pustiti, dovoliti* izraža v zvezi z nedoločnikom dopustitev pa tudi vzrok...«²² V Novi slovenski skladnji je raba nedoločnika obdelana v 14 točkah: v 6. točki so pomožni glagoli zapovedi ali velevni, med njimi je tudi *dati*, v 8. pa pomožni glagoli dovoljenja ali dovoljevalni, med njimi tudi *dati* (Toporišič, NSS 1982, 101).

¹⁵ F. Ramovš — M. Kos, Brižinski spomeniki, Ljubljana 1937.

¹⁶ F. S. Metelko, Lehrgebäude der Slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen, Laibach 1825.

¹⁷ A. Murko, Theoretisch-praktische Slowenische Sprachlehre für Deutsche nach den Volkssprecharten der Slowenen in Steiermark, Kärnten, Krain und Ungarns westlichen Distrikten, Grätz 1832.

¹⁸ F. Miklošič, Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen, IV. Band Syntax, Wien 1883.

¹⁹ J. Sket, Slovenisches Sprach- und Übungsbuch, Klagenfurt 1893.

²⁰ A. Kreml, Branje ... Svetnikov, v'Gradzi, 1833. Dogodivščine štajerske Zemlje, V'Gradci 1845.

²¹ F. Jesenovec, Raba nedoločnika, JiS 1969, XIV, str. 33—37.

²² Isti, n. m., str. 35.

Analitični vzročniški sklad *dati + nedoločnik* izraža vzročništvo z zapleteno paradigmatico zloženih oblik: *Dam si ga prinesiti, Dal ga je* (bom boš bo bomo boste bodo bova bosta bosta) *prinesiti, Dal sem si* (smo ste so sva sta sta) *prinesiti, Dal bi si ga prinesiti, Dal bi si ga bil prinesiti, Naj bi ga dal prinesiti, Naj bi ga bil dal prinesiti.*

In za konec poglejmo podrobneje pomen analitičnega vzročniškega sklada (*ne*) *dati + nedoločnik* oz. *se + (ne) dati + nedoločnik*. Glede na pomen tega analitičnega vzročnika lahko te sklade razdelimo v štiri skupine.

1. Velevanjski (faktitivni) vzročnik (kavzativ): *Za domačo nalogo jim je dala naučiti se pesem* (SSK J II, str. 941), *Dal je poklicati k sebi prijatelje, Kje si dajete obleko delati, Si se že dal operirati* (= si že šel na operacijo, si že bil operiran), *Dal me je pozdraviti.*

2. Dovoljevalni (permissivni) vzročnik (kavzativ): *Hčeri ni dala spati materina bolezen* (SP 1962, str. 177), *Odposlancem ni dal oditi, Mrtih ni dal pokopati, Dal se je ujeti, Dala se je potolažiti.*

3. Velelni vzročnik (kavzativ): *Dajmo si ogledati še to* (= oglejmo si), *Dajva kupiti liter vina, Dajte se premakniti naprej* (vsi primeri iz SSK J I, str. 338); velelni vzročnik, tj. velelniška oblika glagola *dati + nedoločnik* se rabi kot pogovorni čustveno obarvan velelnik (Toporišič, SS 1976, 333).

4. Naklonsko-trpni vzročnik (kavzativ): *O tem bi se dalo še marsikaj povedati*, (SSK J III, str. 359), *Stvar bi se dala s pridom uporabiti* (n. m. str. 359), *Nič se ne da spremeniti* (n. m. str. 359), *Vrata se ne dajo zapreti* (n. m. str. 359), *Gorje se ne da izmeriti* (n. m. str. 122), *Seveda se dajo tisti stavki povedati na razne druge načine . . . , Dalo bi se najti še več . . . , Seveda se da to reči na več načinov.*²³

Dvoumni so primeri kot *Bolnik se da kopati vsak dan*, ki jih lahko razumemo bodisi tako, da 'veli' ali pa da 'dovoli', da bi ga kopali. V takih slučajih nam samo širše besedilo pove, ali gre za velevanjski ali pa za dovoljevalni pomen. Isto velja tudi za *Na nastopih se je dajal slaviti* (1. zahteval je, da bi ga slavili, 2. pustil se je slaviti), čeprav je druga varianta bolj verjetna. Medtem ko pri stavkih kot *Pes se da božati* (mogoče boljše: *Ta pes se ne da božati*) te nejasnosti ni, ker pač vemo, kdo je lahko vzročitelj oz. vršilec dejanja in kdo ne.

V našem razmišljanju o analitičnem vzročniku v slovenščini smo se večine vprašanj lahko le bežno dotaknili. Naše razpravljanje seveda ni moglo zajeti vseh vidikov, saj je hotelo samo opozoriti na nekatera nerešena vprašanja, ki so vredna nadaljnjega raziskovanja. Če se nam je posrečilo zbuditi zanimanje za vso pisanost in pomembnost problemov, ki jih tudi v tem ponuja slovensko gradivo, je bil namen tega članka dosežen.

KRAJSAVE

A	agens, vršilec dejanja (Vr)
Adv	prislovno določilo (od + rodilnik)
K	kavzator, vzročitelj (Vz)
O _d	direktni (premi) predmet (v tožilniku)

²³ Zadnji primeri so citirani po J. Gradišnik, Slovenščina za vsakogar, Ljubljana 1974, str. 32, 189, 197.

O _i	indirektni (nepremi) predmet (konkretno v dajalniku)
Prd	paciens, 'prizadeti' od dejanja (Pr)
Pr	predikat
S	subjekt (osebek)
V _{akt}	tvorniška glagolska oblika
V _{pas}	trpna glagolska oblika
Ø	nič

KRAJŠAVE VIROV

NSS	Nova slovenska skladnja, DZS 1982, avtor J. Toporišič
SP	Slovenski pravopis 1962, izdala SAZU, založila DZS
SS	Slovenska slovnica, ZO Maribor 1976, avtor J. Toporišič
Ss	Slovenska slovnica, DZS 1956, avtorji A. Bajec, R. Kolarič, M. Rupel, (J. Solar)
SSKJ	Slovar slovenskega knjižnega jezika, I 1970, II 1975, III 1979, izdaja SAZU, Ljubljana pri DZS

РЕЗЮМЕ

В некоторых индоевропейских языках для выражения каузативности существуют формальные аналитические каузативные конструкции, с помощью которых выражается факитивное и пермиссивное значение. Так, напр., в немецком языке имеются инфинитивные конструкции с *lassen*, выражающие и понуждение и допущение, и допущение. Эти значения распределены во французском языке между глаголами *faire* 'понуждать, заставлять, велеть' и *laisser* 'допускать, позволять'. В русском языке аналитического каузатива нет; только для выражения пермиссивности иногда употребляется конструкция **дать + инфинитив**, ср. **Дать больному отдышаться**. Современный словенский язык, однако, отличается тем, что располагает формальной аналитической конструкцией **dati + инфинитив**, с помощью которой может выражаться и факитивное и пермиссивное значение, ср. *Dal sem ga poklicati* 'Я велел его позвать' и *Dal sem mu oditi* 'Я позволил ему уйти'.

Зачатки аналитического каузатива можно найти уже во Фрейзингенских отрывках — древнейшем памятнике словенской письменности. Словенские классики и языковеды прошлого также часто применяли аналитический каузатив. В современном словенском языке аналитические каузативные конструкции типа **(ne) dati + инфинитив** или **se + (ne) dati + инфинитив** представляют собой частое явление.

Глагол *dati*, являющийся наиболее продуктивным из делексикализованных каузативных глаголов, характеризуется широким и сравнительно емким каузативным значением. Этот признак и ряд других признаков позволяют рассматривать сочетание *dati* с инфинитивом как особого рода аналитическую форму, служащую для выражения грамматической категории каузативности. В настоящей статье каузатив определяется как обозначение в данной конструкции соответствия между единицами семантического и синтаксического уровней (т. е. между каузатором, агенсом и пациенсом, с одной стороны, и подлежащим, агентивным дополнением в дательном падеже и прямым дополнением, с другой). Каузатор занимает позицию подлежащего, а агенс большей частью не выражается, что свойственно также и для страдательного залога вообще; только в аналитическом каузативе с пермиссивной семантикой агенс выражен на синтаксическом уровне предметом в дат. падеже. Объектом, на который направлено действие, может быть сам каузатор. В таких возвратно-каузативных конструкциях каузативному вспомогательному глаголу *dati* добавляется морфема *se*. Данная конструкция в ряде случаев близка по смыслу пассивной конструкции.

Итак, инфинитивная конструкция с *dati* в современном словенском языке может выражать каузативность со следующей семантикой: факитивной, пермиссивной, императивной и модально-пассивной.

Основной целью данной статьи, однако, является попытка показать свойственную аналитической конструкции **dati + инфинитив** возможность выражения как факитивности, так и пермиссивности.

STANDARDNI JEZIK SRBA I HRVATA U DRUGOJ POLOVINI
DEVETNAESTOG VEKA*

Standardni jezik Srbov in Hrvatov se je formiral dokončno v drugi polovici 19. stoletja. Zgodovina tega formiranja je še vedno v mnogočem neraziskana, med drugim tudi zato, ker je bila pozornost raziskovalcev do nedavnega osredinjena na predhodno dobo. Razen tega so sliko zamegljevala prepričanja o pojavu standardnega jezika že v 18. stoletju, čeprav nobeden od tedanjih mnogih tipov pisanega in knjižnega jezika ni imel niti potrebne stabilnosti niti dovolj raznovrstne družbene funkcije. Cilj razprave je natančneje predstaviti zaključne faze formiranja standarda.

The standard language of Serbs and Croats was finally formed in the second half of the 19th c. In many respects, the history of this formation is still unexamined, one of the reasons for it being that the attention of scholars has, until recently, been centered on the period preceeding it. The picture has been blurred to some extent also by the theories putting the emergence of the standard language into the 18th c., even though none of the many types of the written and literary language then had either the necessary stability or the sufficiently diverse social function. The aim of the present article is to offer a preciser view into the final phases of the formation of the standard.

I

1. Na početku polustoleća u kojem su završeni procesi standardizacije književnog jezika Srba i Hrvata stoji jedan neobičan dokument: program koji je u trenutku svog nastanka izgledao toliko nerealan da ga čak ni većina njegovih potpisnika nije sasvim ozbiljno shvatila, a koji je u toku narednih pet decenija ipak bio u svom pretežnom delu ostvaren. Na dan 28. marta 1850. dva srpska kulturna poslanika i pet hrvatskih, kao i Slovenac Franc Miklošič, potpisali su u Beču Književni dogovor. Od Srba tu su bili Vuk Karadžić i njegov mladi saradnik Đuro Daničić, od Hrvata Ivan Kukuljević, Dimitrije Demeter, Ivan Mažuranić, Vinko Pacel i Stjepan Pejaković. Svi su oni uputili Srbima i Hrvatima zahtev da usvoje zajednički književni jezik i pravopis, dopuštajući različitosti samo u pogledu upotrebe dveju azbuka i dvaju izgovora starog glasa *ě* (pri čemu je, doduše, ijekavski izgovor bio preporučen kako »najpraviji i najbolji«). Sva predložena pravopisna rešenja u dogovoru odgovarala su Vukovim shvatanjima i odudarala su od tadašnje hrvatske prakse. Pa ipak, u tekstu se nalazi jedno izuzetno važno tvrđenje koje se slaže s nazorima hrvatskih potpisnika mnogo bolje nego sa stavovima srpskih. U preambuli se, naime, ističe »da *jedan* narod treba *jednu* književnost da ima« (kurziv u samom dogovoru), u čemu se ogleda romantičarska iluzija o nacionalnom jedinstvu Hrvata i Srba. Takvo je gledište u potpunom skladu sa ideologijom ilirskog pokreta, ali ne i s tadašnjim shvatanjima Karadžića i Daničića, koji su u svojim drugim spisima iz istog vremena radije isticali razlike.¹

* Predavanje održano na Filozofskom fakultetu u Ljubljani sredinom novembra 1982. Tekst je prilikom redigovanja neznatno izmenjen i snabdeven napomenama i kratkim spisikom literature.

¹ Upor. npr. Karadžićev napis Srbi svi i svuda iz 1849. i Daničićevu studiju Razlike između jezika srpskoga i hrvatskog iz 1857.

Teorija o hrvatsko-srpskom (ili čak južnoslovenskom) jedinstvu odgovarala je potrebi Hrvata da obezbede podršku Srba — a posebno jake srpske manjine u Hrvatskoj — u borbama i pregovorima oko budućeg državnopravnog statusa Hrvatske u okviru Habsburške monarhije. Iz takve nastrojenosti proistekle su i odluke hrvatskog Sabora o imenu službenog jezika u Hrvatskoj: »jugoslovenski« 1861. i »hrvatski ili srpski« 1867. godine.

Česta kasnija tvrđenja, naročito u naučnopopularnim napisima i u udžbenicima, o Bečkom dogovoru kao osnovici jezičkog jedinstva Srba i Hrvata ostavljaju u senci nekoliko činjenica od prvorazrednog značaja. Potpisnici nisu bili opunomoćenici svojih naroda, a ni pravi predstavnici najuticajnijih struja u kulturnom ili političkom životu svojih sredina. Prema Dogovoru su zadržale distancu mnoge od ličnosti koje su među Hrvatima vodile glavnu reč u jezičkim pitanjima, npr. Gaj, Babukić, Antun Mažuranić, Šulek i Veber, a među Srbima su postrani ostali pripadnici svih pravaca osim Vukovog, tako npr. umerenjaci (među njima Stejić) i konzervativci (kao Hadžić ili Sterija). Stoga je sasvim prirodno što se odredbe Bečkog dogovora još zadugo nisu mogle oživotvoriti među Hrvatima, i što ekavska većina Srba nikad nije prihvatila ijekavštinu.² U toj se svetlosti pokazuju naivnim ili nedobronamernim prebacivanja jednoj strani u vezi sa zakašnjenjem, ili drugoj strani u vezi sa nepridržavanjem dogovora. Uostalom, ne treba gubiti iz vida da ni dosledno ostvarenje svih konkretnih odredaba dokumenata iz 1850. ne bi moglo biti dovoljno za potpuno izjednačenje jezika. Tim je odredbama ostajala netaknuta npr. leksika, najvažnije polje neusaglašenosti.

Bečki dogovor je pozivao na zajedničku jezičku standardizaciju u trenutku kad nijedan od dvaju naroda nije imao definitivno izgrađen vlastiti jezički standard. Na obe strane još uvek nije bilo u potpunosti ostareno nijedno od dvaju obeležja standardnosti jezika, tj. sistem nije bio dovoljno stabilizovan, a ni funkcionalna polivalentnost jezika nije bila sasvim postignuta, ili, ukoliko jeste, bila je toliko skorašnjeg datuma da se još nisu bili stigli uobličiti oni slojevi leksike koji odlikuju moderne standardne jezike.

2. Srpska kultura je iz prethodne epohe baštinila diglosiju kao osnovni jezički problem, čije je razrešenje silom istorijskih okolnosti išlo u pravcu pobede narodnog jezika, koji je još od početka književne delatnosti Dositeja Obradovića 1783. godine stalno dobijao u terenu. Bilo je logično da konačni produkt standardizacije kod Srba sadrži manje elemenata crkvenog jezika nego kod drugih pravoslavnih slovenskih naroda. Živeći dobrim delom u granicama Habsburške monarhije, Srbi su bili neposrednije izloženi zapadnom uticaju nego Rusi i Bugari, dok je u obnovljenoj Srbiji južno od savsko-dunavske međe gospodario plebejski duh seljaštva, čijim je ustancima Srbija i bila oslobođena. Delovanju snažne ličnosti Vuka Karadžića, koji je kao mladić i sam učestvovao u Prvom srpskom ustanku, treba pripisati činjenicu da je demokratizacija srpskog književnog jezika ispala radikalnija nego što je to bilo objektivno neizbežno. Sredinom XIX veka borba za narodnu osnovicu književnog jezika bila je uveliko završena; još oko 1830. skoro se potpuno ugasilo pisanje na slavenosrpskom jeziku, za koji je bila karakteristična mešavina elemenata narodnog i crkvenog jezika na svim nivoima strukture, uklju-

² Srbi nisu u potpunosti primili ni odredbu o pisanju slova *h* »svuda, gdje mu je po etimologiji mjesto«. Usvojeno je, na primer, *dodoh* mesto *dodo* ili *hoću* mesto *oću*, ali se zadržalo *proja*, a ne *proha*, pa i *buva*, običnije nego *buha*, itd.

čujući fonetiku i morfologiju (što se tiče samog crkvenoslovenskog, on je nastavio da živi jedino u crkvenoj upotrebi). Ipak, ostajala je razlika između dela pisanih vukovskim jezikom, gde su se crkvenoslovenske reči smele upotrebiti samo ako su bile fonetski i morfološki prilagođene (>posrbijene<), i dela tradicionalnijeg pravca, sa dosta neadaptirane crkvenoslovenske leksike, poglavito u terminološkoj oblasti. Obično su ovakve razlike bile praćene i primenom dvaju grafijsko-ortografskih sistema, Vukovog i jednog kompromisnog, u kojem su na konzervativnu bazu bile nakalemjene neke od Vukovih novina. Ovaj drugi način, koji je imao podršku vlasti u Srbiji i pravoslavne jerarhije u habsburškim zemljama, sredinom stoleća još uvek je bio u pretežnoj upotrebi, ali je Vukov pravopis ipak postepeno napredovao. Ovome treba dodati i neujednačenost u refleksu *ě*: Vuk, njegov sledbenik Daničić i pisci iz zapadnih krajeva pisali su ijekavski (dakle npr. *vjera*, *mlijeko*), a ostali pisci ekavski (*vera*, *mleko*).

Najzad, ostajali su i ozbiljni zadaci u oblasti sređivanja leksike književnog jezika. Ekonomski, kulturni i politički napredak zahtevao je razradu terminologije (u najširem smislu te reči), tj. utvrđivanje naziva za ogromno mnoštvo pojmova vezanih za sve složeniju društvenu strukturu i sve razvijeniju privredu, nauku i civilizaciju. U oslobođenoj Srbiji razvijala se državna uprava po evropskom uzoru, a naglo je rastao i broj škola. Tridesete i četrdesete godine ostale su zapamćene kao doba osnivanja državnih ustanova u Srbiji: >knjažeska tipografija< 1831. godine, prvih pet ministarstava 1834, >knjažesko-srpski teatar< iste godine, 1838. Vojna akademija i tzv. Licej sa dva studentska pravca, iz kojeg će se kasnije razviti Velika škola, a iz ove univerzitet. Za istu godinu vezuje se i proglašenje trostepenog sudskog sistema, kojem se u 1846. priključio i kasacioni sud. U godinu 1841. pada osnivanje Društva srpske slovesnosti, zametka Srpske kraljevske akademije.³ Među objavljenim knjigama, čiji je broj iz godine u godinu naglo rastao, pojavile su se čitave serije udžbenika i zakona. Sve je to stavljalno na dnevni red problem terminologije. U stvari, tog problema ne bi ni bilo, ili bi bar bio mnogo lakši, da se ostalo pri slavenosrpskom jeziku, kojem je na raspolaganju stajao terminološki fond crkvenoslovenskog jezika, razrađen u oblasti religije i filozofije još u srednjem veku prema grčkom modelu, a na području administracije u 18. veku u pravoslavnoj crkvi, posebno u kancelariji karlovačkih mitropolita. Osim toga je slavenosrpski često crpao iz ruskog jezika, što je omogućavalo leksičko praćenje tekućeg razvitka civilizacije i nauke. Pobedom narodnog jezika uglavnom su otpale te mogućnosti obogaćivanja jezika i čak je morao biti žrtvovan ili prepravljn veliki deo već stečene terminologije. Cena demokratizacije srpske kulture nije bila neznatna.

Novoosnovano Društvo srpske slovesnosti prihvatilo je rad na terminologiji kao jedan od svojih glavnih zadataka. Član društva Jovan Sterija Popović izradio je predloge važnijih termina iz mnogih struka. Objavljeni su i dati na javnu diskusiju spiskovi nekoliko stotina takvih termina — latinski originali i srpski prevodi, dobrim delom kalkirani prema latinskom. Poneki od predloženih termina nisu odgovarali strukturi srpskohrvatskog jezika, a poneki nisu bili ni slobodni od elemenata fonetike i morfologije crkvenoslovenskog jezika. Na sastanku Društva 1845. godine odustalo se, na navaljivanje

³ Od 1864. ime društva je bilo Srpsko učeno društvo, a 1886. iz njega je izrasla Srpska kraljevska akademija.

Vuka Karadžića, od takvih pokušaja. Vukova argumentacija je polazila od činjenice da kod obrazovanih ljudi osećanje za narodni jezik još uvek nije bilo dovoljno pouzdano, zbog čega će među novostvorenim terminima neizbežno biti i loše sačinjenih. Stoga je bolje pustiti da se terminologija izgrađuje spontano, nego podupreti nepodesne termine autoritetom Društva. Sam Vuk je svojim prevodom Novog zaveta, objavljenim 1847, pokazao kako zamišlja obogaćivanje terminologije. Njegove leksičke inovacije delimično su reči koje je on sam skovao prema tvorbenim obrascima narodnog jezika, a drugim delom su posrbljene crkvenoslovenske lekseme. Uz to je on pokazao i širok odnos prema pozajmljenicama, unoseći u svoj prevod nekoliko desetina turcizama rasprostranjenih u narodnim govorima. Dalji razvoj je išao putem koje je Vuk označio, samo su turcizmi sve više bili potiskivani, a umnožavali su se evropeizmi sa grčkom ili latinskom etimologijom. Međutim, u doba oko 1850. preobražaj terminološkog sloja leksike bio je još uvek daleko od svog završetka.

3. Osnovni jezički problemi kod Hrvata proisticali su iz vekovne regionalne razjedinjenosti u kulturi. U doba »pokrajinskih književnosti« knjige su, među katolicima srpskohrvatskog jezika, pisane na osam raznih dijalekata: kajkavskom, čakavskom ikavsko-ekavskom, čakavskom ikavskom, štokavskom ikavskom dalmatinskog tipa, štokavskom ikavskom bosanskom, štokavskom ikavskom slavonskom, štokavskom ijekavskom dubrovačkom i štokavskom ijekavskom istočnobosanskom (ovaj bi spisak mogao biti i osetno duži ako bi se uključile i pojedine relativno marginalne pojave). Uz to su se kod Hrvata zatekla u upotrebi tri alfabeta, glagoljica, ćirilica (obe s izvesnim osobenim crtama) i latinica. Posledice takve izdellenosti bile su teške. Svaka od malih regionalnih literatura imala je preuzak krug čitalaca i sasvim malen krug stvaralaca, od čega su trpeli i količina i kvalitet književnih proizvoda. Istorijski razvoj je sigurnim korakom išao u pravcu otklanjanja mnogostrukosti. Latinica je postepeno potiskivala obe iz starine nasleđene slovenske azbuke, za koje već u 18. veku praktično više nije bilo mesta u literaturi. Što se tiče jezika, još od samih početaka književne delatnosti javljaju se primeri uticaja jednog dijalekta na tekstove napisane na području drugog. Ponekad su ti elementi iz drukčijeg dijalekta znak da je tekst presađen iz druge sredine. U pojedinim drugim slučajevima dolazio je do izražaja prestiž nekog kulturnog centra ili piščeva želja da mu delo ima što više čitalaca. Još češće se takvim pobudama rukovodila katolička crkva, čijim su staranjem napisane i objavljene mnoge knjige religijske sadržine i koja je bila zainteresovana da one dopru do što šireg kruga ljudi. Najzad, ponekad je prihvatanje elemenata iz drugog dijalekta bilo izraz svesti o pripadnosti jednoj široj etničkoj zajednici. Ovakva ugledanja, koja su u 18. veku postala nešto običnija, nisu bila dovoljna da uklone dijalekatsku rasepkanost književnosti katolika srpskohrvatskog jezika, koji će se tek u 19. veku, posle ilirskog preporoda, objediniti u hrvatsku naciju. Ipak je tokom vremena sve više jačao udeo štokavski pisanih tekstova, čemu su doprinela dva krupna istorijska zbivanja. Prvo su zamašne migracije, uglavnom u 16. i 17. veku, nadaleko pomerile dijalekatske granice u korist štokavskog narečja, a na račun čakavskog i kajkavskog. Posle toga su Austrija i Venecija krajem 17. veka preotele od Turaka prostrane delove štokavske teritorije, čime je geografsko područje štokavske književnosti u granicama tih dveju katoličkih država bilo bitno

uvećeno. Time su stvoreni uslovi za odlučni preokret, koji je došao tek u tri-desetim godinama 19. stoleća, kad je zagrebački kulturni centar, u kojem se do tada ne samo govorilo, nego i pisalo kajkavski, na inicijativu Ljudevita Gaja prihvatio štokavski književni jezik. Smisao toga poteza bio je dvostruk: da se razbije izolacija Zagreba uslovljena upotrebom kajkavštine, i da se doprinese kulturnom ujedinjenju svih »Ilira« (tj. Južnih Slovena). Uspeh ilirskog pokreta bio je brz. Već nekoliko godina kasnije štokavština je bila jedini jezički medij hrvatske književnosti. Time je bio obavljen najvažniji čin u velikom delu objedinjavanja hrvatskog književnog jezika. Domašaj te promene ponekad se potcenjuje tvrđenjem da ona izgleda revolucionarna samo ako se na hrvatsku kulturu gleda »zagrebocentrično«, jer u štokavskim krajevima ona nije značila prekid kontinuiteta. Međutim, »zagrebocentrična« je u stvari bila sama hrvatska kultura. Oko 1835. ni u jednom drugom hrvatskom gradu nije bilo ničega što bi se makar izdaleka moglo porediti s okupljanjem ljudi od talenta, strujanjem i ključanjem novih ideja i živom književnom produkcijom u tadašnjem Zagrebu, koji je, uostalom, bio i neosporno političko i privredno središte naroda. Preokret u Zagrebu odredio je puteve daljeg razvoja celine.

Štokavština koju su uveli ilirci imala je naddijalekatski karakter: za razliku od Karadžića, koji je svoj pisani jezik temeljio na svom zavičajnom govoru, ilirci su se služili idiomom koji su sami stvorili na osnovu elemenata iz štokavske književne tradicije i svojeg poznavanja raznih štokavskih govora. U odbiru iz množine mogućih konkretnih rešenja oni su se rukovodili svojim shvatanjem o tome kakav treba da bude »ilirski« književni jezik. Njihova štokavština, bar u početku, nije bila »novoštokavska«. Njoj su bila tuđa oba osnovna obeležja novoštokavskih govora. Akcenatski znaci u najranijim gramatikama iz ilirskog kruga ukazuju na »stariju« (i čak »najstariju«) akcentuaciju, sa neprenesenim akcentima (dakle *ustāni*, a ne *ustani*, i sl.), a i u deklinacionim oblicima u dativu, instrumentalu i lokativu množine čuvali su se stari nastavci (tip dat. *ženam*, instr. *ženami*, lok. *ženah*, nasuprot novijem izjednačenom *ženama* u sva ta tri padeža).⁴ S ovim arhaizmima bio je udružen i jedan izrazito knjiške prirode: obeležavanje starog vokala »jat« posebnim znakom *ě* (dakle *věra*, a ne *vera*, *vira* ili *vjera*), s tim da čitalac može podešavati čitanje prema svom izgovoru.⁵ Međutim, u doba oko 1850. to je stanje bilo znatno izmenjeno: zadržane su stare deklinacijske paradigme, ali su gramatičari počinjali da stavljaju akcenatske znake koji odgovaraju novoštokavskom prozodijskom sistemu. Osim toga, sve se određenije savetovalo da se slovo *ě* izgovara na ijekavski način, a javljalo se i pisanje *ie*, je mesto *ě*. Ovakav bi izbor mogao izgledati paradoksalan u svetlosti činjenica da je među Hrvatima bilo daleko manje ijekavaca nego ikavaca i da su veliku većinu ijekavaca, kako u Hrvatskoj tako i van nje, sačinjavali Srbi. Ukupan broj ijekavaca među katolicima srpskohrvatskog jezika bio je tada znatno ispod deset procenata; pri tom su oni mahom živeli van ondašnjih granica Hrvatske

⁴ Ista merila omogućuju da se utvrdi da nije bio novoštokavski ni jezik slavonske književnosti 18. i početka 19. veka, a to je ona među štokavskim literaturama na koju su se ilirci relativno najneposrednije mogli osloniti. Uostalom, autohtoni govori hrvatskog stanovništva u Slavoniji ni danas nisu novoštokavski.

⁵ U arhaizme spada i dosledna upotreba slova *h* svugde gde mu je po etimologiji mesto. U govorima štokavskih katolika taj se glas čuva samo u Dubrovačkom primorju i Boki.

i nisu bili opredeljeni kao Hrvati. Karakteristično je da nijedan od vodećih iliraca u Zagrebu nije bio rodom ijekavac. Uz to je usvajanje ijekavice značilo raskid sa književnim jezikom štokavskih katolika u prethodnoj eposi, koji je bio ikavski u Slavoniji, Bosni i Dalmaciji, a ijekavski samo u Dubrovniku, gde je, međutim, literarno stvaranje već poodavno bilo zamrlo. Na odluku iliraca svakako je uticao ugled starije dubrovačke književnosti, a i želja da se Zagreb približi toj dragocenoj baštini, kao i samom stanovništvu u Dubrovniku. Osim toga, ijekavica je premošćivala razliku prema Srbima u Hrvatskoj, čime se otklanjala opasnost da se na tom tlu pojave dva nacionalna književna jezika. Ponekad je kao motiv isticana i punoća ijekavskog izgovora, kao i to da samo takav izgovor omogućava da se zapamti gde treba pisati slovo *č*. Možda je igrala ulogu i svest da se slovo *č* u češkom jeziku, iz čije je azbuke ono preuzeto, izgovara kao *je* ali slično. I najzad, ne treba zaobići ni značaj narodne poezije u Vukovim zbirka, tom nedostižnom obrascu dobrog štokavskog pesničkog izraza. U svakom slučaju, odluka Zagreba da prihvati ijekavski izgovor može se razumeti samo ako se ima u vidu da su tu odluku doneli uglavnom ljudi čiji maternji govor nije bio štokavski, a u nekim slučajevima čak ni srpskohrvatski, dok su drugi pripadnici ilirskog pokreta u mladosti bolje vladali nemačkim jezikom nego svojim vlastitim. Tako se moglo desiti da na izbor između ijekavske i ikavske štokavštine uopšte ne utiče stanje u hrvatskim štokavskim dijalektima. Ako se već mora učiti jedan idiom zato što je stekao status književnog jezika, sporedno je pitanje hoće li on biti ikavski ili ijekavski. U sociolingvističkoj perspektivi promene u ilirskom Zagrebu pokazuju se kao suprotne onima kod Srba u Vukovo doba. Vuk je pozivao Srbe da u književnost uvedu maternji govor, a Gaj i njegovi drugovi zamenili su književni jezik zasnovan na domaćem zagrebačkom govoru jednim drugim jezičkim tipom sa sasvim različitim dijalekatskom osnovicom.

Razume se, jezička diferenciranost u književnosti nije mogla biti iskorenjena jednim potezom zagrebačkih preporoditelja. Jezičku tradiciju slavonske ikavske književnosti nastavljao je Ignjat Alojzije Brlić, dok se zaderski književni krug i dalje pretežno služio štokavskim ikavskim dijalektom dalmatinskog kopna. Slično tome, Ličanin Šime Starčević je i dalje pisao svojom verzijom ikavskog izraza, a u Dubrovniku su još uvek tavorili poslednji izdanci nekada slavne literature toga grada, čiji je jezik bio oslonjen na tamošnji autohtoni ijekavski govor (zanimljivo je da jezik zagrebačkih iliraca, bar u prozi, nije usvojio osobenosti dubrovačkog dijalekta, iako su oni često isticali ugled stare dubrovačke literature kao jedan od svojih motiva za usvajanje ijekavice). Uza sve to, i u samom zagrebačkom književnom krugu bilo je razlika među pojedinim autorima u pogledu jezika i pravopisa. U svakom slučaju, puno sprovođenje odredaba Bečkog književnog dogovora u praksi tada još nije bilo moguće. On je od iliraca tražio isušije ustupaka da bi se mogao ostvariti u jednom dahu. Čak ni sami njegovi hrvatski potpisnici nisu se držali njegovih preporuka.

Sredinom 19. stoleća i kod Hrvata je, isto kao i kod Srba, terminološki sloj vokabulara bio tek u izgradnji. Domaći jezik je u Hrvatskoj upravo tada sticao nove funkcije u javnom i kulturnom životu, potiskujući nemački i latinski, koji su dotad gospodarili u školstvu i uredima. Vidljivi znaci preokreta bili su otvaranje katedre za hrvatski jezik na zagrebačkoj Akademiji 1846.

godine i zamenjivanje latinskog službenog jezika hrvatskim u Saboru 1847, a zatim široko uvođenje hrvatskog »u sve javne poslove i učionice« u revolucionarnoj 1848. godini. Od tih događaja počinje nova epoha.

I hrvatski kulturni radnici i austrijske vlasti bili su svesni da širenje polja upotrebe hrvatskog jezika zahteva temeljitu razradu terminologije. Iako se njen življi rast može pratiti još od četrdesetih godina, ostajalo je da se pređe još veoma dug put, o čemu najbolje svedoči ogromni napredak u periodu posle 1850.

II

4. Za ishod borbe oko srpskog književnog jezika i pravopisa odlučni su bili događaji iz 1847. U toj znamenitoj godini objavljeni su Vukov prevod Novog zaveta, Njegošev Gorski vijenac, Pesme Branka Radičevića i Daničićev Rat za srpski jezik i pravopis. Prve tri knjige su pokazale da se na narodnom jeziku mogu pisati odlični literarni tekstovi.⁶ Ta dela kao književna ostvarenja imaju veću vrednost nego sve što je pre njih bilo stvoreno na jeziku drukčijem od narodnog. S druge strane, Daničićeva rasprava je uverljivo dokazala neosnovanost filološke argumentacije najistaknutijeg konzervativca, Jovana Hadžića. Vukova borba za budućnost bila je dobijena. Mlado pokolenje obrazovanih Srba s oduševljenjem je prihvatilo njegov program, on je postajao najpopularnija ličnost u narodu. U romantičarske ideale nacionalnim žarom nadahnute omladine savršeno su se uklapali Vukovo narodnjaštvo i njegov folklorizam. Promene koje su sledile dolazile su neminovno, logikom smene generacija. Najlakše se može pratiti napredovanje Vukovog azbučno-pravopisnog sistema. U revolucionarnoj 1848. godini pojavile su se prve novine štampane Vukovom azbukom. U Srbiji je zabrana te azbuke, uvedena još 1832, ukinuta 1859/60, osim za službena izdanja i udžbenike. Godine 1863. prvi put je objavljen podjednak broj srpskih knjiga štampanih starom i novom azbukom, a 1864. nova azbuka već je imala prevagu, da bi vrlo brzo zatim sasvim zagospodarila. Iste godine ta je azbuka dospela i na naslovnu stranu najuglednijeg časopisa Letopis Matice srpske, a 1865. prihvaćena je kao službena na beogradskoj Velikoj školi. Kad je 1868. u Srbiji ukinuto i poslednje ograničenje, vlasti su time samo priznale postojeće stanje.

U istom periodu brzim tempom se menjao i leksički sastav jezika, osobito na terminološkom području. Proces je tekao spontano, bez planskih ili sistematskih zahvata. Jedino je 1853, staranjem austrijskih vlasti, izašla obimna knjiga Juridisch-politische Terminologie der slavischen Sprachen Österreichs, koja je sadržala hrvatske, srpske i slovenačke prevode ozvaničenog terminološkog fonda. Autor srpskog odeljka bio je prilično konzervativno nastrojeni Božidar Petranović. Međutim, to je delo samo u maloj meri uticalo na razvoj terminologije kod Srba. Kneževina Srbija tada je već posedovala zakonodavstvo i donekle uhodanu sudsku i upravnu praksu, s terminima često drukčijim od Petranovićevih, dok u samim habsburškim zemljama posle ukidanja Srpske

⁶ U Njegoševom jeziku, doduše, ima mnogo crkvenoslovenskih i ruskih elemenata. Međutim, oni se javljaju samo u određenim tematskim kontekstima. Inače, Njegoš piše čistim narodnim govorom, inspirišući se narodnom poezijom. Uostalom, i sama ta poezija u Vukovim zbirkama donosila je, svojim postojanjem, krupan dokaz o tome da se visoki poetski kvaliteti mogu ostvariti i na narodnom jeziku.

vojvodine 1860. nije ostajalo mnogo prostora za administriranje na srpskom jeziku.

U pedesetim i šezdesetim godinama naporedo su tekla dva procesa: proširivanje terminologije novim leksičkim jedinicama i njen preobražaj putem zamene starijih slavenosrpskih izraza, na čije su mesto najčešće uvedene kovanice ili reči iz internacionalnog terminološkog fonda. Česti su bili slučajevi posrbljivanja nasleđenih reči, tako da je npr. *djejtvoije* pretvoreno u *dejstvo*, *beskonečan* u *beskonačan*, *žertva* u *žrtva*, *primječanije* u *primedba*, *prosvješćenije* u *prosveta* itd. Sva su se ta zbivanja ostvarivala postepeno. Inovacije su se pojavljivale u novim knjigama, naročito u udžbenicima i priručnicima, u tekućim brojevima novina i časopisa, kao i u nomenklaturi novovvedenih trgovačkih i industrijskih artikala.

Trijumf Vukove »partije« u srpskoj kulturi doneo je ipak manje promena nego što bi moglo izgledati na prvi pogled. Ne bi bilo tačno reći da je u potpunosti usvojen Vukov jezik. U Srbiji i Vojvodini, gde je živeo najbrojniji i istovremeno privredno i kulturno najjači deo nacije, i gde su bila njena politička središta, nikad nije bio napušten ekavski refleks jata, koji je normalan u glavnini tamošnjih govora, a koji je imao podršku u nasleđenom književnom i službenom jeziku. Osim toga, Vukov zavičajni govor, koji je svojim leksičkim sastavom odgovarao potrebama jednog arhaičnog, pretežno stočarskog društva, nije na tom polju imao mnogo korisnoga da ponudi sredinama čiji je svakodnevni jezik obuhvatao i nazive za pojmove iz jedne razvijenije, u suštini gradske civilizacije. Najznatnije obogaćenje sačinjavalo je nekoliko desetina pesničkih izraza, koju su se skladno utkali u stihove srpskih romantičara. Što se tiče osnovnog rečničkog fonda, tu nije ni bilo osetnijih razlika između Vukovog jezika i zatečenog književnog. S druge strane, u jeziku su se zadržale mnoge reči crkvenoslovenskog porekla, koje nisu kao takve prepoznatljive na osnovu glasovnih obeležja, ili su prilagođene glasovnim odlikama srpskohrvatskog jezika (*podvig*, *prosvetitelj*, *zastupnik*, *nastavnik*, *presto*, *podoban*, *ljubazan* itd.). Na sličan način u književnom jeziku Srba odomaćile su se i ne tako malobrojne ruske reči kao *ličnost*, *otmen*, *obmana*, *negodovati*, *odvažan*, *opasan*, *ogroman*. Ponekad, uostalom, nije lako povući granicu između rusizama i crkvenoslovenskih izraza, naročito zato što su ovi poslednji mogli dolaziti i iz ruskog jezika, gde su se još ranije bili odomaćili. Pojedini primeri zadržali su i crkvenoslovenska, odnosno ruska glasovna obeležja: *sušti*, *opština*, *sveštenik*, *nužda*, *vaskrsnuti*, *žrec*, *dveri*, *revnost*, *pravedan*, *bodar*, *roptati*, *iskren*, *stremljenje* itd. Većina njih bila je tako čvrsto ukorenjena da ih je upotrebljavao i sam Vuk. Uglavnom je sačuvana i određena ugladenost i razradenost intelektualnog stila, postignuta uglavnom u drugoj četvrtini 19. stoleća, a tuđa Vukovom načinu izražavanja. U svakom slučaju, nema provalije između srpskog književnog jezika pre i posle Vuka. Neprekinuta linija vodi od jezika Dositejevog Zivota i priključenija iz 1783. sve do naših dana. Štaviše, Orfelinovi potezi u sedmoj i osmoj deceniji 18. veka, kojima je stvorio slavenosrpski jezik, premošćuju jaz između ruske redakcije crkvenoslovenskog i jezika Dositeja Obradovića. Za nepunih sto godina postepeno je pređen put od jezika koji su među Srbe doneli ruski učitelji poslani od Petra Velikog, pa do književnog jezika na osnovici srpskog narodnog govora, sa ne uvek lako uočljivim ostacima onog prvog.

5. Pedesete i šezdesete godine 19. veka bile su kod Hrvata doba uzmicanja poliocentričnog pluralizma u jeziku. U Zagrebu se, kao prirodni nastavak ilirskog pokreta, formirala tzv. zagrebačka škola, koja je zadugo ostajala, bar deklarativno, na poziciji zajedničkog književnog jezika za Hrvate, Srbe i Slovence. Njena štokavština se od Vukove razlikovala u nizu pojedinosti, od kojih su najznačajnije bile već pominjana upotreba starijih oblika u dativu, instrumentalu i lokativu množine (tip *ženam, ženami, ženah*)⁷ i dodavanje pseudohistoričnog *-h* u genitivu množine (*ženah, ljudih*). Takvi arhaizmi su zadržavani radi kontinuiteta sa književnim nasledem, a i zato da bi književni jezik bio pristupačniji čakavcima, kajkavcima i Slovencima. Pravopis je tu bio, za razliku od Vukovog »fonetskog« (u stvari fonološkog), »etimološki«, tj. morfofonološki (upor. npr. *izpasti* prema Vukovom *ispasti*).

Novostvoreni ijekavski književni jezik Zagreba imao je ogorčene protivnike u zadarskom književnom krugu, s kojim su saradivali i ikavci iz drugih krajeva, Slavonac Ignjat Alojzije Brlić i Ličanin Šime Starčević. Veštački stvorenom jeziku svojih zagrebačkih kolega Zadrani, predvođeni Antom Kuzmanićem, suprotstavljali su oslanjanje na žive štokavske narodne govore, a u ijekavskom izgovoru gledali su nepotrebno prihvatanje jedne srpske osobnosti. Još oštriji napadi na Zagrebačku školu dolazili su iz Rijeke, od ratobornog osobnjaka Frana Kurelca i grupice njegovih sledbenika. U želji da književni jezik postane što šire prihvatljiv za Južne Slovence i čak uopšte za Slovence, Kurelac je uveo dual kao gramatičku kategoriju u deklinaciju i konjugaciju, arhaične oblike genitiva plurala kao *žen* ili *gradov*, oblike prvog lica jednine prezenta na *-u* (*prinošu, raduju se*) i razne druge nešto-kavske osobine. Najzad, van svih škola ostajao je Ante Starčević, ideolog antisrpske politike, rodom ikavac, koji je odnekud pisao — ekavski.

Ipak, s prolaženjem vremena bivalo je sve jasnije da izgleda na trajni opstanak može imati samo ono rešenje na čijoj se strani nalazi najjače kulturno i političko središte. Da bi se istrajalo u otporu istorijskoj neminovnosti, bila je potrebna upornost jednog Kurelca ili jednog Kuzmanića. Tokom godina Kurelca je napustio veći deo pristalica, a Zadrane je oslabila smrt njihovih saveznika Brlića (1855) i Šime Starčevića (1859). I u samim zadarskim časopisima sve se češće pojavljivala ijekavica. Smrću Kurelca (1874) i Kuzmanića (1879) praktično je nestalo pobornika njihovih gledanja na jezik.

Pravopis u Hrvatskoj ostajao je neujednačen tokom pedesetih i šezdesetih godina. S ilirskim načinom pisanja ustanovljenim još 1836. koegzistirao je od 1849/50 tzv. Šulekov pravopis, bliži glasovnoj stvarnosti u pogledu slogovnog *r* i ijekavskog izgovora (dakle *prst, vjera, mlieko, a ne pèrst, vèra, mlèko*). Državna uprava, oličena u kancelaru Ivanu Mažuraniću, nekadašnjem potpisniku Bečkog dogovora, obavezala je 1862. škole na poštovanje pravila iz 1836. Ipak se nova (i lakša) ortografija nije mogla iskoreniti, naročito otkako je 1864. Vatroslav Jagić stao na stranu inovacija, idući u tom pravcu i nešto dalje od Šuleka. Konzervativno vodstvo Zagrebačke škole nije popuštalo, ali su se u javnosti sve češće čuli glasovi nezadovoljstva zbog haotičnog stanja pravopisa.

⁷ Oblici tih triju padeža bili su različiti od vukovskih kod svih vrsta dekliniranih reči. Osim toga u akuzativu množine lične zamenice trećeg lica upotrebljavao se oblik *nje* mesto *njih*.

Zadatak dopunjavanja terminološkog fonda obavili su Hrvati na način bitno različit od onoga kod Srba. Termini su stvarni planski i masovno, u želji da se što brže popune velike praznine. Taj postupak podseća na ono što je u svoje vreme pokušalo Društvo srpske slovesnosti, doduše s tom razlikom da je to društvo samo predlagalo termine i davalo ih na javnu raspravu, dok su u Hrvatskoj spiskovi termina bili najčešće delo jednog pojedinca, a iznošeni su kao gotova rešenja.

U godinama 1851. i 1852. u zadarskom časopisu Pravdonoša objavljavani su spiskovi pravnih termina uz karakteristično obrazloženje: »Ne tražimo u jeziku težačkom, kao što je žalibože bio sve do danas naš dalmatinski, riećih od zanatah, umietnostih, naukah, tergovine itd. Dočim drugi izobraženi narodi za takve pojmove (idee) imadu davno već sposobnih izrazah, mi ove rieći valjda sada stopèrv prema vlastitosti jezika da gradimo i ustanovljujemo.«⁸ Učinak rodoljubivog nastojanja Pravdonoše, u kojem su saradivali hrvatski i srpski autori iz Dalmacije, bio je ograničen činjenicom da je službeni jezik dalmatinskog sudstva u ono vreme bio italijanski. Mnogo značajniju ulogu odigrala je već pomenuta knjiga Juridisch-politische Terminologie der slavischen Sprachen Österreichs iz 1853, u kojoj se nalaze i hrvatski prevodi iz pera Dimitrija Demetera. Međutim, središnja ličnost velikog poduhvata obogaćivanja hrvatske terminologije je daroviti i preduzimljivi Bogoslav Šulek, rodom Slovak, koji je kao dvadesetdvogodišnji mladić prešao u Hrvatsku. Godine 1860. on je objavio svoj dvotomni hrvatsko-nemački rečnik. Polazište mu je dao četvorotomni Vollständiges Wörterbuch der deutschen Sprache Theodora Heinsiusa, štampan u Beču 1840. Šulek je redom prevodio nemačke reči na hrvatski, oslanjajući se na svoje poznavanje jezika i na postojeću leksikografsku literaturu, a tamo gde je hrvatska reč nedostajala, on je smelo preuzimao češke reči, ređe slovenačke, ili je gradio neologizme. Mnoge od reči koje on uveo u hrvatski književni jezik nisu odgovarale pravilima slovenske tvorbe reči (koja su tada, uostalom, bila još sasvim slabo proučena) niti štokavskom jezičkom osećanju. Jedan deo takvih reči nije se odomacio. Na sličan način postupio je Šulek pišući svoje udžbenike raznih struka iz oblasti prirodnih nauka, svoje priručnike za novosnovano hrvatsko domobranstvo i svoj veliki hrvatsko-nemačko-italijanski rečnik naučne terminologije (1874/75).

Način na koji je izgrađena hrvatska terminologija odgovarao je potrebama istorijskog trenutka. Događaji u drugoj polovini četrdesetih godina naglo su otvorili širok prostor za upotrebu domaćeg jezika u upravi, u školstvu i u nauci. Trebalo je brzo, bez odlaganja, osposobiti jezik za nove funkcije. To je i učinjeno. Tako je kod Hrvata proces u glavnim potezima završen već u sedamdesetim godinama, samo neznatno kasnije nego kod Srba, iako su ovi od još početka prvog ustanka 1804. kao službeni jezik upotrebljavali jedino vlastiti književni (ili narodni) jezik.

Razvijena terminologija je neophodan uslov za nastanak standardnog jezika. Termini su onaj deo vokabulara koji čini neki književni jezik »funktionalno polivalentnim« (prema poznatoj definiciji Dalibora Brozovića) i koji omogućava nekom narodu da se »uključivši se u internacionalnu civilizaciju počne u njoj služiti svojim idiomom, koji je dotad funkcionirao samo za po-

⁸ Z. Vince, Putovima hrvatskoga književnog jezika, 385.

trebe etničke civilizacije.⁹ Pojedinačna efemerna nastojanja austrijskih, odnosno francuskih vlasti da svoje službene tekstove učine pristupačnim hrvatskoj publici rečito ilustruju fenomenološku distancu između ranijeg književnog jezika i sociolingvističkog tipa standardnog jezika.

Godine 1788. objavljen je u Budimu »ilirsko-slovenski« prevod Krivičnog zakonika Josifa II, koji je sačinio »Požežac« Ivan Matković. On je u svom predgovoru objasnio da se poslužio rečnicima Dela Bele i Jambrešića, ali da je ipak često bio primoran da stvara neologizme. Veliki deo termina, uključujući i one elementarne, razlikuje se od današnjih: *pedepsa* — kazna, *karati* — kazniti, *skupakrivac* — sukrivac, *okolostanje* — okolnost, *hazna* — državna blagajna, *prinačinjanje* — krivotvorenje, *svoubojstvo* — samoubojstvo, *potribito obranjenje* — nužna obrana, *povrgnuće* — pobačaj, *baštiništvo* — nasljedstvo, *potvrdenje* — dokaz, *uputni* — izravni, *očit* — javni itd. Razlike se često tiču prefiksa, s tim da u nizu slučajeva nekadašnja terminska reč postoji i danas, ali u drugom značenju: *poništit* znači »uništiti«, *zavezan* — obvezan, *pripisati* — propisati, *odsuditi* — osuditi.¹⁰

Od 1806. do 1810. izdavale su francuske vlasti u Zadru dvojezične novine Il Regio Dalmata — Kraljski Dalmatin. Udeo neologizama u srpskohrvatskim tekstovima objavljivanim u tom službenom listu bio je veoma visok: *upravljenica* — amministrazione, *sretitelj* — amministratore, *skrovitnik* — segretario, *prigledateljstvo* — ispettorato, *vladoznanje* — politica, *ležaj* — protocollo itd.¹¹

Poređenje tih dvaju pokušaja sa današnjim standardnim jezikom stvara isti utisak diskontinuiteta kao poređenje srednjovekovne srpske pravne i upravne terminologije sa modernom. Razlike u svim ovim relacijama daleko su veće od onih među varijantama standardnog srpskohrvatskog u naše vreme, iako se te varijante najjače razlikuju upravo u oblasti terminologije. Očevidno je da nemamo pravo smatrati jezik u doba oko 1800. godine standardiziranim, a još manje je opravdano tvrditi da je tadašnji standard u suštini jednak sa današnjim.

Otprilike istovremeno s kompletiranjem fonda najvažnijih termina, književni jezik u Hrvatskoj sticao je drugo bitno obeležje standardnosti, (elastičnu) stabilnost norme. Stabilizacija je ostvarivana otklanjanjem dvaju velikih područja neujednačenosti: koegzistencije »škola« u književnom jeziku i neprevrelosti terminologije. Očigledno, prave stabilnosti nije moglo biti sve dok su se i u Zagrebu objavljivali tekstovi pripadnika Riječke škole, čiji je jezik u pogledu morfologije bio za nekoliko stoleća arhaičniji od onog kojim se služila Zagrebačka škola. Isto tako, trebalo je oslobađati se nanosa neuspelih, prebrzo isfabrikovanih termina i zameniti ih boljima. Uostalom, previranje je u terminološkoj sferi bilo i inače. Kao karakterističan uzorak mogu poslužiti osnovni gramatički nazivi u školskoj gramatici Adolfa Vebera, izdanoj 1873. Sama gramatika se tu zove *slovnica* (naslov knjige je *Slovnica hèrvatska za srednja učilišta*), sintaksa je *skladnja*, a rečenica *izreka*. Fonetika i morfologija nazivaju se *glasoslovje* i *likoslovje*, a među vrstama reči nalazimo *samostavnik*, *pridaonik*, *zaim* i *glagolj* (uskoro zatim već se ustaljuju nazivi imenica, pridjev, zamjenica i glagol). Stabilizacija je, naravno, postepen pro-

⁹ D. Brozović, Standardni jezik, 28.

¹⁰ Po vlastitoj ekscerpriji iz Matkovićeve knjižice.

¹¹ Z. Vince, Putovima hrvatskoga književnog jezika, 106—110.

ces, a i sama stabilnost relativan pojam. Ipak, s tim ogradama i s rizikom da podrobnija istraživanja donesu korekciju, može se reći da je previranje u glavnim crtama bilo završeno do kraja osme decenije 19. veka.

III

6. U srpskom jezičkom standardu, koji je oko 1870. bio već uglavnom usustavljen, vladala je sloboda izbora ekavskog ili ijekavskog refleksa jata. Geografski raspored upotrebe tih refleksa uglavnom je odgovarao dijalekatskom stanju; jedino znatnije odstupanje tiče se zapadne Srbije, gde su govori bili ijekavski, ali književni jezik ekavski. Sasvim prirodno, pojavila su se nastojanja da se uklanjanjem dvojakog izgovora jata književni jezik do kraja ujednači. Ogromni ugled Vukov i njegovih narodnih pesama učinio je da pojedini njegovi sledbenici, rodom ekavci, počnu pisati neka svoja dela ijekavski, a Daničić se služio tom verzijom standarda u skoro svim svojim spisima. Ipak se pokazalo nemogućim da se izmene nasleđene navike, utoliko pre što je ijekavica kudikamo teža od ekavice i za učenje i prilikom upotrebe. Stoga je ijekavsko pisanje među ekavcima ostalo sporadična pojava. Karakteristično je da nije bilo pokušaja da se ijekavizira službeni jezik ili jezička praksa u školama, iako su pretežno ijekavski ispevane Vukove narodne pesme sačinjavale najvažnije štivo učenika. Mogla bi izgledati čudna činjenica da Srbi, među kojima je udeo ijekavaca bio vrlo znatan, nisu hteli prihvatiti ijekavicu, čak ni na podsticaj mnogoslavljenog Vuka, dok su to Hrvati učinili spremno, iako ijekavaca među njima ima neuporedivo manje. Da bi se razumeo taj paradoks, potrebno je imati u vidu dve okolnosti. Vukova pobeda značila je za Srbe povratak maternjem jeziku — naravno ekavskom tamo gde se govorilo ekavski. Nasuprot tome, u kajkavskom Zagrebu savladavanje pravila ijekavice činilo je samo mali deo napora potrebnog da se nauči štokavština. I drugo, tradicija ekavskog izgovora u školama i u službenom opštejnju postojala je kod Srba odavno, dok je u Zagrebu stanje bilo mnogo složenije. Domaći govor, koji se, uostalom, nije mnogo ni potrebljavao van sfere privatnog komuniciranja, bio je i tamo ekavski, ali je pismeno nasleđe štokavskih katolika, koje je jedino dolazilo u obzir kao obrazac, nudilo izbor samo između ijekavice i ikavice.

Krajem XIX veka pojavilo se u pojedinim krugovima shvatanje prema kojem bi trebalo da svi Srbi usvoje ekavski izgovor. I ovq se ubrzo pokazalo kao nerealno. Ijekavski deo nacije ostao je pri svojoj praksi, utoliko pre što su se za ijekavicu već bili opredelili Hrvati i Muslimani, s kojima su Srbi u zapadnim krajevima živeli pomešani.

U Srbiji se nastavilo obogaćivanje terminološkog fonda. Još je snažniji bio odgovarajući proces u frazeologiji, u idiomatskim obrtima i sintaksi, uz sve jače naslanjanje na beogradski gradski govor. Tada je već postojao prilično širok krug obrazovanih ljudi čiji je razgovorni jezik bio vrlo blizak književnom. Pisci i novinari su bez ustručavanja unosili odlike toga jezika u svoje tekstove, idući za duhom Vukovog učenja, a ne za pojedinostima njegovog jezika. Pred kraj stoleća nastao je tzv. beogradski stil, među čije tekovine spadaju urbanizacija književnog jezika i neusiljen način izražavanja.

7. Iako su najvažniji zadaci na putu jezičke standardizacije već bili uglavnom rešeni tokom sedamdesetih godina, književnom jeziku Hrvata nije bilo

suđeno da se dalje razvija bez potresa. Ostajale su nevolje s neustaljenim pravopisom i sa prosečnoj štokavštini tuđim nastavcima u pluralskim padežnim oblicima. Rasprave o jeziku i pravopisu nisu silazile sa dnevnog reda u javnosti. Filolozi mlađeg pokoljenja, nezadovoljni jezičkom praksom u Hrvatskoj, naročito veštački stvorenim jezikom administracije i publicistike, tražili su oslonac u autentičnoj narodnoj štokavštini. Oni su oduševljeno isticali kao uzor Vukov jezik i »njegovu majstorski nadmoćnu stilizaciju štokavske narodne književnosti« (po rečima R. Katičića). »Za pogled prema narodnom jeziku Karadžićev je korpus davao najpouzdanije obavijesti i bio je glavni izvor svakoga nadahnuća. Njegovi su spisi načinom svojega izlaganja i svojim stavovima, pa čak i velikim međunarodnim priznanjem koje su dobili, više odgovarali potrebama vremena nego stariji spisi osamnaestoga stoleća koji su zapravo utemeljili hrvatski standard.«¹² Ali i drugi razlozi nalagali su prihvatanje Vukovih normi. Sada je već svima bilo jasno da se Slovenci neće odreći vlastitog književnog jezika, tako da je otpala potreba da se u hrvatskom zadržavaju one pojedinosti kojima je bila namenjena uloga da olakšaju ujedinjenje sa Slovencima. Isto tako, postalo je izlišno pridobijati čakavce i kajkavce; oni su već bili konačno prihvatili štokavski književni jezik. S druge strane, politički interesi Hrvata zahtevali su da se oni jezički približe Srbima u Hrvatskoj, kao i da otklone razlike prema Bosni i Hercegovini i one prema Dalmaciji. Dugotrajne i žučne rasprave, koje su se prenele i u Sabor, dokrajčene su vladinom odlukom 1889. da se Ivanu Brozu poveri izrada novog pravopisa na vukovskoj osnovi. Broz je to izvršio sa tipičnom filološkom preciznošću. Svi ortografski zahtevi Bečkog dogovora iz 1850. bili su dosledno ispunjeni. S pojavom knjige u 1892. počela je nova epoha. Uskoro zatim je dopunjena serija osnovnih jezičkih priručnika. Maretićeva velika Gramatika i stilistika izašla je 1899, a dvotomni rečnik Ivekovića i Broza 1901. Oba ta dela zasnivaju se prvenstveno na građi iz Vukovih i Daničićevih spisa i iz narodne književnosti u Vukovim zbirkama. Kritika je prebacila autorima zbog zanemarivanja hrvatskog nasleđa. Karakteristični su napadi na Rječnik hrvatskoga jezika Ivekovića i Broza. Sa hrvatske strane njemu je zamereno što pod hrvatskim imenom nudi srpski sadržaj, a sa srpske strane da je hrvatsko ime prišiveno uz srpski sadržaj.¹³

Od Maretićevog doba sve do danas književni jezik Hrvata verno odslikava, na nivou pisane reči, gramatički i glasovni sistem poznijih Karadžićevih spisa. Taj sistem ponešto odstupa od govora njegovog zapadnosrbijanskog zavičaja, uglavnom zato što je Vuk sam uneo u svoj jezik dve pojedinosti u konsonantizmu, koje su odgovarale starijem stanju u istom dijalektu, i koje je on našao u živim govorima Dubrovnika i bosanskih Muslimana, a u jednom slučaju i u delovima Crne Gore. Osim toga, u pogledu akcentuacije ponekih gramatičkih kategorija standardni jezik u Hrvatskoj u praksi nikad nije ni odstupio od oblika običnih na zapadu štokavskog područja. I najzad, ni događaji u devedesetim godinama ni pojava rečnika Ivekovića i Broza nisu mogli potpuno ujednačiti rečničko blago.

Ovim poslednjim konstatacijama dodirnuli smo problematiku varijanata srpskohrvatskog standardnog jezika. Postojeće razlike pretežno su leksičke prirode i tiču se najvećim delom terminološkog fonda, ili bar izraza iz oblasti

¹² R. Katičić, Nešto napomena . . . , 231.

¹³ J. Zivanović, Kolo II, 1901, 118.

razvijenije kulture. Samo u malom delu nepodudarnosti odražavaju se dijalekatski odnosi. Mnogo češće se srećemo s posledicama razlika u kulturnoj orijentaciji, od kojih većina potiče iz ranijih vekova. U mnogim slučajevima u pitanju je terminološki uzus dveju crkava, ili kontrast između neposrednog grčkog uticaja i uticaja koji je dolazio latinskim (odnosno i nemačkim) posredstvom. Uz to slovenske pozajmljenice kod Srba obično potiču iz crkvenoslovenskog ili ruskog, dok kod Hrvata glavnu ulogu igraju čeizmi. Zamašan deo razlika nastao je nezavisnim uvođenjem novih termina u 19. stoleću. Dominantnu ulogu igrala je puristička težnja kod Hrvata da se stvaranjem kovanica, naročito prevedenica, izbegnu strane reči, nasuprot lakoći s kojom su Srbi prihvatili takozvane evropeizme. Današnja mera bliskosti nastala je u velikoj meri uzajamnim uticajima, veoma živim već u drugoj polovini 19. veka, ali se uprkos tome može reći da na završetku epohe ostvarivanja dogovora iz 1850. godine leksička udaljenost između dvaju osnovnih tipova srpskohrvatskog književnog jezika nije bila manja nego u trenutku kad je taj dogovor nastao.

IZBOR IZ LITERATURE

Dalibor Brozović, Standardni jezik, Zagreb 1970; isti, Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti, Hrvatska književnost u evropskom kontekstu, Zagreb 1978, 9—83. — *Peter Herrity*, Puristic Attitudes in Serbia in the Second Half of the Nineteenth Century, Slavonic and East European Review 56/2, 1978, 202—225. — *Milka Ivić*, Jedno poređenje Vukovog književnog jezika s našim književnim jezikom, Zbornik za filologiju i lingvistiku 1, 1957, 114—126. — *Paule Ivić*, Srpski narod i njegov jezik, Beograd 1971. — *Paule Ivić* i *Jovan Kašić*, O jeziku kod Srba u razdoblju od 1804. do 1878. godine, Istorija srpskog naroda, izd. SKZ, V/2, Beograd 1981, 311 do 380. — *Vatroslav Jagić*, Izabrani kraći spisi, Uredio Mihovil Komboš, Zagreb 1948. — *Ljudevit Jonke*, Veberove zasluge za naš književni jezik, Rad JAZU 309, 1956, 33—80; isti, Književni jezik u teoriji i praksi, Zagreb 1965²; isti, Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća, Zagreb 1971. — *Radoslav Katičić*, Nešto napomena o postanku složnoga suvremenog jezičnog standarda hrvatskoga ili srpskoga, Zbornik Zagrebačke slavističke škole II, 1974, 125—257; isti, O novijem razvoju u raziskovanju standardne novoštokavščine in njenih zgodovinskih temeljev, Jezik in slovstvo 22, 1976/7, br. 7, 193—205; isti, O početku novoštokavskoga hrvatskoga jezičnog standarda, o njegovu položaju u povijesti hrvatskoga književnog jezika i u cjelini standardne novoštokavštine, Filologija 8, 1978, 165—180. — *Kenneth E. Naylor*, Odziv na Vukove reforme srpskohrvatskog književnog jezika kod Hrvata u drugoj polovini XIX veka, Naučni sastanak slavista u Vukove dane 3, 1973, 49—54. — *Matthias Rammelmeyer*, Die deutschen Lehnübersetzungen im Serbokroatischen. Beiträge zur Lexikologie und Wortbildung, Frankfurter Abhandlungen zur Slavistik 23, Wiesbaden 1975. — *Mihailo Stevanović*, Jezik u Vukovu delu i savremeni srpskohrvatski književni jezik, Južnoslovenski filolog 26/1—2, 1965—1964, 73—150; isti, Stvaranje jedinstva književnog jezika Srba i Hrvata i današnje stanje tog jedinstva, Naš jezik, nova serija XVIII/1—2, 1970, 1—97; isti, Savremeni srpskohrvatski jezik I, Beograd 1975³, Uvod 7—64. — *Zlatko Vince*, Zaokret u hrvatskom književnom jeziku potkraj 19. stoljeća, Croatica VI, 1975, 131—159; isti, Putovima hrvatskoga književnog jezika, Zagreb 1978; isti, Povijest hrvatskoga književnog jezika s kraja 19. i početka 20. stoljeća, Jezik 26/3, 1978—1979, 76—88.

SUMMARY

Describing alternately the situation in Serbia (paragraphs 2, 4, and 6) and in Croatia (paragraphs 3, 5, and 7), this article examines the fate of the literary language of Serbs and Croats in three successive phases: I. the situation around 1850, II. the development in the sixth and seventh, and, to some degree, also the eighth, decades of the 19th c., III. the development to the end of that century.

In the middle of the 19th c., the literary language vocabulary of both Serbs and Croats still lacked many lexemes, most often technical terms relating to the modern culture and civilization. The filling of these gaps was under way. In the language of Serbs, the process of ridding the language of Church Slavic elements had not yet been completed, while in the literary language of Croats, regional particularism had not yet been fully overcome. The Serbian practice was characterized by the use of Church Slavic and Russian words which, in the spirit of Vuk Karadžić's doctrine, were given Serbo-Croatian phonetics and morphology. Croats, on the other hand, systematically produced large numbers of technical terms which, however, were not always harmonious with the structure rules of the language. Additionally, Czech lexemes were often borrowed and adapted. Loantranslating from German played an important role. The development in Serbia was simpler, its course being clearly set by Karadžić's principles. The language policy followed the essence of his principles rather than the particulars of his language. In Serbia and the Vojvodina, the acceptance of Vuk's literature-in-the-popular-language principle was interpreted as the use of the native speech; this speech, however, was different from Vuk's in a number of particulars of a marginal nature all but one: the Ekavian substitute for *ě* against Vuk's Ijekavian one. In this way, two forms of linguistic standard were established among Serbs, the Ekavian and the Ijekavian one. For Croats, on the other hand, the second half of the 19th c. was a period of rivalry between several philological »schools«, i. e. different types of literary language and different orthographic solutions. While the shaping of the literary language of Serbs was over by 1870, the analogous Croatian process took some ten years longer, the orthographic and grammatic norm once again undergoing big changes with the victory of Vuk's Croatian followers around 1890. This last move practically equalized the phonetic, morphological, and orthographic norm of the standard language of Serbs (in its Ijekavian version) with that of Croats on the basis of the system which had been established by Karadžić in the later phase of his activity.

The first part of the book is devoted to a general survey of the history of the idea of the state. It begins with a discussion of the concept of the state in ancient times, and then moves on to the Middle Ages and the Renaissance. The author then discusses the development of the state in the 17th and 18th centuries, and finally the modern state in the 19th and 20th centuries. The second part of the book is devoted to a detailed study of the concept of the state in the 17th and 18th centuries. It begins with a discussion of the concept of the state in the 17th century, and then moves on to the 18th century. The author then discusses the development of the state in the 19th and 20th centuries, and finally the modern state in the 19th and 20th centuries. The third part of the book is devoted to a detailed study of the concept of the state in the 19th and 20th centuries. It begins with a discussion of the concept of the state in the 19th century, and then moves on to the 20th century. The author then discusses the development of the state in the 19th and 20th centuries, and finally the modern state in the 19th and 20th centuries.

OD MODERNE K AVANTGARDI

Med poljskimi povojnimi znanstvenimi besedili, ki se lotevajo slovenske moderne in avantgarde dvajsetih let in so jih napisali bodisi Slovenci, ki so se naselili na Poljskem in se zaposlili v pomembnih znanstvenih ustanovah, kakršni sta Jagelonska univerza v Krakovu ali Poljska akademija znanosti v Varšavi (npr. Vojeslav Molè ali Katarina Salamun Biedrzycka), bodisi poljski slovenisti od Tadeusza Grabowskega do Alicje Pakulanke (ob imenu avtorja knjige,* ki bi jo rad priporočil v branje, velja omeniti še Mario Bobrownicko, Jerzyja Slizińskiego, Jolanto Groo-Kozak, Urszulo Kowalsko, Juliana Kornhauserja, Mario Dąbrowsko Partyko, Aleksandro Stankowicz, Ewo Świzewsko), je vredna posebne pozornosti razprava Zdzisława Darasza *Od moderny do ekspresjonizmu — z przemian świadomości literackiej w Słowenii*: povezuje namreč problematiko književnega obdobja ali književnih tokov z umetniško zavestjo ustvarjalcev in pri tem izrablja kot glavno urejevalno kategorijo registracijo in interpretacijo kronološkega zaporedja sprememb v slovenski književni zavesti od devetdesetih let prejšnjega stoletja do dvajsetih let našega.

Znamenja sprememb (in modifikacij) črpa avtor predvsem iz tako imenovanih »obknjiževnih« besedil: programov in manifestov, kritičnih esejev in razprav, poročil, ocen in korespondence. Znotraj kronoloških enot (ki jih poimenujejo naslovi posameznih poglavij: *Na pragu moderne, Glavni tokovi modernistične poezije in njihova refleksija v zavesti generacije, Zupančič in ekspresionizem, Po avantgardnem prelomu*) operira avtor s pojmi s področja književnih generacij, teorije simbola, dialektike književnozgodovinskega procesa, problematike književne komparativistike, ki so jih izoblikovali poljski (Kazimierz Wyka, Maria Podraza Kwiatkowska, Maria Janion, Janusz Sławiński) in slovaški (Dyoniuz D'urišin) znanstveniki, jih sopostavlja kritični misli slovenskih modernistov in postmodernistov ter povojnim opažanjem in ugotovitvam slovenskih književnih kritikov in zgodovinarjev, pri čemer prihaja do pomembnih in svežih dognanj, npr. o dualizmu nacionalne in svetovne književnosti v času pred slovensko moderno in njegovem vplivu na oblikovanje in družbeno funkcioniranje slovenske modernistične slovstvene ustvarjalnosti, o periodizacijskih, predvsem pa terminoloških problemih, med katerimi velja posebej opozoriti na bleščečo diskusijo z zgodovinarji slovenske književnosti glede naknadnega stilističnega etiketiranja nekaterih slovenskih modernistov, zlasti lociranja Josipa Murna Aleksandrova v posebno varianto impresionizma (Marja Boršnik, Franc Zdravec) ali simbolizma (Jože Snoj) ter odnosa Murn-Rimbaud (Snoj): na osnovi Murnove korespondence dokazuje Darasz, da kategorije, ki so na prvi pogled izrazito znamenje impresionizma, kot: trenutek, vtis, impresija, v Murnovi liriki niso spontane, temveč se glede na izbor in soslednje povezujejo v enoto »slike in predstavnosti zavesti«, ki Murna izrazito loči od Rimbauda in čiste impresionistične poetike. Murn je daleč od Rimbaudove »čiste metafore«: metaforičnost v njegovi poeziji razvezuje figura neposredne primere ali apostrofa. Svoja opažanja utemeljuje Darasz z biografskimi podatki in korespondenco Josipa Murna Aleksandrova: v nji namreč ni nikakršne informacije, na osnovi katere bi lahko sklepali, da so Murn in njegovi vrstniki poznali Rimbauda, navduševali pa so se nad Verlainom in njegovo poezijo. Torej je treba iskati vire Murnovega simbolizma drugje: pri Verlainu in Maeterlincku.

Enako pomembno je poglavje o Zupančiču in ekspresionizmu, v katerem utemeljuje avtor modernistično provenienco slovenskega ekspresionizma: posebej poudarja etični značaj Zupančičevih Samogovorov, ker je prav etičnost »lastnost, katere pomanjkanje so očitali ekspresionisti svojim predhodnikom«, opozarja na pesniške vizije, »ki upodabljajo neizenačen boj med svetlobo in temo«, ter ugotavlja prisotnost svetopisemske stilizacije v obeh književnih smereh. Ustrezajoči refleksi v Zupančičevi književni zavesti vidi Darasz v esaju o ritmu in metru; sklepi, do katerih prihaja po analitični poti, dopolnjujejo — tako teoretično kot z gradivom — opažanja Brede Pogorelec o ekspresionizmu v Cankarjevi prozi (njene članka avtor ni upošteval, najbrž zato, ker mu je kot gradivo za ugotavljanje sprememb v slovenski književni zavesti obravnavanega časa služila ob »obknjiževnih« besedilih izključno slovenska poezija).

* Zdzisław Darasz, *Od moderny do ekspresjonizmu. Z przemian świadomości literackiej w Słowenii*, Ossolineum, Wrocław, 1982, str. 133.

Škoda pa je, da enako bleščeče diskusije ni doživel navedek teze Marije Mitrović, da je »Epilog najbolj naturalističen, saj je najbolj kritičen tekst do zdaj«, in da avtor ni motiviral ali vsaj z gradivom preveril mnenja Jožeta Snoja in Katarine Šalamun Biedrzyckie, da je Murnova pesniška koncepcija za slovensko avantgardo dvajsetih let najbolj pomembna in v nji najbolj tvorna.

Daraszewa knjiga odpira dve strani iz zgodovine slovenskega slovstva in ne razodeva samo plemenite kulture branja, razbiranja in interpretacije književnih dejstev, temveč tudi izvirno urejanje in sistematiziranje prebranih in razbranih vrednot, torej bi jo bilo vredno — da ne bi bila obsojena na ozek krog bralstva (poljskih slavistov; izšla je namreč v nizki nakladi 600 izvodov) — prevesti vsaj v slovenščino.

Tone Pretnar
Jagelonska univerza
v Krakovu

NESLOVARSKOST MAKEDONSKO-SLOVENSKEGA SLOVARJA

Lani je Državna založba Slovenije izdala prvi makedonsko-slovenski slovar.* Kot pravi njegov avtor, France Novšak, v Predgovoru, »pot do njega ni bila lahka. /.../ Državna založba Slovenije je dolga leta iskala avtorja, ki bi prevzel izdelavo makedonskega slovarja za Slovence«. Ta zaviralni moment pa je vendarle naletel na zmogovitega nasprotnika: »Ne le nagel razvoj makedonskega jezika in literature in njuna uveljavitev v svetu, temveč še posebej življenjska potreba, da se jugoslovanski narodi temeljiteje spoznamo in se kulturno in gospodarsko tesneje povežemo, je sprožila in naposled uresničila ta založniški načrt.« Novi priložnik ima poleg vloge gospodarskega itd. veziva tudi svoje simbolne razsežnosti: »Seveda je pričujoči slovar, ki prihaja na svetlo ob 40-letnici vstaje narodov in narodnosti Jugoslavije, hkrati počastitev te velike obletnice.«

V nadaljnjem bomo presodili samo, kako in koliko je Makedonsko-slovenski slovar (dalje MSS) tehnično urejen, koliko je v skladu sam s seboj in slovaropisnimi zahtevami; vprašanj obsega, izbora gesel in (denotativnopomenske) ustreznosti slovenskih vzporednic pa se bomo dotaknili le mimogrede, drugače pa jih prepuščamo makedonistom.

MSS sestoji iz Predgovora (str. 5—6), Navodil za rabo slovarja (7—9), seznama Kratice (10—11) in slovarskega dela (13—491). Za besedni zaklad (po Novšakovo: leksični fond) Novšak sam pravi, da sloni na Rečniku na makedonskiot jazik (dalje RMJ); ker pa ne citira polnega naslova tega slovarja, ki vsebuje še pripis »so srpsko-hrvatski tolkovanja«, dodajmo, da gre v bistvu za makedonsko-srbohrvaški slovar (Skopje 1961—66). V resnici je Novšakova naslonjenost na to delo večja, kot izrecno priznava, saj velja tudi za ves uvodni del (z izjemo Predgovora), do neke mere pa tudi za organizacijo slovarskih gesel. Dobili smo pravzaprav okrnjen prevod RMJ-ja — v slovarskem delu s pomočjo Jurančičevega Srbskohrvatsko-slovenskega slovarja —, križanega s Pravopisom na makedonskiot literaturnen jazik (dalje MP) in nekaterimi izvirnimi zamislimi, zlasti kar zadeva strnjevanje več gesel v eno.

V prvem odstavku Navodil za rabo slovarja (ta odstavek ustreza poglavju Predgovor v RMJ-ju) se zelo informativno pripoveduje o RMJ-ju: kdo ga je sestavil, v čigavi redakciji, kdo izdal, kje, v koliko knjigah, kdaj so te izšle, od katere do katere črke segajo, koliko strani imajo in koliko je vseh gesel. Od teh da je bilo v MSS vzetih okoli 20 000 besed. Omenja se še druga »n/epogrešljiva opora pri izdelavi«, tj. MP, o katerem pa zvezo samo letnico in kraj (druge) izdaje ter izdajatelj. Upajmo, da med sestavljalci MP-ja ne bo zamere, ker v nasprotju s sestavljalci RMJ-ja niso imenoma naštet; navsezadnje so tudi med slednjimi to čast doživeli le trije glavni, tista dva, od katerih je eden prispeval dodatek, drugi pa začetno obdelavo besed na *d* in *i*, pa ne.

Naslednjih 6 podpoglavij Navodil ustreza poglavju v RMJ-ju z naslovom Objasnenija, ki ima 7 točk (5. točko, o prislovih, je Novšak namreč izpustil, ker izpridevniških prislovov v slovarju komaj kaj navaja). Prim. naslove v MSS-u in RMJ-ju: Razvrstitev gesel. Posebnosti izgovarjave — Azbuka; Naglas v makedonščini — Ak-

* Makedonsko-slovenski slovar, 492 strani. Cena 790 din.

cent; Samostalnik — Imenki; Pridevnik — Pridavki; Glagol — Glagoli; Slogovne označbe — Stilski oznaki. Vsebina, in v veliki meri ubeseditev, je ista v vseh primerih, tudi v prvem, v katerem je naslov drugačen zato, ker je bil v MSS-u naslov Azbuka raje uporabljen za »izvirno« (in koristno) zadnje poglavje: v njem je prefotografirana makedonska azbuka iz prvega paragrafa MP-ja; se pa zdaj zato azbuka malih tiskanih črk, navedena — kot v RMJ-ju — že pri prvem podpoglavju, pojavlja dvakrat.

Naslonjenost na RMJ se žal zrcali tudi v strokovnem izrazju. Pod vplivom RMJ-ja govori MSS o vokalih in prefiksih in celo o prefiksiranih glagolih, namesto v skladu s prevladujočim slovenskim izročilom o samoglasnikih, predponah in predponskih glagolih (ali vsaj, spoštujeva latinščino, prefigiranih). Za mak. *podvižen vokal*, tj. slov. *neobstojni samoglasnik* (npr. *e* v *lovec lovci*), uporablja suženjski prevod *gibljivi vokal*, tudi zato, ker je že v RMJ-ju v srbohrvaškem besedilu napačni prevod *pokretni vokal*, namesto *nepostojani* (»pokretni« je npr. *a* v dvojnica *mog/moga, tad/tada*). Podobno še *pogovoren* (prav bi bilo *pogovorni*, ker je pridevnik vrstni) *jezik nižjega stila*, tj. *razgovorniot jazik* (*vo poniskiot stil*), ne da bi povedal, kaj naj bi to bilo — ker pač tudi RMJ o tem molči. — MSS je namreč nekritično prevzel iz RMJ-ja tudi slabosti. Tako nas npr. oba učita, na katerem zlogu se naglašujejo makedonske večzložne besede, medtem ko o enozložnicah molčita (češ, tam je naglas pač na edinem zlogu), ker se ne zavedata brezglasnic (naslonk). Po tej logiki je ali *go* v *go vidov* naglašen ali pa so vse enozložnice brez naglasa. Prav tako oba implicitno zahtevata pri (pisnih) besedah z dvema naglasoma (npr. *šes-sedum* 'približno šest ali sedem' — večinoma so to dvobesedne stalne zveze, a pisane z vezajem kot enobesedni sklop) en sam naglas, in sicer na prvem zlogu prvega, MSS občasno (*leka-póleka*) tudi drugega, dela sklopa. Novšak ni sprevidel, da bi bilo treba naglasno mesto tudi takrat, ko v bistvu ustreza t. i. pravilu o tretjem zlogu, zaznamovati večkrat, kot se je zdelo potrebno RMJ-u. — Ker pa je Novšak besedilo RMJ-ja tudi prirejal, je zabredel v čudne formulacije. Iz stavka *Značitelno pogolema e vo makedonskiot jazik* (namreč v primerjavi s srbohrvaškim) *i produktivnosta na nekoj prefiksi* (*do-, za-, po- i dr.*) je nastal nesmisel *Izrazne možnosti makedonskega glagola pomembno bogatijo prefiksi, med katerimi so zlasti do-, za-, po-, pre- in drugi* (podčrtal V. G.). Podobnih okornosti je še več: *Zato je treba, kadar prefiksiranega glagola ni v slovarju, poiskati temeljno besedo* (s »temeljno besedo« je mišljen *podstavni* ali *brezpriponski glagol*); *Označba lit meri na kvaliteto besede in označuje, da ni iz živega govora, temveč da je skovanka* (namreč beseda ni iz živega govora, ne označba; *meri na kvaliteto besede* je čisto odveč; da v živem govoru ne bi bilo skovank, tj. novo narejenih besed, je seveda laična zmota); *Označba pf-impf opozarja na značilnost makedonskega glagola, da nastopa v dovršno-nedovršnih parih* (kot da to ni značilnost slovanskih jezikov sploh), *pri čemer je v slovenščini dana prednost dovršni (perfektivni) obliki* (?), *medtem ko je nedovršna (imperfektivna) oblika, če ni neposredno prevedena* (le za prednost navedbe gre torej), *lahko izvedljiva iz prve* (že slovenski, kaj šele makedonski uporabniki slovarja bodo imeli obilo zabave v zvezi z lahkostjo tovrstne »izvedljivosti«; k sreči Novšak dejansko večinoma navaja obe obliki); *Velja pravilo, da imajo dvozložne in trizložne makedonske besede naglas na prvem zlogu, če pa je več zlogov, je poudarek na tretjem zlogu od konca* (če bi Novšak ločil (besedni) naglas od (stavčnega) poudarka, ne bi bil zapadel šomoštrski stilistiki, da se ista beseda ne sme ponoviti v istem »stavku«, ali pa bi ji bil morda zadostil bolj na kratko: *večzložne pa na tretjem od konca*).

Na dveh straneh je v poglavju Kratice navedenih 54 (oziroma z dvojnica vred 58) oznak (kvalifikatorjev). Od teh jih je 48 prevzetih iz RMJ-ja, in sicer 39 docela nespremenjenih (razen da so vse brez kratične pike, medtem ko jo v RMJ-ju nekatere imajo), 3 z arbitrarnimi pisavnimi spremembami (npr. *intr* za *intrans.* — medtem ko je *trans* neskladno ostala ista), 3 s pisavno podomačitvijo (npr. *avgm* za *augm.*), 1 z besedno podomačitvijo (*nar pes* za *nar. poez.*), 2 pa »posvetovljanjen« (*lit* za *knjiž.*, *fam* za *razg.*). Dvema iz RMJ-ja prevzetima oznakama, *muz in dial*, je Novšak dodal še dvojnici *glas in nrč*, pri čemer bog ve zakaj navaja *dial* in *nrč* (s katerima je pregnal ustaljeno slovensko oznako *nar.*, ker njemu pomeni 'narodni') vsako na svojem mestu v abecedno urejenem seznamu, *muz, glas* pa obe skupaj pri črki *m*; vrh tega se v slovarskem delu pojavi še *glasb*, npr. pri geslu *flejta*. Sesterica izvornih oznak so *tip oz. tisk*, kar naj bi oboje bilo kratica za »tiskarstvo« (najdemo ju npr. pri geslih *dzvezdička oz. kolona*); *kul* (najdemo npr. pri *jufka* 'domači rezanci');

anat (npr. *bubreg*); *rel* (npr. *troica*); *pom gl* (npr. *e*); *subst* (očitno za posamostaljene pridevnike — najdemo npr. pri *familijären -rna* ali pri *umren*, ne pa npr. pri *golemiof*). — Novota nasproti RMJ-ju je še *pf-impf*, vendar le kot kombinacija sicer RMJ-jevskih kratic. Novšak jo je potreboval, ker nedovršno in dovršno obliko navaja največkrat v istem geslu kot eno iztočnico, gotovo zaradi ekonomizacije prostora. Zato je trditev v Navodilih, da so »/g/esla v slovarju /./ razvrščena po makedonski azbukici«, treba razumeti z ustrežno širino, saj zdaj išči, čeprav nisi bil na to nikjer opozorjen, glagol *izostanuvá* pred geslom *izostanok*, *izrabotuvá* pred *izrabotka* itn. (Sicer pa je prekrškov zoper azbučni red v MSS-u več, bodisi zaradi nepravilnega obravnavanja dvojnic — gl. točko 5 te ocene — bodisi zaradi površnosti, ki je npr. nebo založila med *neblagodarnost* in *neblagozvučje*.)

Vendar v seznamu z naslovom *Kratice* nikakor niso našteje vse oznake, zares uporabljene v slovarskem delu. Tam namreč najdemo najprej posebne — nikjer razložene — kombinacije, npr. *num-f* (geslo *šešetina*, čeprav je pri čisto vzporednem *trisetina* samo *num*) ali *pt-adj* (pri deležnikih tipa *roden*, *proširen*, čeprav je pri vzporednih *varen*, *umoren* samo *adj*). Do tega je prišlo spet zato, ker je Novšak tlačil skupaj tisto, kar je v RMJ-ju narazen. RMJ namreč jasno pripisuje zadevne oznake posameznim pomenkam (tj. pomenom, rabam): *šešetina* je v njem označena z *num* v pomenu 'okoli 60' in s *f* v pomenu šestdeseti del česa; podobno imata *roden* in *proširen* oznako *part. pass. oz. pt*, ko se rabita kot del zložene glagolske oblike, oznako *adj* pa, ko se rabita kot pridevnik. MSS pa vse družji v zaglavju takoj za geselsko besedo, da lahko uporabnik razvozlava, kaj to pomeni in na kaj se nanaša. (Nedoslodnost, da se pri *varen* in *umoren* ne navaja tudi oznaka *pt*, je prevzeta iz RMJ-ja.) — Dalje bomo našli v slovarskem delu MSS-a lepo število oznak, ki so nam bile v uvodnem seznamu s pojasnilom, kaj pomenijo, vred popolnoma zamolčane. Tako je *broitel* ali *znamenatel* označen z *mat*, *raketa* 'lopár' in *gule* 'krogla' s *šport*, *desetar* z *voj* itd. Vse te oznake navaja v svojem seznamu RMJ; vendar ko je Novšak prepisoval ta seznam za svoj slovar, je te oznake izpustil, ko je prevajal posamezna gesla iz RMJ-ja, pa je iz njih prepisal še oznako, ne da bi jo bil naknadno vnesel tudi v seznam. Nekaj oznak, ki jih Novšak rabi v slovarskem delu, pa ni najti niti v njegovem seznamu niti v seznamu RMJ-ja, tako da bo moral celo tisti, ki pozna RMJ, kar sam uganiti, kaj pomenijo. Do teh oznak v MSS-u je prišlo zato, ker je Novšak z njimi »prevedel« RMJ-jeva priložnostna označevalna pojasnila. RMJ ima npr. pri geslu *komprésoz* pojasnilo »mašina za zgusnuvanje...« — MSS namesto tega oznako *stroj*; RMJ pri geslu *Vlavčinja* pripis »sazvežde« — MSS *astr*; RMJ pri *crvenik* razlaga »narodni naziv za mesec juni i juli« — MSS *ljud*. Po takih pojasnilih v RMJ-ju je Novšak prišel tudi do tistih šestih zgoraj omenjenih izvornih oznak, ki jih ni pozabil vnesti v seznam — prim. *dvezdička*, ki ima v MSS-u oznako *tisk*, v RMJ-ju pa pojasnilo »pečatarski znak«. Nekaj je pa tudi primerov, ko Novšak k uporabi oznake ni spodbudil RMJ, ampak se je tega sam domislil: *juriš* je npr. označen z *voj*, *guveč* 'džuveč' s *kul*, *bubreg* 'ledvica' z *anat*, *e* 'je' s *pom gl* — vse neodvisno od RMJ-ja; toda zakaj so potem ostali brez ustreznih oznak »vojaški« izrazi kot *napad* in *karaula*, pa »kulinarični« kot *puding* in *rizóto*, pa »anatomski« kot *slezina* 'vranica' in *džiger* 'jetra', pa *bide* in *sum*, ki sta prav tako pomožnika? No, isto se lahko vprašamo za druge oznake: *jastreb*, *kraguj* in *paun* so *zool*, *orel*, *gavran* in *paunka* niso; *breza* in celo *trava* 'trava' sta *bot*, *lipa* in *lotos* nista; *samoglaska* 'samoglasnik' in *pridevka* sta *gram*, *vokal* in *fonem* nista; *flejta* 'flavta' in *bas* sta *glasb oz. muz*, *truba* in *violina* nista; *usta* v pomenu 'ustnica' je *fig*, v pomenu 'jezik', 'človek' 'votlina' in 'ustje reke' pa ne! Itd.

Ceprav bi poglavju z naslovom *Kratice* bolj ustrezal naslov *Oznake* (ali *Kvalifikatorji*), saj drugih kratic v njem ni, pa to še ne pomeni, da se druge kratice v slovarskem delu ne uporabljajo. Taka je npr. *gl.*: da ne spada v družčino drugih, se vidi tudi po tem, da ni stavljena ležeče, kakor so oznake, ampak pokončno, in da je za njo pika. Novšak jo je rabil pač kot funkcijsko neprecizirano kratico, ki je v splošni uporabi tudi zunaj slovaropisja. Toda ravno v slovaropisju je pri Slovencih vloga kratice *gl.*, imenovane kazalka, od izida Slovarja slovenskega knjižnega jezika (dalje SSKJ) naprej dovolj natančno določena. Služi npr. za pošiljanje od nerazlagane dvojnice k razlagani; tako jo pravilno rabi tudi MSS pri *feod gl. feud*. Ne najboljše pa jo rabi npr. v razlagi gesla *šajkadžija* 'razbojnik, gl. šajka 3'. Pri geslu *šajka* je '3. tolpa razbojnikov'; za opozarjanje na besede iste družine, razsejane po samostojnih geslih, bi bilo treba rabiti t. i. vodilko *prim*.

MSS-ovi neurejenosti glede rabe oznak se ni čuditi, če pomislimo, da še njegov seznam kratic ni urejen po enotnem merilu. Enkrat je kratica razložena najprej s citatnim latinskim izrazom, nato z domačim slovenskim in nazadnje z makedonskim, npr. *interj* — *interjectio*, *medmet* (*izvik*); drugi najprej z domačim, potem s citatnim in makedonskim, npr. *indecl* — *nesklonljivo*, *indeclinabile* (*neizmenljivo*); tretjič s prevzetim in domačim slovenskim, npr. *arh* — *arhaično*, *zastarelo*; četrtič samo s prevzetim, npr. *geogr* — *geografija*; petič samo z domačim, npr. *fam* — *pogovorno*; glede na stopnjo pisno-oblikovne prilagojenosti prevzetega izraza pa dobimo še podtippe. Zraven tega je fraz razloženo s frazeološki izraz, kar se ne ujema z razlago iste kratice dve strani prej, po kateri »zaznamuje določen idiomatičen izraz«: to dvojje ni nujno isto. Edini trden red ostane tako abecedna razvrstitev, pa še tu bi bila boljša najprej razdelitev na vrste oznak: 25 jih je namreč slovnicih, 15 terminoloških, 5 za čustvenost, 4 so socialnozvrstne, 3 funkcijskozvrstne, 2 pomenski in 1 za čas.

Kakor je Novšak zanemaril dosežke slovenskega slovarništva in jezikoslovja glede označevanja (v mislih imamo SSKJ in izboljšave, predlagane v kritikah le-tega), tako je tudi sicer pri ureditvi slovarskega dela raje kopiral dvajset let stari in v marsičem hudo pomanjkljivi RMJ. Ne RMJ ne MSS ne povesta skoraj nič o zgradbi geselskih člankov (npr. po katerih merilih so razvrščeni različni pomeni, kaj pomenijo posamezna ločila, do kod sega moč ločil in oznak, kdaj se oznake nanašajo na geselsko besedo in kdaj na slovenske ustreznike ipd.), in čisto nič o širši zgradbi (npr. o merilih za razvrščanje enakozvočnic). Zato sta lahko enako problematiko reševala enkrat tako, drugič drugače, pri čemer je Novšak slabostim, ki jih je prepal iz RMJ-ja, dodal še množico svojih. Omenili bomo samo nekaj napaberkovanih neenotnosti (narediti natančen seznam in klasifikacijo bi namreč pomenilo napisati knjigo).

1. Razvrstitve enakozvočnic, ki pripadajo različnim besednim vrstam: Samostalniki ženskega spola *dvoiska* 'dveletna ovca' je uvrščen PRED enakozvočni nedovršni glagol 'rezgetati', malo naprej pa je samostalniki ženskega spola *dzirka* 'razpoka' uvrščen ZA enakozvočni nedovršni glagol 'kukati'; samostalniki *dzečka* 'ropotuljica' pa je uvrščen pred glagol *dzečka* 'rožljati' zato, ker je stisnjen pod geslo *dzečalo* (gl. točko 4).

2. Obravnavanje enakozvočnic, ki spadajo v isto besedno vrsto, a so različnega izvora: *žaba* 'žival' in *žaba* 'angina pectoris' sta samostojni gesli, opremljeni z indeksom (1) oz. (2), tako še *boj* 'boj': *rast*, *brod* 'brod': *ladja*, *kir* 'nesnažnost': *gospod* itd. (vendar obstajajo tudi enaki primeri brez indeksov, npr. *paša* 'turški paša': *čebelja paša*); *rakéta* 'raketa' in *rakéta* 'lopar' pa sta nasprotno obravnavani kot dve pomenki iste geselske besede, tako še *vrši* 'vršiti': *določati* zaročno slovesnost', *rab* 'rob': *služabnik božji*, *test* 'tast': *test* itd.

3. Obravnavanje konverznih enakozvočnic: *koga* v vlogi prislova 'kdaj' in *koga* v vlogi veznika 'ko' sta samostojni gesli, *fals* pa je eno geslo s tremi besednovrstnimi pomeni: '1. laž, 2. lažniv, 3. lažnivo', pri čemer je geslo označeno z *m-adj-adv*, namesto da bi bile ustrezne oznake pred posameznimi konverznimi oblikami oz. snopom nanje nanašajočih se slovenskih ustreznice; pač pa imamo približno takšno rešitev pri *a*: tam ima 1. pomen ('ampak') oznako *conj*, 3. ('ah!') pa *interj*, medtem ko je 2. pomen ('brž ko') ostal brez oznake za besedno vrsto, in torej po MSS-u ne spada v nobeno, kakor tudi ne npr. samostalnika *boj* (2) in *repeté*, čeprav je tema besednovrstno oznako najbrž ukradel tiskarski škrat (isti, ki je npr. dolge volnene spodnje hlače *dzivri* hudomušno spremenil iz množinskega samostalnika *pl* v dovršni glagol *pf*).

4. Dvojnice s konkurenčnimi končaji: MSS jih praviloma navaja kot eno geslo, tudi na račun abecednosti (gl. *dzečka* zgoraj pri tč. 1). Tekmici stojita druga za drugo, razparjeni enkrat z vezajem (*dzezdica-dzezdica*; *bučava-bučavica*), drugič z vejico (*kuglica, kuglička*; *varivo, varilo*), tretjič le s presledkom (*vala! valaj!*) — to zadnje takrat, kadar se za medmeti po zgledu RMJ-ja odveč troši svinec za klicaje. Nobeno ni čisto nedvoumno; če je samo presledek, bi lahko kdo mislil, da gre za besedno zvezo (prim. slovensko *juhe juhej*; klicaji tako branje do neke mere preperečujejo, toda konec koncev bi lahko bila pisava *juhe! juhe!* v takih primerih posebnost makedonskega pravopisa); če je vmes vejica, bi (tudi) lahko mislil, da gre za množino (prim. v MSS-u *kraguj, kragui*); zaradi vezaja pa lahko misli, da gre za eno samo besedo — kajti če gre za eno (pisno) besedo zares v primerih kot *šat-pat* 'včasih', *leka-póleka* 'polagoma' in *brgo-brgo* (slednjega ni v MSS-u), potem bi lahko šlo tudi pri *leko-lesno* in *brgo-brgu*, kjer pa hoče MSS samo kazati na dvojnici. Še bolj

se zaplete, kadar sta dvojnici iz različnih besednih vrst: MSS ima enkrat vejico med dvojnicama IN oznakama za spol (*kob, koba m, f*), drugič vejico med oznakama, pa vezaj med dvojnicama (*azna-azno f, n*), tretjič vezaj na obeh mestih (*varel-varelo m-n*), četrtič pozabi navesti eno od oznak (*letalo-letačka f*) in zahteva ženski spol tudi za prvo besedo, ki je srednjega, petič postavi oznake za vsako od dvojnic, pri čemer se vseeno ne odpove vezaju, ampak zveže z njim desno stoječo dvojnico in na levo dvojnico nanašajočo se oznako (*lastik, -ci m-lastika f*), šestič navede kar tri variante hkrati, in to omogoči nove kombinacije — med prvi dve da npr. vezaj, med drugo in tretjo pa vejico (*leška-lešnik, -ci, leštan f, m*), in kdor si ni zadosti na jasnem glede makedonskih obrazil, bo lahko žrebalo, za kateri par velja *f oz. m*, in ugibal, kako se točno pritika *-ci k leška*, da se dobi množina ... Celo pri večspolnih besedah, redkih, kakor so, MSS-u ni spodletelo pri pestrosti — ene je namreč zapisal po sistemu, ki je na trenutke blizu sistemu RMJ-ja, druge pa dodatno še po sistemu — bolj ali manj — MP-ja, ki slovničnih oznak ni uporabljal, in je zato moral dvospolnost nakazati s členskima oblikama. Tako imamo v MSS-u vsaj osem tipov zapisov: 1. *pesok, -ci m* (tu je dvospolnost kar zamolčana), 2. *prav m, f* (domnevamo lahko, da je moški spol na prvem mestu zato, ker je običajnejši, vendar MSS tega nikjer ne eksplicira), 3. *mov f, m*, 4. *pamet f in m* (novost je nadomestitev vejice med oznakama z veznikom, v MSS-u stavljenim pokončno), 5. *žar, žarovi, žarje m in f* (to resda lahko priznamo za podtip tipa 4), 6. *kal, kalot in kalta, kalovi m in f*, 7. *var (varot in varla) m, f*, 8. *život m (fam tudi f)*. — In vse to in še kaj že samo pri samostalniku!

5. Enake težave ima naš slovar povsod drugod, kjer zliva dve gesli v eno. Npr. pri moško-ženskih parih tipa *borač*: *boračka* (ta dva sta samostojni gesli): *partizan-partizanka m, f*; *zlokuknik, m-zlokuknica f*; *spiker -rka m, f*; *familijaren -rna subst 'oženjenec, omoženka'*. — Kakor kaže ta gesli *preplati, preplatova, preplaka pf, impf 'preplačati-preplačevati' in pesnopoec, -jci-pesnopoljka m, f 'tisti-tista, ki lepo poje in zna mnogo pesmi; ljudski pevec, ljudska pevka'*, se množica variacij še poveča, če pritegnemo slovenske ustreznike. Pri slednjih je ločilo namreč enkrat isto kot pri makedonskih iztočnicah (prim. zgoraj vezaja med *-jci-pesnopoljka in 'tisti-tista ...'*), drugič je vejici med makedonskimi dvojnicami vzporejen vezaj med slovenskimi (prim. zgoraj geslo *preplati ...*), tretjič je ravno narobe (prim. geslo *pesnopoec ... 'ljudski pevec, ljudska pevka'*) ... Vrh tega se teoretično lahko vidski oznaki *pf, impf* (ki bi se morali glede na uvod sploh pisati *pf-impf*) nanašata obe na vse tri oblike v geselski glavi, kot bi lahko skleпали po geslu *telegrafira pf, impf* (kjer je glagol dvovidski), lahko pa se prvo navedena oznaka nanaša na samo prvo ali na dve prvi obliki ... Prim. še vrstni red dvojnic pri *preplati, preplatova, preplaka* in istovrstnem *preprati, preprača, prepratova*. — Tudi pri pisno-izgovornih dvojnicah se MSS dosledno upira doslednosti in jih enkrat navaja v istem geselskem članku, in samo tam (*konzul, konsul m 'konzul'*), drugič pa vsako na svojem azbučnem mestu, a s kazalko le v eno smer (*feod m gl. feud; feud m hist 'fevd'*) — morda zato, ker bi bilo v tem slovarju med *konzul in konsul*, če bi slednji bil na svojem azbučnem mestu, samo 11 geselskih člankov, in to na isti strani, med *feod in feud* pa jih je kar 12, in še list je treba obrniti. So pa tovrstne dvojnice obravnavane še na druge načine. Pri *flejta* je npr. na koncu geselskega članka pripisano tudi *flauta*, samostojne iztočnice *flauta* pa nikjer ... — Itd. itn., ne da bi bilo kjer koli v uvodu povedano, kaj naj pomeni vsa ta nestanovitnost.

6. Še večji živčav vlada pri navajanju oblik oblikoslovnih paradigem. Vzemimo množino samostalnikov. V uvodu se trdi, da je v slovarju množina »navedena le (podčrtal V. G.), kadar odstopa od običajne z obrazilom *-i*, bodisi da gre za gibljivi vokal, ki v množini odpade (nokot-nokti, petel-petli), za glasovne spremembe (volk-volci, podatok-podatoci), za možnosti dvojnih oblik (kluč-ključovi, ključevi) ali za izpad črke kot v besedah slučaj-slučaj, kutija-kutii. Navedene so tudi množinske oblike *-ovci, -evci, -inja*. Citat je zglede diletantizma, saj poleg manjših neslanosti nerensično trdi, prvič, da je množina na *-i* edina običajna množina, drugič, da so tipi odstopanj, ki jih navaja, že tudi vsi tipi odstopanj, tretjič, da izpad »gibljivega vokala« ni glasovna sprememba, četrtič, da npr. *podatoci ali slučaj* ni »običajna množina z obrazilom *-i*« (v resnici gre tu samo za premeno osnove, in še to ravno za običajno), petič, da slovar ne bo navajal množin na *-i*, ki nimajo premene osnove (pa jih navaja, prim. *vreka, preki, nok, -ki ...*), šestič, da ne bo navajal drugih odstopanj kot *tista*, ki jih je mo-

goče uvrstiti v izrecno naštete kategorije (toda prim. v slovarju množine tipa *kabaréa*, *dzidišta*, *dabje* . . . , ki niso ne na -i, ne na -ov(c)i/-ev(c)i ne na -inja), sedmič, da bo navajal množine na -ovi/-evi le v primeru, ko se pri isti besedi rabita obe možnosti (v resnici pa navaja tudi samo *bal*, -ovi ali *kral*, -evi), in osmič, da bo zmeraj navajal odstopanja v kategorijah, ki jih našteva (za resnično stanje prim. npr. *licěj*, *lakěj*, brez množine *licei*, *lakei*, ali zlasti nenaštevanje množin na -inja, npr. pri *mome*, *momoče*, *momče*, *more* . . .). Pri vsem tem smo gornji citat celo široko tolmačili, čeprav upravičeno lahko sumimo, sodeč po zgledih *volci* in *podatoci*, da je Novšak pod »glasovnimi spremembami« imel v mislih kvečjemu še palatalizacijske preмене tipa *bubreg*, -zi, *uspeh*, -si in morda tudi *Vlav*, *Vlasi*, ne pa tudi bolj zapletenih, npr. *oko*, *oči*, *uvo*, *uši*, *nebo*, *nebesa*, kaj šele kmitve tipa *gražanin*, *gražani* ali *selanec*, *selani*, ali celo nadomeščanje osnov kakor *čovek*, *luže*. (Vse te množine so namreč tudi navedene v slovarskem delu.) Ze med napovedjo v uvodu in izpeljavo v slovarskem delu torej ni skoraj nobene doslednosti. Ni pa je tudi znotraj samega slovarskega dela, zato je zmešnjava popolna. Za ponazorilo pogledjmo, kako so obravnavani enozložni samostalniki moškega spola:

a) *kluč*, -ovi, -evi: To je tip, ki ga napoveduje uvod; ker pa tam ni nič rečeno, da bi bile na prvem mestu navajane oblike (tu *klučovi*) kaj stilno nevtralnejše od tistih na drugem (*klučevi*), uporabnik slovarja v zadregi obstane pred geslom *kurs*, -evi, -ovi. Ali je vrstni red oblik tu drugačen slučajno (kar bi bilo glede na toliko drugih nedoslednosti še najverjetnejše) ali pa je hotel avtor slovarja s tem nekaj povedati? In če to zadnje, ali se skriva obvestilo tudi v oblikah, ki so za razliko od zgornjih izpisane v celoti, npr. *bač*, *bačevi*, *bačovi* in *glužd*, *gluždovi*, *gluždevi*?

b) *konj*, *konji*: Če bi se zanesli na uvodna opozorila, po katerih je -i običajna množinska končnica, in zato množinske oblike na -i brez premen v osnovi ne bodo navedene v slovarju, potem bi morali imeti obliko *konji* za edninski dvojnico oblike *konj* — še zlasti, ker so v slovarju tudi enako organizirana gesla (npr. *zor*, *zort*), kjer gre res za edninski dvojnici. V resnici so take oblike na -i seveda množinske in v slovarju povsem upravičeno navedene, le da bi morale biti pisane na dosleden način (prim. zdaj *zab*, *zabi* : *maž*, -i in *gak*, *gaci* : *rak*, -ci) in da Novšak ne bi bil smel, ko je prirejal uvod v RMJ za uvod v MSS, izpustiti tistega odlomka, ki opozarja, da imajo enozložni samostalniki moškega spola običajno množino na -ovi in da bodo zato izjeme, tj. množine na -evi, na -ovi/-evi, na -i in na -i/-ovi, v slovarju posebej navedene. S tem bi bila razložena tudi tipa

c) *grst*, *grsti*, *grstovi* (*den*, *denovi*, *dni*) in

č) *broj*, *broevi*,

le da bi bilo treba tudi njiju pisati enotno (prim. zdaj *brav*, *bravi*, *bravovi* : *rak*, -ci, -ovi in *boj*, *boevi* : *stroj*, -oevi : *kral*, -evi) in variiranje v vrstnem redu dvojnih množinskih oblik ali odpraviti ali pa pojasniti njegovo funkcijo (res pa tega ni storil niti nobeden od obeh makedonskih priročnikov, na katera se je Novšak opiral).

d) *krug*, *krugovi* (in spet tudi *bal*, -ovi, in celo *rog*, *pl rogov*): Če bi bil Novšak v uvodu povedal, kar smo omenili pri tipu *konj*, *konji*, potem bi bilo navajanje množine na -ovi v tem tipu sploh odveč — razen morda pri tistih samostalnikih, pri katerih bi kdo, ki dobro pozna makedonščino, pričakoval dvojno množino, pa bi mu slovar obliko na -evi na ta način odsvetoval (tako smiselno geslo je zdaj *voz*, *vozovi*), vendar ravno v teh primerih MSS običajno ne navaja nobene množine, npr. *dožd*, *zet*, *prišt*, *stud*, *sud*, *rod*, *most*, *mraz*. Če pa že ni povedal, potem bi bil moral množino navesti pri vseh tovrstnih samostalnikih; zdaj bo namreč uporabnik logično konstruiral dejansko neobstoječe množine na -i pri tipu

e) *stol* (*stolb*, *crep*, *džeb* itd.) in celo pri samo na videz enakem tipu

f) *smet* 'smeti' (*rak* 'bolezen', *mov* 'mah', *cic* 'cic', *hmelj*, *hlor* 'klor' itd.), kjer gre za neštene samostalnike, ki se ne rabijo v množini (razen v drugotnih pomenih, pri katerih bi bilo množinsko obliko seveda treba navesti). Tako je pravilno označen npr. samostalnik

g) *prah samo sg*, kar pa je v MSS-u tako rekoč osamljen primer. — S tem pa tipologije še ni konec. Najdemo namreč še skupino raznih množinskih oblik, ki jih glede na uvod ne bi mogli pričakovati, namreč oblik t. i. zbirne množine (npr.

h) *dab*, *dabovi*, *dabje*), zapisanih na vse mogoče načine, ki poznajo še notranje variacije: z izpisanimi oblikami (*pes*, *pci*, *pcišta*, *pesovi*), z vezajem namesto osnove (*dzid*, -ovi, -išta) in še s kombinacijo obeh načinov (*cro*, -je, *crovi*); pri tem je končnicam včasih brez potrebe pripisan tudi del osnove (npr. *prat*, -ovi, -tje; *čad*, -ovi, -dje),

kriv tega pa je RMJ, Novšak je samo prepisal. Ločilo med takimi oblikami je v MSS-u večinoma vejica, včasih pa tudi podpičje (in sicer spet slepo prepisano iz RMJ-ja, npr. *ramo*, *-ena*; *-enja*; *-inja*), čeprav ne bi bilo potrebno sploh nobeno ločilo. Prim. še samo občasno rabo oznake *pl: kraj, pl kraevi, kraišta*.

i) Naposled je tu še tip *baz*, *-ot, bazje*, kjer pa *bazot* ni nikakršna množina, kakor bi kdo sklepal na podlagi drugih primerov, ampak edninska oblika s členom. Ker ima geslo še slovnično oznako *m*, je sicer navedba členske oblike čisto preveč, ampak Novšak jo je tu in občasno še ponekod prepisal iz MP-ja (kjer je potrebna, ker nadomešča oznake za spol; teh MP namreč ne uporablja). V uvodu Novšak o členskih oblikah pri samostalniku ne govori, čeprav bi se bil na to lahko spomnil ob RMJ-jevem uvodu: RMJ (in za njim MSS) namreč navaja člensko obliko pri besedah z neobstoječim samoglasnikom, ki običajno nimajo množine (*socijalizam*, *-zmot*). Pač pa je Novšak ta način kazanja na »giblivi vokal« prenesel (in v uvodu omenil) k pridevnikom, morda po MP-jevem zgledu, čeprav ni bilo nobene potrebe po dveh zapisovalnih sistemih. (Pametno pa bi bilo navajati členske oblike pri tipu *revnost revnosti*, vendar se Novšaku ni zdelo tako.)

Ker smo že pri enozložnih samostalnikih moškega spola našli toliko gradiva (ob razmeroma površnem pregledu in ob neupoštevanju tiskovnih pomot, npr. *aramija*, *-ci* namesto *-ii*), nima smisla kritizirati še obravnavo drugih samostalnikov. Zmeda je že pri načinu zapisovanja tudi tam popolna: *ražen*, *-žna* (kar je sicer narobe namesto *-žni*) : *skoren*, *pl skorni*; *konvoj*, *-ot, konvoi* : *katilj*, *katiljot*, *pl katili*; *kraguj*, *kragui* : *slabej*, *-ei* : *jubilej*, *-ot, jubilei* : *arhijeréj*, *arhijeréjot*, *arhijeréji* : *lakéj* (brez navedbe množine); *čovek pl luže* (brez vejice pred oznako *pl*) : *pračovek*, *pl praluže* (z vejico); *klišé*, *-to, pl klišéa, klišinja* : *kabaré*, *kabaréto, kabaráa* : *rezimé* (brez navedbe množine); *keče*, *kečinja* : (dve gesli dalje) *kibritéčja*, *-činja* : *bačče*, *-inja* : *perče* (brez navedbe množine); *volja*, *volji* : *rolja*, *-lji* : *milja* (brez navedbe množine); *kalcija*, *-ii* : *leblebija f (pl leblebii)*; *noč*, *-ki* : *moč* ali *polnoč* (brez navedbe množine) : *vreka*, *vreki*; *oko*, *pl oči* : *nebo*, *nebesa*; *dedo*, *dedovci* : *dremlo*, *-ovci*; *monah*, *-si* : *Vlav*, *Vlasi*; *hristijanin*, *-jani* : *selanin*, *-ani* : *gražanin*, *gražani*; *selanec*, *-ani* : *gražanec*, *gražani* — itd. vse do gesla *drvo*, kjer je ena od množin, *drovja*, potisnjena v ponazarjalno gradivo in med slovenske razlage. Posebej zanimivo je seveda navajanje množinskih oblik in oznak za spol, kadar sta v isto geslo stlačeni dve besedi. Uporabnik slovarja bo moral ugotoviti, da se pri *zmev-zmej*, *-ovi* množinska končnica nanaša na obe besedi, pri geslih kot *čojar-čojadžija*, *-ii* pa samo na drugo navedeno, in da dve oznaki za spol pri *prav m*, *f* pomenita dvospolnost, pri *cut-cutka m, f* pa se *m* nanaša na *cut*, *f* pa na *cutka*, in enako tudi pri *spiker -rka m, f*, kjer tistega *-rka* (ki bi, mimogrede, moralo biti brez *r*) nikakor ne sme zamenjati za kako eksotično množinsko končnico.

Podobne nedoslednosti so tudi pri geselskih glavah pridevnikov in glagolov.

7. O tem, kako je urejen razlagalni del geselskih člankov, ni v uvodu povedano nič. Že zato ne, ker zeva enaka praznina že v RMJ-ju, pa tudi zato, ker glede na dejansko urejenost tudi ne bi moglo biti. Vrstni red različnih pomenov (tj. pomenk) je Novšak v glavnem povzemal po RMJ-ju, npr. *forsira pf, impf '1. forsirati, siliti, vsiljevati; 2. fig dajati prednost; 3. obvladati'* (tretji pomen je vojaškostrokovni, zato prevod v MSS-u ne ustreza, saj imamo tudi Slovenci tu *forsirati (reko)*; do napake je prišlo, ker ga RMJ razlaga s *sovlada, sovladova nekoja prirodna prečka*; prim. še, da se RMJ (*sovlada, sovladova*) zaveda dvovidskosti prevzetega glagola, MSS pa jo pri slovenskih ustreznikih ignorira, pri čemer daje prednost, v nasprotju s tem, kar zagotavlja v uvodu, nedovršnemu ustrezniku). Včasih pa je Novšak vrstni red RMJ-ja tudi spremenil, npr. pri *fortifikacija* ali *zvonar*, kjer je v RMJ na prvem mestu 'utrjevanje' oz. 'kdor zvoni (na cerkveni zvon)', na drugem pa 'utrdba' oz. 'kdor lije zvonove', medtem ko je v MSS-u ravno narobe (pri čemer vrstni red (slabih) ustreznikov — *zvonar, livar, zvonikar* — uporabnika, ki ni seznanjen s starejšo slovenščino, zbeha do kraja, saj danes ne *zvonar* ne *livar* nista več v rabi za tistega, ki lije zvonove, in *zvonikár* ne za tistega, ki nanje zvoni, za kar se danes rabi *zvonar*; v MSS so ti ustrezniki prišli iz Jurančičevega Srbskohrvatsko-slovenskega slovarja, ki ima *zvonar '1. zvonar, livar, 2. zvonikar, cerkvoznik'*). — Razumljivo je, da je marsikateri pomen v MSS-u izpuščen, posebej korenito pri geslih, ki so v RMJ-ju na široko obdelana (npr. *fati*). Manj razumljivo je, čemu — in po katerih merilih — so pomenke enkrat opremljene z arabskimi številkami (po zgledu RMJ-ja; ni pa MSS prevzel tudi nadredne delitve z rimskimi), npr. pri *gleda, damka, nota, šejtan...*, drugič

ločene s podpičjem, npr. pri *žaburnak, tagar, točka se, čini...*, tretjič le z vejico, npr. pri *dzvonar, dzverski, kurdisa, šava...* Za prenesene pomene (ki, kot smo že povedali, imajo oznako *fig*, pa ne zmeraj) velja isto: pri *žežok* npr. ima tako svojo številko kot oznako, pri *žednee* ima samo oznako brez številke. Frazeologemi so pri nekaterih geslih (npr. *glava, vetar, laže*) postavljeni na konec geselskega članka, ne glede na to, na katero pomenko se nanašajo; pri drugih (npr. *duša, saka, fati*) pa so navedeni takoj za vsako posamezno pomenko. Celó med čisto vzporednimi gesli ni potrebne enotnosti: *šava* se npr. razlaga z ustrezniki, med katerimi so vejice (*migati, premikati se, pohajkovati, biti nezvest*), pri *šavne* pa je vejica samo med sopomenskimi ustrezniki (ali njih deli, ko gre za besedno zvezo) za posamezno pomenko, medtem ko so meje med pomenkami naznačene s podpičjem, pritegnjena pa je še oznaka (*migniti, premikati se; oditi na zrak, na sprehod; fam skočiti čez plot*).

Drobnjakarstvo ni zmeraj lepa čednost, a v slovaropisju je. Kajti če je *dzverski* razloženo z *zverski, zverinski, nečloveški*, potem uporabnik Nemakedonec ob tako nedosledni rabi ločil ne more vedeti, ali je *nečloveški* posebna pomenka, in torej *dzverski* pomeni dvojje (1. nanašajoč se na zver(i)(ne), 2. po ravnanju podoben zveri), ali pa je samo eden od možnih prevedkov v vrsti sopomenk, in ima torej *dzverski* samo preneseni pomen. Dejansko gre v našem primeru za prvo, zato bi bilo treba uporabiti za razmejitev ali številke, kot jih je RMJ, ali oznako *pren.* (oz. po Novškovo *fig*) ali podpičje ali kaj drugega, npr. kombinacijo podpičja (ali številke) in oznake; in sicer mora, glede na sodobno rabo teh treh slovenskih besed, biti meja med pomenkama za besedo *zverski* (v starejšem jeziku pa se je tudi *zverinski* rabilo v neprenesenem pomenu — Pleteršnik navaja *zverinski tat* 'divji lovec' —, *zverski* pa se (je) rabi(lo) tudi v pomenu 'nečloveški', čeprav redkeje, tako da bi bilo treba v zelo ambicioznem slovarju ta izraza, enkrat ustrezno označena s *star. oz. redk.*, pač navesti dvakrat, tj. pri obeh pomenkah).

Brez prave potrebe hodi MSS v zelje slovarju tujk. S tem ne grajamo tega, da »prinaša lepo število mednarodnih izrazov kot integralni del makedonske leksike«, saj je to hvale vredno. (Čeprav se seveda vprašujemo, zakaj so npr. *feminizem* (prav bi bilo *feminizam*) ali *roman* ali *aeroplán* v slovarju, *komunizam*, *novéla* in *avión* pa ne (saj bi lahko bili že zaradi »tujega« naglasnega mesta), in po kateri logiki so v slovarju *moped, republika, hotel* ipd., manjkajo pa *noga, brat, nos, nož, sliva* in še kaj, kar bi večkrat zaslužilo uvrstitve že zaradi nenapovedljive množinske oblike: *noze, brača, nos/nož -ovi/-ovi*.) Nobene potrebe pa ni bilo, mednarodne izraze, ki so v enaki meri del slovenske in makedonske — ker splošnoevropske — kulture in po pomenu in stilni vrednosti v obeh jezikih kar se da istovetni, po zgledu RMJ-ja še razlagati z opisi, npr. *fauna* 'fauna', *živalstvo kakega kraja*, *fanfara* 'fanfara', *pihalo za svečane signale*, *faraón*, 'faraon, naslov egiptovskih vladarjev', *fetiš* 'fetiš, predmet, ki mu kdo pripisuje čarobno moč'... Ne gre le za to, da bi morali biti potem, po možnosti boljše, razloženi še *feud, sonet, fikus* itd. Opisna razlaga zavaja, zato ker bi makedonski uporabnik slovarja utegnil misliti, da ima opisni izraz terminološko vrednost. Celó Slovenec ne ve, ali naj npr. 'stiskalo za žile' pri geslu *kompres* jemlje za razlagalni dodatek k ustrezniku 'kompresa' ali za konkurenčen domači medicinski izraz, se zlasti, ker mu MSS zatrjuje, da je *kompréso* po slovensko samo in edino le 'zgoščevalec'. Še bolj zavaja opisna razlaga v primerih kot *feribot* 'feribot, ladja za prevoz čez reko, morje'. Teoretično je to mogoče brati na kup načinov, npr. '1. feribot, 2. ladja za prevoz čez reko, 3. morje' ali '1. (feribot ali ladja) za prevoz čez reko, 2. morje' ali '1. feribot ali (ladja za prevoz čez reko), 2. morje' ali '1. feribot, 2. ladja za prevoz čez (reko ali morje)' itd., vse do zares mišljenega 'feribot, tj. ladja za prevoz čez reko ali morje'. Če je avtor že po vsej sili hotel to nepotrebno, ničpovedno razlago, po kateri mora biti feribot res nenavadna ladja, ko je namenjena prevažanju čez reko ali morje, potem bi jo bil moral zapisati npr. 'feribot: ladja za prevoz čez reko/morje' ali — če bi bil ostal kar pri sredstvih, ki jih sam včasih rabi — 'feribot (ladja za prevoz čez reko ali morje)': za ali prim. geslo *dzvizak* 'dvoleten oven ali kozliček', za oklepaj pa *baljukbaša* 'stotnik (nekdanj v turški vojski)'. — Morda se zdi ob primeru *feribot* vse le golo umovanje, toda že pri *dzverka* 'visoka, oplivna oseba' obstaja realnejša možnost, da makedonskemu uporabniku slovarja, ki slovenščine ne bi bil pretirano več, pomen sam ne bi preprečil pomote. Kajti tudi če bi zaradi sorodnosti med jezikoma čutil, da *visoka* ni samostalnik tipa *poroka*, še zmeraj ne bi mogel biti za trdno prepričan, da gre za prosto dvojnico v prilastku, saj bi bilo mogoče, da bi šlo za posamostaljeni pridevnik, ki bi že sam pomenil 'vplivna oseba'.

Možnost take zmote bi bila sploh realna, če bi bil jezik uporabnika slovarja neslovenski ali celo neindoevropski. Iz Predgovora se sicer čuti, da je MSS namenjen predvsem Slovencev. Toda saj si tudi Slovenec zasluži elegantno narejen izdelek, poleg tega pa je jalovo pričakovati, da bo tujejezično-slovenske slovarje delal za potrebe Neslovencev širni svet, zato jih moramo pač sami pisati take, da bodo uporabni tudi zanj — konec koncev so ene redkih slovenskih knjig, ki jim je vnaprej odprt trg onstran narodnih mej.

Do neke mere so opisne razlage upravičeno dodane pri balkanizmih, ki smo si jih sposodili tudi Slovenci, vendar jih čutimo kot eksote, npr. *boza* 'boza (pijača iz koruzne moke in sladkorja)'. Pri tistih, ki so samo vezani na neslovensko okolje, drugače pa splošno znani »bralcem s srednjo šolo« (ki jim je slovar namenjen), pa je razlaganje spet odveč: *fes* 'fes, rdeča turška kapa', *aga* 'aga (turški zemljiški gospod)', *paša* 'paša, turški vojaški ali civilni dostojanstvenik'. (Prim. še *balist* 'balist (albanski fašist)', kjer pa je treba Novšaka pohvaliti, da je to geslo, ki ga ni skoraj v nobenem slovenskem slovarju, sploh prevzel iz RMJ-ja.) Vsekakor pa je dezinformacija makedonskim uporabnikom slovarja, če se pri geslih kot *oro*, *feredže*, *fildžan* navajajo samo opisi ali približni ustrezniki, čeprav sta *feredža* in *fildžan* celo v SSKJ-ju (1970), *oro* pa v vsaki križanki. *Šajka* 'plovilo' in *šajkača* sta pač tudi po slovensko šajka in šajkača, in če srednjeolci še berejo Karla Maya, poznajo *pilav* bolj gotovo kot *bozo*. — MSS je tu preveč slepo sledil Jurančičevemu Srbskohrvatsko-slovenskemu slovarju, prim. (Jurančiča citiram po 2. razširjeni izdaji, 1972): *feredža* — Jur. 'dolgi in široki ogrinjač muslimank, z mrežo iz kozje dlake čez obraz', MSS isto; *fildžan* — Jur. 'skodelica za kavo (brez ročaja)', MSS 'skodelica za kavo brez ročaja'; *oro* — Jur. (geslo *horo*) 'vrsta ljudskega plesa', MSS 'vrsta ljudskega plesa, kolo'; *šajkača* — Jur. 'vojaška kapa brez ščitka', MSS isto; tudi za *paša* in *fes* imata Jur. in MSS popolnoma enak slovenski del gesla, pri *boza* in *aga* pa je razlika minimalna. — Škoda, da Novšak ni pogledal v Jurančiča še pri geslu *titovka*, mogoče potem ne bi bil navedel kot edini slovenski izraz za to reč 'partizanska kapa'.

Iz Jurančičevega slovarja je Novšak toliko prepisal, da bi ga bil lahko navedel v svojem uvodu kot posrednika med RMJ-jem in svojim slovarjem. Npr.: RMJ *buljubaša* 'buljubaša', Jur. 'nekdaj v turški vojski častnik, stotnik', MSS 'stotnik (nekdaj v turški vojski)'; RMJ *arambaša* 'harambaša', Jur. '1. razbojniški glavar, 2. vodja hajduške čete, 3. razbojnik', MSS 'harambaša, vodja hajduške čete, razbojnik'; RMJ *bumbar* 'bumbar', Jur. '1. zool. čmrlj, 2. lepo razvit otrok, debeluharček', MSS '1. zool. čmrlj, 2. fig. lepo razvit otrok, debelko'; RMJ *čorbalak* '1. (porcelanska činija za čorba) čorbaluk, čorbolica, 2. retko jelo, čorbuljak', Jur. *čorbaluk*, *čorbolica* 'skleda za juho', *čorbuljak* 'čoboda', MSS 'skleda za juho; redka jed, čoboda'; RMJ *lejka* v. *crpka*, *crpka* '1. (tikva ili nekakov sad prisposoben za crpenje) crpka, crpac, crpaljka', Jur. *crpac* 'pol, polača, lopata za planje vode iz čolna', MSS *lejka* 'buča ali posoda za črpanje, pól'; RMJ *čomlek* '(jadenje od vareno govedsko meso so kromid i luk) vrsta jahnije (sa belim i crnim lukom)', Jur. *jahnija* 'dušen ragu iz bravine', MSS 'dušen ragu iz govedine'; RMJ *čokanče* '(šišenje za pienje rakija) čokanj, čokanjčič, čokanjčec', Jur. *čokanjčič*, *čokanjčec* 'osminka', *čokanj* 'stekleničica za žganje, 1/8 litra, četrt maseljca, frakelj', MSS 'frakelj za žganje, osminka litra, četrt maseljca'; RMJ *žaburnak* '1. žabnjak, 2. žabokrečina', Jur. *žabnjak* '1. kraj, kjer je veliko žab, 2. malomeščansko okolje, usmrjena voda, 3. žabja jajca', *žabokrečina* '1. bot. okrak, 2. mrtvilo', MSS 'bivališče žab; malomeščansko okolje; usmrjena voda; mrtvilo'; RMJ *dzendzalo* '1. gegalo, 2. (fig.) pipavac', Jur. *gegavac* 'kdor se med hojo ziba, kdor počasni krevsa', *pipavac* 'počasni', MSS 'kdor se med hojo ziba, počasni krevsa; fig. počasni'; RMJ *gum* 'dugum', Jur. 'velika bakrena kangla za vodo', MSS 'velika bakrena kangla (za vodo)' — itd. Po Jurančičevem slovarju se je Novšak včasih ravnal celo takrat, ko je imel možnost prevesti boljše razlago iz RMJ-ja, npr. *paša* — RMJ 'počasna titula na najvisoki voeni i građanski velikodostojnici vo Otomanskata imperija i nekoj drugi sovremeni muslimanski zemji', Jur. 'paša, turški vojaški ali civilni dostojanstvenik', MSS isto; *čevre* — RMJ 'tanka četiriogolna šamija za na glava, obično izvezena so srebrni niški', Jur. 'z zlato ali srebrno nitjo vezena ruta, poročno darilo', MSS 's srebrno nitjo vezena ruta, poročno darilo'. Včasih so se pri prepisovanju zgodile zabavne stvari: RMJ *vrši* 'uglavljivati veridbu', Jur. *vjeridba* 'zaróčki' (edini prevedek), MSS *vrši* 'sklepati, določati zaróčki (slovesnost zaroke)' — po (stavčevi?) pomoti je ta splošno neznana slovenska beseda pomnožila silno redke tožilniške okamnine na -i. — Naslonitev na Jurančiča se vidi tudi pri frazeologemih (RMJ

go obral bostan 'obrao bostan', Jur. *on je obrao svoj bostan* 'ta je končal svoje', MSS *go obral bostan* 'ta je končal svoje'), vendar je Novšak včasih ostal pri RM-ju (RMJ *mu go natrio nosot* 'natrljao sam mu nos', MSS 'zdrgnil sem mu nos' /?/, ozmerjal sem ga', Jur. *natrljati komu nos* 'ošteti ga'), ima pa tudi nekaj lepih lastnih rešitev, npr. *mu trie na nekoga sol na glavata* 'sedeti na grbi' — seveda pa bi bilo prav 'sedeti komu na grbi'.

Zadnji zgled je pohvaliti tudi glede ustreznosti po zvrsti in stilu. Drugače se MSS redko ozira na tovrstno ustreznost, in so, recimo, pogovorne makedonske besede, kakor *dzoverka*, *dzvezdallija*, *fusta*, *furda*, *folira*, prevedene z nevtralnimi izrazi, kakor 'visoka, vplivna oseba', 'ljubek, mil, drag, simpatičen', 'žensko krilo, spodnje krilo', 'slabo blago', 'izmišljati si, lagati', tako da bo Makedonec morda mislil, da je *mil* pogovorna slovenska beseda. Slovenec pa bo v dvomih, kdaj potencialni ustrezniki, kakor 'velika/visoka živina', 'luš(t)en, fleten', 'kikla', 'škart', 'blefirati', res niso upravičeni, kdaj pa manjkajo samo zaradi purizma. — Da bi bilo nujno treba pripisovati oznake tudi slovenskim ustreznikom, se sijajno vidi pri geslu *čemer*, pri katerem je zdaj na prvem mestu — spet po Jurančičevem slovarju — beseda 'čemer', brez oznake, da je narečna (prim. že omenjene zaročke). Le izjemoma ima tudi slovenska beseda oznako, npr. *čovek pl luže človek, pl ljudje*. Oznake za slovenske ustreznike bi se lahko navajale zadaj za njimi, če se oznake pred njimi zdaj nanašajo na geselsko besedo; vzorec za tako rešitev ponujajo že sedanje nedoslednosti kakor *rak* '*rak (zool)*': *želka zool* '*želva*', le oklepaje bi lahko izpustili. Kakor je MSS sestavljen zdaj, je slovenščina zapostavljena; pa ne le glede oznak, tudi naglasov na slovenskih besedah, pač po slabi stari tradiciji, ni.

Se marsikaj bi se dalo pokritizirati, vendar je iz povedanega že dosti jasno, da z uredjenostjo prvega makedonsko-slovenskega slovarja ne moremo biti zadovoljni. Z njegovim avtorjem, čigar ljubiteljski trud kljub vsemu povedanemu spoštujemo, se sicer iskreno veselimo, »da je storjen prvi korak in led prebit«, ne smemo pa mimo resničnosti njegovih besed, »da bo slovenski knjižni trg kmalu potreboval popolnejši makedonsko-slovenski in obratni slovensko-makedonski slovar, ki bosta popravila zamudo v naši leksikografiji«. Če res hočemo popolnejše, ali vsaj popolne, slovarske priročnike, potem bo treba upoštevati, ali vsaj preseči, najboljše, kar je naše slovarništvo v praksi že doseglo in v teoriji spoznalo. Zal poznavanje tega najboljšega nikakor noče samo od sebe k našim sestavljalcem ter založniškim urednikom in recenzentom, zato še naprej dobivamo nove slovarje, ki brez strahu pred tekmeči iz konkurenčne hiše bolehalo za bolj ali manj istimi boleznimi kakor MSS. In vendar bi že nekaj več zahtevnosti s strani založb oplemenitilo priročnike vsaj s tem, da bi imeli pameten uvod, enotno urejena gesla, dosledno rabljena ločila in podobne blagre tehnične narave, in bili takšni v večji prid ne samo Slovincu in srednješolcu, ampak tudi drugojezičniku in prevajalcu, jezikoslovcu...

Velemir Gjurin

Filozofska fakulteta v Ljubljani

HENRY RONALD COOPER JR.: FRANCÈ PREŠEREN

Ime ameriškega slavista Henryja R. Cooperja je postalo slovenskemu prešernolovju prezentno predvsem zaradi obeh študij, ki ju je objavil o Prešernu leta 1976 oziroma 1981. Prva je pod naslovom *Tasso and Prešeren's Krst pri Savici* obravnavala sledove evropskih literarnih vplivov v Prešernovi pesnitvi, pri čemer je upoštevala predvsem elemente iz Tassovega epa *La Gerusalemme liberata*; druga študija je poskušala nekatere prvine Prešernove ljubezenske poezije osvetliti s pomočjo zanimive, čeprav najbrž nedokazljive hipoteze o pomenu, ki so ga imela morebitna mladostna homoerotična doživetja za pesnikovo zrelo ljubezensko čustvovanje (*Prešeren's Erotic Poetry*, gl. oceno B. Paternuja v Slavistični reviji, 1982, št. 2). Raziskovanje Krsta pri Savici je dopolnil s študijo *The Baptism on the Savica*, s katero je leta 1980 sodeloval na ljubljanskem simpoziju o slovenski romantiki, kjer je med drugim ponovno opozoril na nekatere Mickiewiczzeve vplive. Ne glede na stopnjo preverljivosti ali verjetnosti avtorjevih dognanj so rezultati teh razprav takšni, da jih bo v nadaljnjih raziskavah Prešernovega življenja, osebnosti in dela nedvomno treba tako ali drugače upoštevati.

Avtorjev najnovejši prispevek k prešernoslovju je monografska knjiga *Francè Prešeren* (Boston, 1981). Po svojem obsegu in tudi po vsebini se seveda razlikuje od prejšnjih analiz. Knjiga je zaokrožena monografija o Prešernu, prva te vrste — kot pove avtor v uvodu — napisana in objavljena v angleškem jeziku, kar seveda pomeni, da je dostopna zelo širokemu krogu bralcev, ki govorijo ali obvladajo ta svetovni jezik. Temu primerno je tudi njen namen nekoliko drugačen od Cooperjevih študij o vplivih v *Krstu pri Savici* ali o posebnostih Prešernove erotike. Po avtorjevi lastni formulaciji, zapisani v uvodu, sledi njegova monografija o Prešernu dvema različnima namenoma. Prvi je informativno poljuden, saj mu gre preprosto za to, da anglo-ameriškega bralca čimbolj sistematično, sintetično in seveda tudi čimbolj razumljivo posreduje temeljne informacije o Prešernu, kot jih je pač zbralo doslejšnje prešernoslovje, in to od najbolj splošnih, okvirnih in začetnih, nujno potrebnih bralcu, ki o največjem slovenskem pesniku praktično ne ve skoraj ničesar, pa do bolj podrobnih, specialnih in literarnozgodovinsko strokovnih. Ob tem namenu ima Cooperjeva knjiga o Prešernu po avtorjevem zagotovu v uvodu vendarle še drugačno ambicijo — prispevati v okviru informativno poljudnega pristopa k Prešernu vsaj nekaj literarnozgodovinskih, teoretičnih ali kritičnih novosti k že znanim ugotovitvam prešernoslovja, in sicer s stališča, ki bi ga najpreprosteje lahko imenovali perspektiva neslovenskega raziskovalca. Vsebina knjige v glavnem potrjuje avtorjev uvodoma razloženi dvojni namen, pri čemer je za slovensko prešernoslovje pomembno predvsem, kakšno je v Cooperjevi knjigi razmerje med obema sestavinama, še bolj pa seveda, kakšen je v nji delež, ki ga ima avtor sam za izviren prispevek k sodobnemu prešernoslovju.

O informativno razlagalnih sestavinah dela je mogoče na kratko ugotoviti, da so izdelane zelo korektno in solidno, predvsem pa vdelane v dovolj široko postavljen historični, nacionalni in kulturni okvir, brez katerega bi bralec, ki komajda ve kaj natančnejšega o slovenski književnosti, pač ne mogel razumeti Prešernovega položaja v slovenskem literarnem razvoju, pa tudi ne njegovega pesniškega pomena. Znotraj takšnega okvira lahko v sistematično povezani obliki najde vsa potrebna biografska, kulturnozgodovinska, motivno-tematska, formalna in sploh literarno-estetska dejstva, ki omogočajo pravilno razumevanje Prešernovega pesništva. Kot je videti iz navedb med tekstom in v dodani bibliografiji, je avtor svoj sintetično-sistematični pregled oprl predvsem na B. Paternuja, močno tudi na A. Slodnjaka in deloma F. Kidriča, manj na J. Kosa ali J. Martinovića. Samo mimogrede je pritegnil v svoj oris A. Zigona, medtem ko nikjer nista med razlagalci Prešernovega dela omenjena B. Zihrl in J. Vidmar.

V primerjavi z informativnim delom knjige je njen izvirnejši, z avtorjevega lastnega stališča zasnovani prešernoslovski del vsaj po zunanjem obsegu gotovo manjši, kar je seveda razumljivo spričo dejstva, da je bilo večji del prostora potrebno posvetiti predstavljanju elementarnih dejstev o slovenski literaturi, Prešernovi dobi, njegovi biografiji in seveda predvsem samim pesnikovim tekstom, ki jih bralec načeloma sploh ne pozna. Vendar pa kljub avtorjevi uvodni skromnosti tudi ta del ni tako majhen, predvsem pa tudi ne nezanimiv za globlje prešernoslovske interese. Res je sicer, da Cooper svojega izvirnega deleža za monografijo Prešerna ni zgradil v tisti smeri, ki bi jo pričakovali iz njegovih prejšnjih prešernovskih študij. V knjigo ni sprejel kakih obsežnejših opozoril na Prešernove pesniške zveze⁴ z Evropo niti ni obširneje predstavil vplivov, ki jih je raziskoval ob *Krstu pri Savici*. Prav tako ni posvetil nobene večje pozornosti svoji izvirni razlagi Prešernove erotike in njenemu pomenu za posebnosti Prešernovega pesnjenja o ljubezni. Zdi se celo, da je teze svojih raziskav namenoma pustil ob strani. Izvirni delež njegove monografije je torej potrebno iskati v drugih plasteh dela. Najdemo jih v tistem, kar je avtor sam v uvodu označil kot »kritiko« in s tem kritično sprejemanje dognanj slovenskega prešernoslovja, to pa z lastnega, neslovenskega stališča (from my own, non-Slovene point of view). To stališče je za zasnovno celotne knjige morda celo pomembnejše, kot priznava avtor v uvodu, saj ga ni najti samo v izrecni polemiki s tezo tega ali onega prešernoslovca, ampak ga bo pazljivi bralec zasledil tudi v širših plasteh knjige. Na splošno se dá reči, da prihaja do izraza predvsem v čustveno manj obremenjenem, neidealiziranem, zato pa bolj distanciranem, stvarnem in tudi relativiranem razmerju do Prešernovega življenjepisa, osebnosti in dela. Bistvo avtorjevega stališča je morda v tem, da priznava najvišje odlike Prešernu kot pesniku, umetniku, ustvarjalcu literarno-estetskih organizmov na najvišji formalni, poetični in artistski ravni, medtem ko gleda na njegovo življenjsko pot, osebnostne poteze in tudi na duhovno, tj. motivno-

-tematsko vsebino njegove poezije izrazito stvarno, morda celo skeptično. S tem jo seveda relativira prek tiste meje, ki se zdi s stališča slovenskega prešernoslovca skoraj lahko obvezna, ker nas nanjo navezujejo pomembni nacionalni, historični, moralni in ne nazadnje tudi literarnorazvojni razlogi. Kljub vsemu je pa verjetno prav ta stran Cooperjeve knjige za slovenskega bralca — ne samo prešernoslovca, ampak tudi za običajnega ljubitelja Prešernovih pesmi — najbolj zanimiva, saj mu vselej v obrisih lahko pokaže, kako bere in razume Prešerna bralec strokovnjak, ki ni zrasel s slovensko kulturno tradicijo in je v tem smislu do Prešerna »objektiven«. Seveda s tem ni rečeno, da je Cooperjev način branja neoporečen in v njem zasnovani izsledki zmeraj sprejemljivi, vendar pa je dovolj korekten, da predstavlja tudi slovenskemu prešernoslovcu enega od možnih vzorcev branja in razlaganja Prešernovih besedil. Pri tem je misliti tudi na tista mesta, kjer prihaja Cooper do svoje lastne ocene posameznih dejstev iz Prešernovega življenjepisa; pogosto je vsaj zanimiva ali izzivajoča k premisleku. Ob tem se tudi Cooperjeva razlaga Prešernove poezije pogosto znajde pred vsebinsko-formalnimi problemi, ki jih razlaga po svoje. Marsikatera rešitev, do katere pride po tej poti, je zanimiva tudi za slovensko prešernoslovje, čeprav ni mogoče reči, da vodi v bistveno drugačno literarno-estetsko pojmovanje osrednjih Prešernovih tekstov.

Podroben pregled Cooperjevega dela po poglavjih in razdelkih v glavnem potrjuje tisto, kar je bilo mogoče formulirati že v obliki splošne sodbe o njegovem namenu, sestavi in dosežkih. Kratkemu uvodu, kjer avtor načelno razloži zasnovi svojega monografskega prikaza, sledi kronološki pregled Prešernovega življenja; dodana mu je zemljepisna karta Slovenije in sosednih dežel. Naslednje kratko poglavje o »nujnem ozadju« (the necessary background) je postavljeno v knjigo zato, da bi bralec dobil najnujnejše informacije — zemljepisne, historične, jezikoslovne — o Slovencih. Poglavje o »duhovnem položaju« (the spiritual situation) Slovencev je zelo sintetičen pregled kulturno-literarnega razvoja do Prešerna; njegova teža je postavljena seveda v opozorila na pomen reformacije in razsvetljenstva za kulturno-literarno konstelacijo, ki je v 19. stoletju nastala s Kopitarjem, Copom in Prešernom. Razmeroma natančno in obsežno je poglavje o Prešernovem življenju. Naslanja se v glavnem na Kidriča in Slodnjaka, vendar je v razvrstitvi dejstev in njihovi razlagi mestoma samostojno. Takšna je kronološka razdelitev Prešernovega življenjepisa na štiri faze — 1800—1828, 1828—1836, 1836—1846 in 1846—1849. Iz obravnave sicer ni razvidno, ali so te faze hkrati že tudi obdobja pesnikovega pesniškega razvoja. Če gre tudi za to, se ta periodizacija seveda razlikuje tako od Kosove v knjigi *Prešernov pesniški razvoj* kot od Paternujeve v delu *France Prešeren in njegovo pesniško delo*, pa tudi od drugih. Kljub temu je seveda sama na sebi sprejemljiva, saj je zgrajena na očitnih biografskih dejstvih, ta se pa dajo razumeti tudi kot odločilne zarezne v pesnikovem literarno-estetskem snovanju. V orisu posameznih življenjskih faz se menjujejo znana dejstva z manj običajnimi razlagami. Ob prvem obdobju navzre avtor domnevo, da je bil Prešernov tako imenovni »ribniški« doživljaj morda seksualne narave, vendar s tem samo namigne na tezo o homoerotičnosti te izkušnje, ne da bi jo izrecno navedel. Oris razmerja do Julije v drugem življenjskem obdobju je razmeroma natančen in po svoji temeljni smeri stvaren. Nasprotno je v orisu razmerja z Ano Jelovšek redkobeseden, kar je presenetljivo, saj lahko ravno ta zveza da Prešernovi biografiji največ trdnega gradiva, pa tudi opore za analizo pesnikove osebnosti, značaja in usode. Ob vsem tem pa je v Cooperjevem poglavju o Prešernovem življenju zanimiva predvsem splošna sodba, ki si jo je ameriški avtor ustvaril o pesnikovi osebnosti na podlagi razpoložljivih biografskih dejstev. To sodbo nakaže že na začetku poglavja z mislijo, da je za Prešerna značilen »prometejski poetični duh«, ki pa je domoval v telesu, ki je koprnelo po veljavnih dobrinah svojega časa (he possessed a Promethean poetic spirit housed in flesh that yearned for the standard comforts of his time). Se nazorneje je ta sodba zapisana na koncu poglavja, kjer se govori o tem, da je Prešernov življenjepis brez njegovega pesništva vsakdanja zgodba o poklicnih uspehih in neuspehih, družinskih prepirih, slabem zdravju, mirni smrti doma v postelji (Prešeren's biography without his poetry is the pedestrian tale of business ups and downs, family spats, bad health, a quiet death at home in bed), pri čemer gre seveda za sodbo, ki presoja Prešernovo življenje v primerjavi z Byronovim, Mickiewiczevim, Puškinovim, Njegoševim ali pa z usodo Lermontova in Slowackega. V skladu s tem je končna misel tega poglavja: »Prešernova trajna slava in živost potekata morda bolj kot pri drugih romantičnih pesmih izključno iz tega, kar je napisal, in ne od tod,

kako je živel.« Vendar je taka sodba možna seveda res samo z neslovenskega stališča, saj ima za Slovence tudi Prešernova socialna, moralna in vsakdanja biografija skoraj nujno tudi globlji, nacionalno in socialno simboličen pomen, ki ga pa tujec težko opazi na prvi pogled.

Takoj za biografijo namenja Cooper večje poglavje »Prešernu in intelektualnemu življenju Slovenije (Prešeren and the Intellectual Life of Slovenia), seveda v Prešernovem času. Oriše ga tako, da zapovrstjo natančneje razloži pomen M. Čopa, Jerneja Kopitarja in ilirizma hkrati z odnevom Kollárjevih idej. Oris vsake teh »skupin«, ki naj bi imele poseben pomen za Prešerna, je v glavnem ustrezen. Kljub temu moti v uvodnih odstavkih ugotovitev, da v določenem smislu ni bil Prešeren domač z nobeno teh »skupin« (In a sense, Prešeren was not at home with any of these groups) in da jih je v svojem pesništvu vse podvrget satiri, celo Čopa (At one point or another he satirized them all in his poetry, even Čop). Tu je primerno pripomniti, da nedolžnega epigrama na Čopa ni mogoče primerjati s satirami na Kopitarja ali Vraza. Sicer pa je to stališče omiljeno v orisu Čopa s pravilnejšo sodbo, da nihče ni imel direktnejših stikov s Prešernom niti večjega vpliva nanj kot Čop. V zvezi s Čopom je še problematična domneva, da sta bila Batteux in Bouterwek za Čopove literarne ideje približno tako pomembna kot brata Schlegla (str. 43, pa tudi 44), saj je zlasti Bouterwek v zrelih letih skorajda preziral. — V odstavkih o Kollárju se odloča za hipotezo o njegovem vplivu na Prešernovo sonetistiko, kar se zdi gotovo spodbudno za raziskavo v tej smeri.

Tem uvajalnim poglavjem v Prešerna sledi drugi del knjige, ki predstavlja večjo polovico teksta in se ukvarja izključno z analizo pesnikovega dela. Razdeljen je tako, da se v zelo obširnem petem poglavju ukvarja z njegovo slovensko poezijo, v kratkem šestem poglavju pa še z nemškimi pesmimi. V obeh razdelkih ne obravnava Prešernove poezije kronološko, ampak sledi zaporedju zbirke *Poezije* oziroma Prešernovega rokopisnega izbora nemških pesmi. S tem se odmika od načela, ki so ga uporabljale v zadnjih letih večje monografske obravnave (B. Paternu, J. Martinović, J. Kos). Vendar ima tak princip v Cooperjevi knjigi svoj smisel, saj je avtorju predvsem do tega, da bi bralcu čimbolj nazorno predstavil posamezne tekste, ne pa da bi jih povezal v biografski, idejni ali kak drug red. Temu primerna je metoda obravnave — po razdelkih Prešernove zbirke gre od pesmi do pesmi, jih po potrebi citira v izvorniku in prevodu, povzema njihovo vsebino, nato pa na kratko interpretira vsebinska vprašanja vsake od njih, analitično opiše formo, tu in tam dodaja tudi opozorila na zvezo z biografijo, literarnimi vzorci in literarnokritične sodbe o njihovi vrednosti. Takšna obravnava je skoraj brez izjeme natančna, korektna in pregledna, čeprav seveda zlasti tam, kjer vsebinsko reproducira Prešernove tekste, zanimiva predvsem za neslovenskega brahca. Za prešernoslovce so izjavalnejša tista mesta, kjer prihaja do izraza že omenjeni avtorjev stvarno-kritični odnos do Prešerna ali pa kjer razvija literarnozgodovinske domneve, ki jim ni mogoče do konca pritrditi.

Ob pesmi *Kam?* ugotavlja, da so pesnikove podobe nevzemirjive (unexciting) in da se je tudi drugje Prešeren ravnal bolj po stiliziranih konvencijah renesanse kot po inovativni, barviti, dinamični imaginaciji sodobne romantike. Od tod sklepa, da je čar Prešernovih verzov pravzaprav predvsem v zvočnosti jezika, njegovi čistosti, preprostosti in eleganci, pa še v njegovem ritmu, kar je seveda bralcu dostopno samo v izvorniku, skoraj nemogoče pa v prevodih. To temeljno sodbo nato srečamo še ob nekaterih drugih pesmih, kjer vidi spoj konvencionalnih podob (conventional imagery) in pesnikove enkratne slovenščine (unique Slovene). — O elegiji *V spomin Matija Čopa* ugotavlja, da se Prešernu ni posrečila, skladnja je v nji preveč latinizirana, klasične reminiscence preštevilne, pompoznost preočitna, celo zvočnost »neslovenska«. — V pesmi *Slovo od mladosti* odkriva namesto deziluzije, ki bi bila utemeljena v Prešernovem življenju, predvsem držo, ki jo je Prešeren prevzel iz čisto določenega romantičnega pesniškega »žanra«. Ob sonetih navaja med pesniki, ki naj bi Prešerna poučili o nemškem sonetnem pesništvu, tudi Novalisa, Oplita in Fleminga, kar je gotovo pretirano ali dvomljivo. — Ob *Sonetnem vencu* se mu ponovno zapiše sodba, da so Prešernove podobe »blede« — s pesnikovo lastno besedo — oziroma konvencionalne in da je torej bistvena vrednost te poezije v njeni akustični, jezikovni in strukturalni odličnosti. V opombi se posebej ustavi ob kompoziciji *Venca*; po J. Kosu sprejema tezo o njegovi tridelnosti, vendar s to razliko, da vidi v nji tematsko menjavo ljubezen-domovina-pesništvo; njegova pripomba je upoštevanja vredna, čeprav bi seveda zahtevala še podrobnejšo analizo in utemeljitev. — Pojem »zabavljiv« v na-

slovu *Zabaoljivih sonetov* prevaja z besedo »homorous«, k čemur ga je najbrž navedla podobnost z besedo »zabaven«. Ta pojmovna zamenjava ima nekaj posledic za razlago teh pesmi. V sicer obširni, tako vsebinsko kot formalno uravnoveženi analizi *Krsta pri Savici* preseneča sodba, da je s to pesnitvijo Prešeren posegel po zvrsti, ki se je v Evropi začela s Homerjem — in to v času, ko se je epski impulz v zahodnoevropskih deželah obrnil k proznim formam, zlasti k romanu in drami; Prešeren naj bi si torej izbral nekoliko staromodno zvrst (somewhat old-fashioned epic genre). Trditev je pretirana spričo dejstva, da je bila epsko-lirska pesnitev za romantično Evropo vendarle izrazito nova, posebna in v marsičem »moderna« epska oblika, kar je seveda v skladu z dejstvom, da po obsegu, notranji sestavi, motiviki in zunanji formi ni bila enaka tradicionalnemu junaškemu epu.

Monografija o Prešernu se končuje s sklepom (Conclusion), kjer avtor strne nekatere bistvene niti svojega pristopa k Prešernu. Med drugim se ponovno vrne k vprašanju o razmerju med Prešernovim realnim življenjem oziroma osebnostjo in vrednostjo njegove poezije. V tej zvezi tvega oznako, ki se zdi v svojih formulacijah gotovo pretirana in enostranska (Prešeren led an insipid, indeed on occasion a sordid life, relegated to an unrewarding job in a backwater of the Austrian empire... the poet was a peasant's son with thoroughly bourgeois aspirations, relatively little drive, somewhat questionable sexual tastes and an overaffection for the bottle...), kar pa je spet samo posledica že omenjenega dejstva, da neslovenski opazovalec zelo težko najde pravi ključ za razumevanje socialno in moralno dovolj zapletene problematike Prešernove osebne usode. Toda vse to je morda tudi v zvezi z dejstvom, da je slovensko prešernoslovje to problematiko zastavljalo močno znotraj tradicionalnih meril, namesto da bi jo tematiziralo na pravi problemski ravni.

Tekstu so dodane bogate opombe z izbrano prešernoslovsko in tudi splošnejšo bibliografijo, v kateri je po anglosaški navadi vsaka enota na kratko, večidel ustrezno označena. V bibliografiji spisov o Prešernu prevladujejo knjižna dela.

Janko Kos

Filozofska fakulteta v Ljubljani

BIBLIOGRAFIJA SLOVANSKE SOCIOLINGVISTIKE*

V zbirki *Slavica Helvetica* je od leta 1965 izšlo dvajset knjižnih objav, ki večinoma obravnavajo literarnozgodovinska in jezikoslovna rusistična vprašanja; nedvomno pa ima najvidnejše mesto v zbirki pričujoča Bibliografija, ki v treh knjigah zajame vseh dvanajst današnjih slovanskih jezikov, sociolingvistično problematiko drugih jezikov (če so bili taki prispevki objavljeni v katerem od slovanskih jezikov) in pomembnejše sociolingvistične publikacije (te so posebej označene) v angleščini, francoščini in nemščini, ki se ukvarjajo s teoretičnimi in metodološkimi vprašanji te vede. Bibliografija obsega nad 15 tisoč enot (recenzije niso vštete), razvrščenih v 158 skupin s šestimi nadrejenimi tematskimi razdelki. Delo je zasnoval züriški profesor slavistike Peter Brang pred več kot desetimi leti; ob tem je vredno omeniti, da je Brang avtor sociolingvistično usmerjene študije o Puškinovem odnosu do jezika (1952) in razprav *Über die Aufgaben der sprachsoziologischen Forschung, vornehmlich am Beispiel der russischen Literatursprache* (1973) ter *Sprachsoziologisches bei russischen Dichtern* (1978). Ob podpori švicarskega nacionalnega fonda za pospeševanje znanstvenega dela je bila Bibl. končana v začetku leta 1981; avtorja sta zajela bolj ali manj izčrpno sociolingvistično (naprej: SL) »produkcijo« do konca leta 1977, v izboru pa celo do leta 1980; segla sta nazaj do začetkov 19. stoletja, vendar je glavnina SL literature vidneje zastopana šele v zadnjih treh desetletjih po drugi svetovni vojni, ko se je poglobila zavest, da je SL posebna veja jezikoslovja. Avtorja sta si prizadevala, da bi zbrala čim več podatkov »de visu«, saj jima je šele to omogočilo, da sta se glede na vsebino posameznega prispevka odločila, ali je v njem kaj »sociolingvističnega«, kajti samo po naslovih iz drugih bibliografij to ni bilo zmeraj izvedljivo.

* Peter Brang / Monika Züllig, *Kommentierte Bibliographie zur slavischen Soziolinguistik I, II, III* (Registerband). Unter Mitwirkung von Karin Brang, *Slavica Helvetica* 17, Peter Lang AG, Bern 1981, 1640 str.

Razumljivo je, da se avtorja nista lotila druge (neuresničljive) naloge, ločiti »zrno od plev«; to prepuščata bralcu, ki se bo pač moral orientirati po »teži« imena avtorjev in strokovnosti časopisov, revij in knjig, iz katerih so SL bibliografske enote prevzete; pri tem pa seveda ne moremo mimo dejstva, da obsega seznam v tretji knjigi okrog 8 tisoč imen in nad tisoč virov, med njimi so vse slovenske jezikoslovne revije, veliko pa je tudi dnevnikov in tednikov, npr. naš Dolenjski list iz leta 1961 z zapisom Jožeta Župančiča (O Ciganih in proučevalcih njihovega jezika; ciganski jezik je znal tudi nekdanji novomeški profesor Koštiál).

Čprav ne bi mogli reči, da sta bila avtorja ozkosrčna pri priznavanju SL vsebine posameznih prispevkov, kar je odločalo pri sprejemu v Bibl., je vendar ta ali ona izrazito SL objava ostala »zunaj«. Toda gledano v celoti, se jima je nedvomno posrečilo z velikim posluhom razmejiti SL območja, ne da bi se za ločitev trudila tam, kjer je prekrivanje naravno (npr. otroški govor, psiho- in sociolingvistika); vse to kaže, da je Bibl. nastala na teoretično jasni podlagi, kaj je predmet SL obravnava. Zato bo sicer »suha« bibliografija marsikateremu uporabniku bolj nazorno predstavila razsežnosti sociolingvistike kot še tako temeljit SL priročnik.

V vsakem od 158 poglavij so bibliografske enote razvrščene po abecedi avtorjev ne glede na jezik, ki ga prispevek obravnava; samo pet poglavij v najobširnejšem razdelku *Ideologija, politika in jezik* je razčlenjenih po jeziku tako, da so na prvem mestu skupna slovenska SL vprašanja, za njimi so južno-, zahodno- in vzhodnoslovanski jeziki ter na koncu neslovanski jeziki v SZ in drugo. Sloveščina je zastopana v posameznih poglavjih takole: *Nastanek in razvoj standardnih jezikov* — 12 enot; *Vprašanje jezikovne »nege«* — 25 enot; *Zakonske pravice jezikov in jezikovna diskriminacija* — 145 enot; *Nacionalna samobitnost, enotnost in jezik* — 22 enot; *Purizem* — 13 enot. Tudi če bi teh pet postavk izrazili v odstotkih, tretja posebno izstopa; po enakem vrstnem redu gre po območjih za tale razmerja: 2%, 5%, 11%, 4%, 6%. Teh 11% zgovorno priča, da je bil boj za uveljavitev sloveščine v šolstvu, sodstvu itd. dolg in trd, razen tega pa se veliko enot povezuje z današnjim položajem sloveščine na Koroškem in Primorskem.

Vsebino prve knjige sestavlja razen nadrobnega kazala in predgovora 6954 enot, kar pomeni štiri celotne razdelke in del petega. Prvih devet enot zavzemajo bibliografije (v izboru), ki so dopolnjene še z devetimi v predgovoru (XVII); med njimi pogrešam bibliografijo beloruskega jezikoslovja (Belaruskoe movaznaŭstva, Biblija-grafičny ukazal'nik (1825—1965 gg.), Minsk 1967; druga knjiga (1966—1975) je izšla leta 1980. Prvi razdelek obsega z dodatkom 443 enot in nosi naslov *O sociolingvističnih raziskavah*; tu so razvrščena dela, ki obravnavajo zgodovino SL raziskav, SL teorijo in metodologijo, empirične raziskave, vprašanja predmeta in razmejitve SL, naloge SL, recepcijo in kritiko neslovanske SL.

Drugi razdelek (1287 enot) združuje pod skupno oznako *Splošni vidiki odnosov med jezikom in družbo* več poglavij, med njimi srečamo npr. tematiko: zgodovina družbe in jezikovna zgodovina; funkcije jezika v socialnem kontekstu; pojem in vprašanje jezikovnega položaja; jezik in njegova raba (langue : parole); izbor jezikovnih različic v komunikaciji, menjava koda; jezik in svetovni nazor; jezik in mišljenje; jezik in socializacija, jezik in šolski uspeh, jezik kot sredstvo pedagoškega vplivanja; SL vidiki pri jezikovnih spremembah, zunanji in notranji jezikovni dejavniki idr.

Precej obsežnejši in notranje bolj razčlenjen je tretji razdelek *Jezik in socialna struktura* (3821 enot); nekaj tem: družbeni razredi, plasti, skupine in jezikovna raba; odsev socialnih procesov v jezikovni strukturi; terminologija, onomastika; jezikovne šablone; regionalna in socialna razslojenost jezika; mestni jezik — vaški jezik; različice pogovornega jezika; funkcijski stili (zvrsti) — publicistika, časopisje, RTV, film, gledališče, reklama, šport, znanost, uradovanje, trgovina, sodstvo, leposlovje; posebni jeziki, jezik in generacije, argo, žargon, sleng, tajni jeziki, jeziki etničnih in verskih manjšin, jezik in poklic idr.

Po številu enot (591) je najšibkejši četrti razdelek *Jezik in kultura*. V tej skupini srečamo prispevke o medsebojnih odnosih med jezikom in kulturo, o semiotiki, besednem in nebesednem sporočanju, o kulturnih in tehničnih procesih in njihovem odsevanju v jezikovnem razvoju, zlasti o pojavih, ki so v neposredni zvezi s t. i. znanstveno-tehnično revolucijo. V okviru tematike *Jezik kot dejavnik kulture* prevladujejo enote s propagandnim nadihom, čeprav so njihovi avtorji sicer priznani jezikoslovci, npr. Havránek ali Trávníček.

Več kot polovica enot (8018) je odpadlo na razdelek *Ideologija, politika in jezik*. Razen že omenjene tematike, ki je razvrščena po jezikih, je v tem razdelku najti prispevke s tematiko o jezikovnem normiranju, o gojitvi jezika v predšolski dobi in v šoli sploh, o skrbi za jezik v množičnih občilih, o vlogi posameznih ustanov in osebnosti pri kultiviranju jezika. Precej naslovov govori o jeziku kot sredstvu ideološkega vplivanja, o jeziku agitacije in propagande, o jeziku posameznih političnih voditeljev in mislecev (tu je na prvem mestu Lenin), o stališčih političnih voditeljev in mislecev do jezikovnih vprašanj (enota 10454 — govor J. Broza-Tita v Prištini, 1967). Nad tisoč enot je vsebinsko povezanih z vplivom političnih sprememb na jezik; v tem sklopu zavzema osrednje mesto oktobrska revolucija s svojim neposrednim in posrednim odmevom v jezikih SZ, pa tudi zunaj nje.

Zadnji razdelek *Družba, jezik in leposlovje* (1088 enot) je po tematiki najbolj enovit, saj je predmet šem uvrščenih spisov vedno besedna umetnost. Skoraj sto enot obravnava splošna vprašanja SL raziskovanja leposlovja (metodologijo, vključno s strukturalizmom in semiotiko), približno enako število enot se ukvarja z odnosom med splošnim knjižnim (standardnim) jezikom in jezikom leposlovja, še bogatejše je poglavje o SL vrednotenju literarne umetnosti glede na obdobja, zvrsti, ustvarjalce. Vidneje so številčno zastopane enote (okrog 500), ki se ukvarjajo z vlogo neknižnih jezikovnih prvin v leposlovju; posebej je govor o vprašanih strokovnega izrazja v umetniških besedilih, o tujejezičnih vložkih, o dvojezičnosti pisateljev, o SL vprašanih prevajanju. Na koncu razdelka je nekaj deset enot oddeljenih za stališča besednih umetnikov do vprašanj o razmerju *družba — jezik — leposlovje*.

Uporabnik bo vesel tudi tretje knjige (Registerband), ki ima tri vrste seznamov: kratice za večkrat citirane revije, časopise, zbornike in monografije (skupno okrog 800); imensko kazalo avtorjev posameznih enot in imen, ki se sicer pojavljajo v enotah (npr. Čehov v enotah, ki obravnavajo njegov jezik) — ob vsakem imenu je navedena številka enote; stvarno kazalo. Kratice sta avtorja izoblikovala karseda racionalno, tako da si jih bo bralec (z malo vaje) sam razvozlal, v začetku pa bo na vsakem koraku potreboval pomoč, ki jo bo v tem seznamu zanesljivo dobil. Med 68 kraticami »Učeneze zapiski...« srečamo sovjetske univerze in pedagoške akademije tudi iz bolj odmaknjenih ali manj znanih mest, npr. Abakan, Ufa, Čeboksary, Majkop, Mahačkala, Tambov, Tula idr. Po številu bibliografskih enot v imenskem seznamu izrazito izstopata Lenin in Stalin (pismo o jeziku 1950!; prim. O. Berkopec, *Ohlasy Staljinovych prací o jazykovedě v SSSR a v evropských zemích lidové demokracie (kromě ČSR)*, 1950—1952, Praga 1953, 103 str.), med strokovnjaki pa Avrorin, Bahtin, Baudouin de Courtenay, Bélič, Baskakov, Bilodid, Budagov, Brozović, D. Buttler, Dešeriev, Doroszewski, Filin, Havránek, J. Horekij, Isaev, Jedlička, Karadžić, Klemensiewicz, Kostomarov, Krysin, Larin, A. A. Leont'ev, Lubaš, Marr, Nitsch, Pauliny, Peciar, Protčenko, Rudnyčkyj, Rusanivskij, Ružička, Skvorcov, Stich, Švejcer, Trávníček, Unbegaun, Urbańczyk, Vereščagin, V. V. Vinogradov, Wiczorkiewicz, Žvotobruh. (Tako so se na seznamu znašla vrednotna precej različna imena!) Od pisateljev so najmočneje zastopani ruski: Puškin, Dostojevski, Čehov, Gorki, Majakovski (Jesenina ni!), komaj sta prišla na seznam Krleža in Andrić, zaman pa bi iskali Prešerna, Levstika ali Cankarja, čeprav so bili za SL vprašanja v svojih delih zelo občutljivi.

Stvarno kazalo je vsebinsko nenavadno pisano, vendar je sestavljeno tako, da daje bralec (iskalec) podatke o tematiki z najrazličnejših vidikov; namenoma navajamo nekaj med seboj nepovezanih gesel, npr. adresat, jezikovna politika, Trst, Bled, Portorož (zadnja dva krata opozarjata na posvetovanje Slovenščina v javnosti, 1977, 1979), terminologija, diglosija, Zahodna Ukrajina, druga svetovna vojna in jezik, Koroška, ameriška angleščina, analitizem, metafora, ...

Slovenščina in slovenski avtorji so v Bibliografiji v glavnem ustrezno zastopani; tudi posebnosti naših SL obravnav ni težko zaznati (manjšine). Toda kljub zahtevanju avtorjev, da nista stremela po izčrpnosti, naj navedem nekaj primerov, ko nista dosledno upoštevala SL kriterijev za sprejem tega ali onega prispevka. Kakor smo na eni strani prijetno presenečeni, da najdemo med bibl. enotami Udetove, Klemenčičeve in Pleterskega prispevke o jezikovnih vprašanih koroških Slovencev ali časovno in zemljepisno bolj odmaknjene spise, kot sta npr. enoti 8591 in 4997 (O gimnazjum cylejskie. Kroki młodzięzy polskiej w obronie tej szkoly słoweńskiej. Czasopismo akademickie, Lvov 1895; J. Pfeiffer, Slovenische Militär-Sprache. Ein Handbuch für den Vorgesetzten im Verkehre mit Untergebenen. Dunaj 1896), pa na drugi po-

grešamo tako tipične SL obravnave, kot je npr. Pizzagallijeva knjiga *Per l'italianità dei cognomi*, Trst 1929 (gre za slovenske priimke) ali Vedino anketo iz leta 1913. Tudi ta ali ona dialektološka razprava, ki govori o zunajjezikovnih dejavnikih pri oblikovanju narečij (Logar), bi sodila v SL bibliografijo; prav tako je čudno, da v Bibl. ni imena Božo Vodusek.

Pri navajanju slovenskih avtorjev je prišlo dvakrat do zlitja dveh priimkov in imen v enega; tako sta enoti 8440 in 12677 pripisani *Kos M.*, toda če smo pozorni na vsebino prispevkov, je avtor prvega (Passato e presente degli Sloveni in Italia) *Milko Kos*, avtor drugega (Esperanto zbližuje ljudi. Ob mednarodni konferenci. (1970) pa njegov nečak *Marko Kos*. Drug primer prav tako zadene slovenskega zgodovinarja — Frana Zwittera. Ob imenu *Zwitter F.*, so tri enote (8505, 9606 in R. 8375), avtor prve in zadnje (Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji; ocena Čermeljeve knjige Life and Death Struggle of a national Minority v Sodobnosti 1936) je res *Fran Zwitter*, avtor druge (Germanizacija se nadaljuje, cilj je ostal isti. O koroškem vprašanju. Beseda učiteljem in študentom filozofske fakultete na ljubljanski univerzi. Delo 1972) pa *Franci Zwitter*. Pri tem je treba omeniti, da avtorja ločita dva *Ivanova I. G.*

Knjige so kljub številnim jezikom, transliteraciji ipd. tehnično zgledno izdane. Ker bo Bibliografija zaradi nizke naklade (750) gotovo kmalu ponatisnjena oz. dodatno razmnožena, vseeno velja opozoriti na nekaj redkih tipkarskih »skratov« in napak zaradi jezikovne »ozmoze«: namesto *Domaj* — *Domej* (en. 4151); nam. *Universe* — *Univerze* (178); nam. za lingvističnega stanovišča — *sa* l. stanovišča (788); nam. Šta je *zajednočko* — Šta je *zajedničko* (9733); nam. *nacistička* raznarodovalna politika — *nacistična* raznarodovalna pol. (8587); nam. O *funktional'noj* vzajemodestvii — O *funktional'nom* vzajemodestvii (11274); nam. *Auesserungen* — *Aeusserungen* (str. 1544; 6. 6. 1.); nam. *prostoljudimu* — *prostoljudinu* (14576); nam. Slovo i slovesnost — Slovo a slovesnost (str. 1439); nam. *Slavica* — *Slavia* (str. 1437); nam. Seminar o socialnim in kulturnim problemima — Seminar o socialnim i kulturnim problemima (str. 1439, kratica SSCP).

Na koncu lahko zapišemo, da je slavistika bogatejša za izredno koristno publikacijo.

Franc Jakopin
Inštitut za slovenski jezik
ZRC SAZU v Ljubljani

LITERATURA RENESANSE — V LUČI SOVJETSkih IN MADŽARSKIH RAZISKAV

(Littérature de la Renaissance, Budapest 1978, Studia humanitatis 3, 486 str.)

Pri Madžarski akademski založbi (Akadémiai Kiadó) je v Budimpešti 1978 izšla obsežna knjiga študij, posvečenih renesansi, kot rezultat sodelovanja med moskovskim Inštitutom M. Gorkega in Inštitutom literarnih ved Madžarske akademije znanosti. Zbornik so pripravili in uredili Nikolaj I. Balašov, Tibor Kjaniczay in Andrej D. Mihajlov. Avtorji sicer nimajo enotnih teoretskih pogledov, vendar so se trudili, da bi se strinjali v najvažnejših točkah in bi tako bil zbornik enotnejši. Vsem je skupna marksistična analiza del, centralna tema knjige je periodizacija renesanse, vendar vse razprave niso vezane nanjo.

Studije so razdeljene v štiri poglavja: renesansa na splošno, prehod iz srednjega veka v renesanso, renesančni modeli in pogledi ter konec renesanse.

V prvem poglavju je daleč najobširnejša študija *Nikolaja I. Balašova* o tipologiji renesančne kulture. Balašov se loteva problema razširjenosti renesančne literature. Ugotavlja, da je namesto o obdobju renesanse bolje govoriti o renesančnem procesu, katerega značilnosti — boj proti fevdalni ideologiji in prevladi cerkve, nacionalni in ljudski značaj umetnosti, individualnost in harmoničnost umetnika — opaža tudi pri literaturah evropskega vzhoda in jugovzhoda, Kavkaza in Azije. Renesančni proces se je rodil v srednjem veku, ko se je obudila antika (naj bo evropska, indijska, kitajska ali perzijska) in ob njej nove, renesančne težnje. Ugotavlja, da je bila bizantinska kultura tista, ki je ohranila, prenesla in nadaljevala tradicijo grške antike in jo razširjala na vzhod, a tudi na zahod, približno enako intenzivno kot preko latinskega vira. Opaža, da se je v 13.—15. st. v Bizancu odvijal predrenesančni proces,

ki je direktno povezan z italijansko renesanso in s podobnimi pojavi v slovanskih in kavkaških deželah pod bizantinsko oblastjo, kjer se prava renesansa kasneje ni mogla razviti. Podrobneje analizira posamezne pojave renesanse na vzhodu, njen razmah ali zaton ter prehod v barok ter dokazuje, da renesansa ni strogo evropocentrična, kot jo večina znanstvenikov obravnava.

Splošnih problemov se loteva tudi *Tibor Klaniczay* v študiji o periodizaciji in interpretaciji renesanse. Ugotavlja, da je točno časovno opredeljevanje nemogoče, ker je nastopala v nekaterih deželah prej, drugje pa s časovnim zaostankom. V celotnem evropskem kontekstu je renesansa trajala okrog tristo let — od 14. do 17. st., v posameznih deželah pa okrog dvesto let. Njene razvojne faze so vedno sledeče: pojav in razširitev humanističnega duha, vrh razcveta z italijanskim 15. in 16. st., razširitev na cel evropski kontinent in nastanek reformacije, zadnja faza je kriza renesanse, manierizem, ter prehod v barok.

Specialnejša je študija *Romana M. Samarina* o problemih periodizacije renesančnega realizma v literaturi zahodne Evrope. Osnova razprave je teza, da se je v renesansi začela realistična metoda podajanja resničnosti. Ta realizem avtor odkriva v 14. st. v Boccacciovem delu, pa tudi pri drugih italijanskih pesnikih, v Angliji pri Chaucerju. Njihova značilnost so velike in sklenjene pripovedne enote, ki prikazujejo tedanjo evropsko družbo. V 15. st. so v vsej evropski literaturi očitne latentne realistične poteze, v 16. st. sledi razmah realistične satire v germanskih jezikih in v Franciji. V istem stoletju se razvete tudi realizem v angleški in španski književnosti. Glavni kazalci nastajajoče realistične umetnosti so bili pozornost, namenjena ljudstvu, znanstveno zanimanje za človeka, pozornost do njegovega jezika. Renesančni realizem ni zapustil nobenega manifestata.

Drugi del — prehod iz srednjega veka v renesanso — uvaja obsežna razprava *Tiborja Kardosa* o Dantejevem humanizmu, bogato ilustrirana z originalnimi odlomki iz njegovih sonetov in Božanske komedije. Splošnejša je študija *Andreja D. Mihajlova* o problemih predrenesanse v Evropi. Termin predrenesanse avtor razlaga kot obdobje, ki pripravlja renesanso z oslavitvijo fevdalne in cerkvene ideologije, postopno humanizacijo kulture, z več posvetnosti, večjim zanimanjem za nacionalno in grškolatinsko preteklost. Ni pa nujno, da je ta proces prešel v renesanso — lahko je bil tudi prekinjen, npr. v Rusiji. Po teoretičnih izhodiščih avtor konkretno opazuje predrenesanse v deželah zahodne Evrope.

Ksenija M. Muratova se ukvarja predvsem z idejo o posnemanju narave (imitatio naturae) v prehodnem obdobju. Ugotavlja, da je ta pojem v renesansi dialektično nasproten srednjeveškemu. V srednjem veku umetnik sledi naravi in jo »plaho in pobožno«
posnema, v renesansi sta si enakovredna, umetnik jo sprejme v svoje delo, izpopolni in polepša, ustvarja podobo svoje resničnosti.

Tretji del je ozko specialen, omejen na posamezne literarne zvrsti in modele: *Ruf I. Chlodowski* piše o poeziji Angela Poliziana, *Imre Bán* o Besnem Rolandu kot modelu renesančnega stila. Širša je razprava *Béle Varjasa* o sociologiji literarnih zvrsti v centralni Evropi, zanimiva tudi zato, ker omenja avtorje iz južnoslovanskega območja. Varjas komparativno prikaže razvoj vseh literarnih zvrsti ob posameznih renesančnih avtorjih osrednje Evrope, ugotavlja, da je bilo precej znanih humanistov in znanstvenikov, a so socialni in ekonomski pogoji ovirali pravi razcvet renesanse (vojne s Turki, kulturno šibki dvori in gradovi, premajhna kulturna središča). Ker ga zanima le renesansa, od naših avtorjev omenja le ustvarjalce dalmatinske renesanse: od pesnikov Šiška Menčetića in Dinka Ranjina, ki sta s posebno hrvaško barvo in sočnostjo osvežila petrarkistične klišeje, Marka Marulića, ki je iz biblijske zgodbe o Juditi spesnil junaški ep, in Ivana Gundulića z nedokončanim delom *Osman*; Petra Zoranića, avtorja pastoralnega romana *Planine*, edinega v hrvaškem jeziku tiskanega literarnega proznega dela tistega časa; avtorja prvega posvetnega hrvaškega scenskega dela *Robinja Hanibala Lucića*, *Dinka Zlatarića* kot prevajalca *Elektre* in *Tassove Aminte*, komediografa *Nikola Naljeskovića* in *Marina Držića*, ki se je s svojimi komedijami povzpел med najvišje mojstre renesanse. Slovanskih protestantskih avtorjev posebej ne omenja, da pa mu niso neznani, priča opomba pod robom, kjer med svojimi viri navaja tudi *Ruplovo* knjigo *Slovenski protestantski pisci* (Tu se je v prevod prikradla napaka: 'pisci' so prevedeni kot 'pesmi'.) Razpravo *Varjas* sklepa z ugotovitvijo, da so centralnoevropske literature dosegle umetniški vrh v liriki in epu, edina izjema da je dramatika v hrvaškem jeziku.

O koncu renesanse so pisali: *Miklós Szenczi* o angleški, *Jurij B. Vipper* o francoski, *Tibor Klaniczay* o manierizmu, *Nikolaj I. Balašov* o baroku v drami 17. stoletja in *Dmitrij S. Lihacëv* o ruskem baroku. Analizirajo posamezna dela iz književnosti 17. stoletja in nove stilne poteze v njih. Najširše razpravlja *Ruf I. Chlodowski* o spremembah v stilu 16. in 17. stoletja. Izhaja iz renesančnega stila — katerega osnovni značilnosti sta homogenost in harmonija — in ugotavlja, da je bilo ob tem »klasično« renesančnem stilu še več drugih. V 16. st. sta se homogenost in harmonija tega stila razdrli hkrati s konceptom o popolni svobodi vseмогоčnega in polno-razvitega človeka, vzrok temu so bile socialne in politične razmere. Klasično renesančni stil je tako še v obdobju renesanse zamenjal manierizem, disharmoničen in eklektičen stil. V 17. st. klasicizem in barok zmagata nad manierizmom in pomenita stilistično sintezo.

Pomen zbornika je v tem, da je mednarodni javnosti — natisnjen je v francoščini — predstavil najnovejše izsledke sovjetskih in madžarskih raziskav o renesansi. Celovite sinteze zbornik nima, skuša predvsem predstaviti nove kriterije pri interpretaciji, časovnem in stilnem določevanju tega obdobja. Poleg širših teoretičnih razprav so zanimive tudi tiste, posvečene nacionalnim literaturam, času renesanse v Rusiji in na Madžarskem. Rdeča nit razmišljanj je vsekakor prepričanje, da je renesansa eno največjih obdobj in velik obrat k napredku v človeški zgodovini.

Obravnavani zbornik ni slučajnostno delo madžarskih in sovjetskih znanstvenikov. O sistematičnem študiju renesanse priča že dejstvo, da literarni inštitut Madžarske akademije pripravlja v mednarodnem konceptu svetovne literarne zgodovine obravnavo renesanse v treh knjigah (po propozicijah Mednarodnega združenja za primerjalno književnost, AILC).

Nada Barbarič-Novak
Ljubljana

OSEBNO IME V DE FELICE JEVI KNJIGI *I NOMI DEGLI ITALIANI*

V kratki dobi, ki v celoti ne obsega celega desetletja, je Emidio De Felice izdelal tretje temeljno delo o antroponimiji v Italiji: po dveh knjigah, ki sem ju že recenziral v SR 1982, 2 (str. 215—221) je konec lanskega leta izšla še knjiga *I nomi degli Italiani*¹, ki ji dva podnaslova odlično kažeta namen in določata meje: Onomastične in jezikovne sociokulturalne in verske informacije ter Količinska analiza osebnih imen iz telefonskih imenikov. Delo je veren nasprotek knjigi *I cognomi italiani* in, kakor ona priimke, ta obravnava vesolje osebnih imen, s katerimi je vpisanih v telefonskih imenikih 11 427 655 telefonskih naročnikov v vsej državi: obema knjigama je lastna ista natančna in pretehtana metodologija in vsak, ki se zanima za imenoslovje, bo našel v nji mnogo dragocenih ugotovitev: vse namreč, kar v sočasni ravni lahko izhaja iz statistične obdelave tako velike količine imenskega gradiva, in ob tem še veliko zgodovinsko zanimivih ugotovitev, kolikor jih vsedrjavni okvir raziskave dopušča. Knjigi je lastna ista tehnična in grafična skrbnost kakor prejšnjima dvema in število tehničnih napak, predvsem tiskarskih, je tako nizko (menda manj od deset, pa še te so malenkostne in ne bodo nikogar motile), da človek, ki dobro ve, kolikšne so nevarnosti in pasti pri takem poslu, mora to dejstvo z veseljem poudariti.

Slavista zanima v prvi vrsti De Felicejeva pozornost do slovanskih in slovenskih osebnih imen, ki se pojavljajo v italijanskih telefonskih imenikih v zadostni količini, da najdejo odmev v De Felicejevi knjigi. In avtor osvetljuje pojav, na katerega želim tu opozoriti. Osupne nas namreč razlika med francosko manjšino v dolini Aosta in nemško manjšino na Južnem Tirolskem na eni strani ter vsemi drugimi manjšinami v Italiji, torej tudi slovensko: medtem ko je odstotek priimkov, ki izdajajo etnični izvor nosilcev, povsod veliko, kaže osebna onomastika zadostno etnično opredeljenost

¹ Emidio De Felice, *I nomi degli italiani*, zal. SARIN-Marsilio, Venezia 1982, str. 360, 12 000 lir.

le pri dveh največjih manjšinah v Italiji, medtem ko »je onomastični odziv ne brez-pomembne slovenske aloglosije zelo omejen.«² Gre v celoti za 150 slovenskih imenskih oblik, ki so zvečine prilagojene italijanskemu pravopisu, z izredno nizko ali nizko pogostnostjo, v celoti le kakih 1000 enot (kar ustreza 5000 stalnim prebivalcem) ali, z relativno številko, 0,38 %. Najbolj prisotna so ta imena v Gorici in goriški provinci, manj v Trstu in v drugih občinah tržaške province, v videnski provinci le v občinah Špeter in Trbiž, najmanj v Pordenunu samem (7 oblik na 1405).

Sam De Felice išče vzroke za to situacijo in jih s srečno roko spoznava v vedno težji prevladi uradnega italijanskega jezika in imenstva, v pogostnih mešanih zakonih in v pritisku, ki je prej družbenogospodarske in družbenopolitične kakor kulturne narave, k asimilaciji ali celo k mimezi. Obenem navaja avtor tudi nasilno italinjenje priimkov in imen za fašizma.

Človek, ki piše imenoslovno razpravo tolikšnega obsega, ni dolžan poznati vseh lokalnih situacij. Toda kdor bo hotel poglobiti in natančneje spoznati imenstvo Slovencev v Italiji, bo moral upoštevati še zgodovinska dejstva, ki so tu vplivala na imena daleč čez smrtno letnico fašizma: saj do pred 25 leti ni bilo italijanskemu državljanu v Trstu lahko doseči, da so njegove otroke vpisali v matične knjige z ne-italijansko in neuradno imensko obliko. In v De Felicejevi knjigi je, kakor avtor sam odlično pojasnjuje, odsotna prav generacija rojenih v zadnjih 25 letih. Že primerjava med telefonskim imenikom 1981, ki je služil De Feliceju za raziskavo, s telefonskim imenikom 1982-1983 prinaša znatne razlike: prav v zadnjem so se namreč prvič pojavile slovenske strešice (pri priimkih *Černic* in *Stoka*) in nekaj slovenskih imenskih oblik, ki nadomeščajo uradne italijanske; recimo *Ivan* namesto *Giovanni*. Kdor se zanima za slovensko imenoslovje v Italiji bo moral namreč poleg odličnega De Felicejevega dela upoštevati tudi najnovejše premike in spremembe.

To seveda ni očitek avtorju, ki je pač osvetlil situacijo 1981: in vsaka sinhronična analiza tako pestrega in živega tkiva, kakršno je življenje osebnih imen, ima tudi nujno svoje meje.

De Felice navaja vsa slovenska osebna imena v telefonskem imeniku Furlanije-Juljske Benečije, ki dosežejo vsaj pogostnost 5. Ni upošteval imen *Boris* in *Sonja*, ki sta pogostni po vsej državi in veljata v Italiji za literarni ali modni imeni, sicer pa navaja: *Ljudmila* s pogostnejšo prilagoditvijo *Ludmilla* 74, *Milan* 63, *Dušan* 54, *Mirko* z grafično prilagoditvijo *Mirco* 43, *Miro* 35, *Igor* 30, *Miroslav* s pogostnejšo prilagoditvijo *Miroslavo* 25, *Stojan* 24, *Branko* s prilagoditvijo *Branco* 22, *Ivan* 20, *Bogdan* 14, *Vladimir* 14, *Bogomil(o)* 12, *Nevenka* 11, *Danica* 9, *Mirka* s prilagoditvijo *Mirca* 9 (toda *Mirca* je lahko samostojno ime *Mir(i)ca!*), *Miroslava* 9, *Darko* 8, *Vojko* 8, *Zdravko* 8, *Zoro* 8, *Zvonimir(o)* 8, *Drago* 7, *Zoran* 7, *Branka* 6, *Ljubica* 6, *Radovan* 6, *Zvonko* 6, *Bogomila* 5, *Janko* 5.³

Paule Merku
Trst

SLOVANI V SVETU ANTINORM STANISŁAWA PRZYBYSZEWSKEGA*

Knjiga, ki je predmet tega zapisa, je plod mednarodne znanstvene konference, ki sta jo 10. in 11. maja 1978 organizirala Slavistični komite pri Poljski akademiji znanosti in Slavistični inštitut pri isti ustanovi in z njo počastila sto deseto obletnico rojstva Stanisława Przybyszewskiego, in se le neznatno razlikuje od referatov, ki so jih znanstveniki predstavili na omenjeni konferenci. V spremenjeni obliki je natisnjen prispevek Karla Krejčija (njegova nepričakovana smrt je urednikoma onemogočila dostop do potrebnega gradiva), namesto prispevkov dveh sovjetskih avtorjev pa prinaša knjiga razpravo Bazylija Białokozowicza.

Namen organizatorjev konference je bil prikaz recepcije ustvarjalnosti Przybyszewskiego v vseh slovanskih književnostih. Ta namen je konferenca v bistvu uresničila, toda za popolno sliko bi bilo potrebno še gradivo s srbskega in makedonskega

² Str. 293.

³ Str. 293, opomba 81.

* Slowianie w świecie antynorm Stanisława Przybyszewskiego, ur. Halina Janaszek-Ivaníčková in Edward Madany, Wrocław, 1981, 383 str.

jezikovnega področja (prispevek o mestu Przybyszewskega v srbski prevodni književnosti je pripravljala Stojan Subotin, vendar ga zaradi prerane smrti ni dokončal).

Zbornik prinaša bogato gradivo o ustvarjalnosti Przybyszewskega, predvsem pa o vlogi, ki jo je odigral med svojimi sodobniki tako na Poljskem kot v slovanskem svetu na sploh. O tako imenovanem »fenomenu Przybyszewski« so avtorji enoglasno prepričani, da je splet takih dejavnikov, kot so: legenda umetniške boheme fin de siècle, družbena in življenjska provokacija in šele potem njegovo književno delo in estetski program.

V obsežni razpravi *Slovani v svetu antinorm Stanislava Przybyszewskega* odkriva Halina Janaczek-Ivaníčková korenine vpliva literature Przybyszewskega prav v njegovem odporu proti meščanski kulturi 19. stoletja, proti njenemu utesnjevalnemu utilitarizmu in pragmatizmu, zlagani in hinavski moralnosti, iluzornemu realizmu in pozitivizmu« (str. 10). — V tem uporu vidi napoved sodobnih mednarodnih mladostniških gibanj (hipiji, kozmopolitska maoistična in trockistična združenja, rdeče brigade, novodobni čistilci satana, okultisti). Filozofske osnove nekonformističnega boja Przybyszewskega lušči Ivaníčková iz treh plasti njegove ustvarjalne misli, in sicer: iz teorije »nage/razgaljene duše«, »umetnosti zaradi umetnosti« ter »anarho-satanizma«. Skupaj z oblikovnim novatorstvom, v katerega so ujete, sestavljajo sistem »antinorm«, ki so odigrale zelo pomembno vlogo med Slovani vseh narodnosti, sprožile rast in širile obseg slave svojega nosilca.

Vzroke širjenja slave razvpitega poljskega satanista v slovanskem svetu vidijo avtorji razprav v različnih dejavnikih. Za večino nepoljskih Slovanov je bil prav posebej poudarjen neslovanskost, okno v Evropo, pomenil jim je izstop iz utesnjenosti in provincializma. To poudarjajo avtorji, ki govorijo o njegovem prodoru na Češko (Krejčí), v Rusijo (Cybienko), v Bolgarijo (Wierzbička) in na Hrvaško (Košutić-Brozović).

Vsi tudi soglašajo, da je odločilen dejavnik pri širjenju legende o poljskem dekadentu prav njegova biografija. Sloves o Przybyszewskem kot človeku je v slovanskih deželah (in tudi na Poljskem) prehitel slavo njegovih del in umetniškega programa. Temu je bila vzrok njegova izzivalna osebnost in pohujšljivo življenje: slavo je prehitelo obrekovanje. V tem pogledu je zanimiva razprava Józefa Dynaka *Stanisław Przybyszewski v luči poljske legende in satire*. Gradiva avtor ni zajemal, kot bi lahko pričakovali, iz resnih znanstvenih del, temveč je — kot je zapisal sam — izbral »feljtone, spomine, poročila, refleksije iz osebnih vtisov, obrekovanja, anekdote, kot tudi nepolakirane napade, ker so besedila take vrste substitut resnice in imajo kvazispoznavno funkcijo, zaradi česar so vplivali na mistifikacijo in mitologizacijo vednosti o pisatelju« (str. 74). — Razprava eksponira spremenljive predstave stereotipe o ustvarjalnosti Przybyszewskega v treh književnih obdobjih: v obdobju Mlade Poljske, dvajsetletju med vojnama in v času Ljudske republike Poljske. Dynak dokazuje, da »primer Przybyszewski« ni samo književni pojav, temveč tudi zanimiv sociološki fenomen.

Nedvomno sta legenda o Przybyszewskem in njegova umetniška ustvarjalnost odigrali pomembno vlogo pri oblikovanju modernizma v vseh slovanskih književnostih, recepcija njegovih del in pogledov pa je bila med Slovani vendarle nekoliko drugačna. Ustvarjalna spodbuda njegove književnosti je najprej zaznamovala češko moderno, in to še preden se je uveljavila na Poljskem, širok odmev je imela — že v teritorialnem pogledu — v Rusiji, veliko vlogo je Przybyszewski odigral v razvoju bolgarskega in hrvaškega modernizma.

Češki recepciji so posvečeni referati Haline Janaszek Ivaníčkove *Slovani v svetu antinorm Przybyszewskega*, Zdzisława Niedziela *Naga duša Przybyszewskega in Karaskova Gotska duša* in Karla Krejčija *Krik velikomestne ulice*. Ivaníčková sledi bliskoviti karieri razvpitega evropskega modernista, za kakršnega je v svojem času veljal Przybyszewski, v češkem časopisju, predvsem v *Moderni revue* in *Nový kult*, v ustvarjalnosti čeških modernistov ter v češkem gledališču. Krejčí analizira eno izmed zadnjih del Przybyszewskega — *Krik*; v *Kriku* vidi sintezo vsega, kar vnaša v sodobnost urbanizacija, protest proti obstoječi resničnosti in hkrati simbol junakove ustvarjalne nemoči. Krejčíjevo analizo odlikuje široka primerjalna perspektiva, v luči katere se Przybyszewski — čeprav v marsičem predhodnik — izkaže kot nadaljevalec evropskega izročila.

Pomembno delo je Niedzielova analiza Karáskove Gotske duše, še posebej, ker Čehi svojega najpomembnejšega dekadenta ne cenijo dovolj; Niedziela s kategorijami,

ki jih je izoblikoval Przybyszewski, odkriva analogije med avtorjema (problem individualne duše in duše naroda, pa tudi sorodnost motivike), hkrati pa poudarja izvirnost in konstrukcijsko novatorstvo Karáskovega romana.

Jozef Hvišč v prispevku *Poetika slovaške moderne v luči estetskih pogledov Stanisława Przybyszewskiego* razvija tezo, da je bil vpliv Przybyszewskiego na slovaške sodobnike nedvomen, čeprav slovaška veda o književnosti tega ne omenja (predhodniško vlogo v tem pogledu pripisuje avtor poljskim slavistom). Vpliv Przybyszewskega je treba poiskati podobno kot v češkem prostoru v časopisju ter ga izraziti s številom prevodov in gledaliških ocen. Vpliv je bil torej posreden (vmesni člen je češka izvirna in prevodna književnost) in neposreden. Opazna je sorodnost motivov, stila ter estetskih in idejnih vrednot v ustvarjalnosti poljskega modernista in njegovih slovaških sodobnikov, predvsem Ivana Galla in Ivana Kráska.

Helena Cybienio, Bazyli Białokozowicz in Hanna Galska se lotevajo recepcije umetnosti Przybyszewskega v Rusiji. Prispevek Helene Cybienio *Diskusije o ustvarjalnosti Stanisława Przybyszewskiego v Rusiji* vsebuje bogato faktografsko gradivo, ki zadeva vstop Przybyszewskega v rusko prevodno književnost na začetku dvajsetega stoletja (prevodi, recenzije, kritike), odkriva veliko priljubljenost poljskega satanista med ruskimi bralci, o čemer pričajo kritični glasovi tako navduševanja kot nasprotovanja. Bazyli Białokozowicz predstavlja v razpravi *Lev Tolstoj in Stanisław Przybyszewski* odnos velikega ruskega realista do razpitega predstavnika dekadence; ta odnos je bil odločno negativen, kar izhaja iz skrajnosti njunih stališč v pojmovanju resničnosti. Hanna Galska opozarja na teoretične osnove gledališča Przybyszewskega. V zelo zanimivem prispevku *Gledališče Stanisława Przybyszewskiego kot prva etapa Meyerholdovega reformacijskega delovanja — gledališče iskanj* prihaja potem, ko je raziskala funkcijo inscenizacij gledaliških del Przybyszewskega v Meyerholdovem gledališču do sklepa, da je prav gledališka misel Przybyszewskega (koncept igre, teorija mizanscene, predvsem pa pojmovanje drame kot svojevrsnega stenograma za igralca in režiserja) prevzela Meyerholda in postala prva etapa v njegovem gledališču iskanj.

Ludowika Jazukiewicz-Oselkowska se je v besedilu *Besi Dostojevskega, Przybyszewskega in Komornicke* lotila primerjave ustvarjalnosti Przybyszewskega in Dostojevskega. Dognala je, da bi bilo zmotno iskati mehanične podobnosti v ustvarjanju izbranih pisateljev, čeprav priznava Przybyszewski sam, da je Dostojevski nanj pomembno vplival. Vzroke podobnosti je treba iskati v »duhu dobe«: »Njegova (Dostojevskega) duša je naravnost živela v moji.« je zapisal Przybyszewski v avtobiografiji *Moji sodobniki*. Analogije med izbranimi pisatelji (izbor Komornicke ni preveč primeren glede na temo referata) rasejo iz njihovega filozofsko-estetskega nazora: združuje jih navdušenje nad Nietzschejevo filozofijo, problem individualizma in svobode.

Mnogo novih podatkov prinaša poljskemu bralcu bolgarski del knjige. Atanas Natev v bleščeči študiji *Vzroki preminule slave ali o tem, da so Bolgari brali Przybyszewskega enako množično kot Tolstoja* vidi v pojavu Przybyszewskega prav zaradi njegovega preminevanja »casus dinamike« literature. Katarzyna Wierzbicka raziskuje stereotipe branja Przybyszewskega v Bolgariji in odkriva dva tipa bralstva: tako imenovano intelektualno elito, torej skušenega bralca, in povprečno bralsko občestvo. Na osnovi te delitve prihaja do sklepa, da je bogastvo ustvarjalnosti Przybyszewskega aktiviralo bralske zmogljivosti v obeh tipih. Bogdan Krupski v članku *Vloga Stanisława Przybyszewskega v bolgarski književnosti* govori predvsem o programski in teoretični plati vpliva Przybyszewskega na bolgarsko književnost. Med bolgarističnimi prispevki velja omeniti tudi teatrološko razpravo Penja Ruseva *Przybyszewski na bolgarskih odrih*, ki prinaša bogato gradivo o uprizoritvah dram Przybyszewskega po skoraj celi Bolgariji in o njegovi vlogi pri oblikovanju sodobnega bolgarskega gledališča.

Problem recepcije književnosti Przybyszewskega na Hrvaškem je osvetlila Nevenka Košutić-Brozović. Upoštevala je tako evropski kot nacionalni kontekst in dognala, da je Przybyszewski tako zaradi svoje teoretične misli kot prakse postal eden od inspiratorjev hrvaškega modernističnega gibanja in »pomembno zaznamoval ustvarjalnost te generacije«, čemur je nedvomno vzrok dejstvo, da je njegova slava prihajala iz Nemčije, kar je omogočilo hrvaškemu bralcu neposreden stik z njegovo umetnostjo. Jadwiga Stadnikiewicz-Kerep v študiji *Przybyszewski na Hrvaškem* zrelo razpravlja o treh osebnostih hrvaške moderne (Jelovšku, Matošu in Donadiniju) v luči ustvarjalnosti poljskega modernista in legende o njem. Jelovšek se pri tem izkaže kot glavni

propagator ustvarjalnosti poljskega satanista: kot prevajalec in kritik; Matoš kot njegov estetski nasprotnik, Donadini pa kot njegov nadaljevalec (toda ne mehanični posnemovalec). Małgorzata Wierzbicka raziskuje model umetniškega nazora pri Stanisławu Przybyszewskem in Antunu Gustavu Matošu, pri čemer se ji izkaže, da zastopata avtorja skrajna pola modernizma. Spor med njima (to oceno je treba razumeti v prenesenem smislu, ker do neposredne konfrontacije med njima ni nikoli prišlo) temelji na razliki njunih ustvarjalnih temperamentov: Przybyszewski razodeva spontanost, upor in provokacijo, Matoš pa izbira stališče erudita, ki se zaveda vseh virov modernističnih ekshibicij, in jih je vedno pripravljen zgodovinsko relativizirati (str. 339).

Pri drugih slovanskih narodih je bila vloga Przybyszewskega kot inspiratorja znatno manjša. Tako na primer lužiške bibliografije sploh ne navajajo njegovega imena: to izvira iz družbenopolitičnega položaja naroda (o tem govori razprava Rafała Leszczyńskiego *Zakaj na Lužiskem molčijo o Przybyszewskem*). Nekoliko boljši je položaj v Beli Rusiji in na Slovenskem: referata odkrivata nekaj analogij med Przybyszewskim in Kupalo (Włodzimierz Stochel, *Janka Kupala in Stanisław Przybyszewski*) ali Cankarjem (Katarina Salamun-Biedrzycka, *Przybyszewski in Slovenci*). V tem zadnjem primeru bi veljalo poudariti, da ustvarjalnost Przybyszewskega iz podobnih razlogov kot na Hrvaškem (namreč zaradi znanja nemškega jezika) slovenskemu izobraženstvu ni bila neznana. Oviro pri adaptaciji njegovih pogledov pa lahko vidimo v narodnostni usmerjenosti slovenskega modernističnega gibanja in v zavračanju vsega, kar je nemško.

Bralca knjige preseneča fragmentarnost predstavitve ukrajinske problematike. Elżbieta Wiśniewska je na osnovi korespondence Vasyla Štefanyka pokazala, da njegov umetniški koncept izvira iz pogledov Przybyszewskega. Vendar je več kot očitno, da je v ukrajinskih, zlasti lvovskih kulturnih krogih umetnost Przybyszewskega odigrala večjo vlogo in je zato čutili odsotnost kompleksnejše predstavitve te problematike.

Na koncu še nekaj besed o smislu raziskovalne naloge, katere rezultat je obravnavana knjiga: zdi se, da je knjiga nepogrešljiva v priročni knjižnici vsakega slavista, ker mu pomaga razumeti osnovne mehanizme, ki določajo razvoj modernizma v slovanskih književnostih. Raziskovalni pomen knjige je tudi v tem, da brez vednosti o recepciji Przybyszewskega v slovanskih književnostih slika teh mehanizmov ne bi bila popolna. Lahko bi celo tvegali hipotezo, da bi slovanski modernizem potekal po nekoliko drugačnih kolesnicah, če bi »antinorme« poljskega satanista ne zbudile in razburjale duha njegovih slovanskih sodobnikov.

Maria Balbus-Kucia

Krakov

Prevedel Tone Pretnar

PREHOD -l> -u V TRŽAŠKI SLOVENŠČINI

Analiza onomastičnega gradiva v tržaških srednjeveških arhivih dovoljuje ugotoviti, da se je začel prehod -l> -u v Trstu kakih 150 let prej, kakor je za ostale slovenske predele ugotovil F. Ramovš; tudi v tem primeru pa drži Ramovševa ugotovitev, da je ta pojav nastopil hkrati z moderno vokalno redukcijo. »Prehod -l> -u... se ni vršil v vseh slovanskih narečjih istočasno, vendar ni misliti, da so v tem pogledu časovne razdalje za posamezna narečja izredno velike; med časovno prvim in zadnjim narečjem... pač ni preteklo več kot kakih 100 let. V splošnem moramo reči, da nastopa pojav -l> -u istočasno z moderno vokalno redukcijo, spada torej v meje XVI. stoletja...« (F. Ramovš, *Konzonantizem*, LJ 1924, str. 23.)

Že sem imel priložnost opozoriti, da je moderna vokalna redukcija nastopila na skrajnem slovenskem zahodu vsaj v XIV. stoletju (prim. *Slovenščina v Trstu od srednjeveških listin do plemiških pisem*, Glasnik Slovenske matice 1982/4, str. 53–63, posebno na koncu str. 59). Pravilnost Ramovševih domnev, da je prehod -l> -u sočasen z moderno vokalno redukcijo, potrjuje tudi analiza tržaških srednjeveških listin, v katerih se pojavlja u < l že konec XIV. stoletja.

V XIV. stol. srečujemo še pretežno zapise z l, tudi v XV. stol. jih srečujemo še lepo število: 1301 *Vulcina*, 1305 *Ulcina*, 1313 *Wulcina*, 1325 gen. *Vulcine*, 1336 *Vol-*

cogna, 1340 *Volčine*, 1341 *de Volcigrato*, 1348 *Volčina*, 1352 *Volčina*, *de Volcasio*, *Vulčigrat*, 1357 *Volchoigebeç*, 1360 *Volchoiebez*, 1367 *Volçic*, *Volcigrat*, 1371 *Volčina*, 1407 in 1454 *Volcigrat*.

Toda že v drugi polovici XIV. stol. se pojavljajo zapisi z *u* < *l*: 1357 *Vouchogebec*, *de Voucigra*, 1365 abl. *Houzmano de Xexana*, 1392 *filia Vouçine*, 1404 *Wouçigrat*, *Micheu de Prem*, 1431 *Micheu de Corgnalo* (= iz Lokve) ob pogostejšem latinskem *Michael* ali italijanskem *Mich(i)el(e)*, 1500 *de Seuniza*; enkrat *u* < *l* celo izpade: 1398 abl. *Hoçmano de Sexana*.

Kolebanje *l* : *u* v zapisih si je moč razlagati na dva načina, ki se ne izključujeta. V prvi vrsti je računati na daljše prehodno obdobje, v katerem je pisec slišal glas, ki ni bil več čisti *l* in ni bil še čisti *u*, torej zelo poudarjen *l*, ki ga je zapisoval še na oba načina: ista roka je namreč v istem času zapisala isto ime na oba načina. Drugič je v Trstu, kamor so ves čas prihajali Slovenci z raznih narečnih področij, postavljenih kot pahljača okrog mesta, računati na prisotnost raznih narečnih resničnosti z včasih pisanimi razlikami v izreki. Končno ne smemo prezreti dejstva, da so pisci večkrat slovensko ime latinili ali tergustinili ali italijanili oziroma zapisali ime, ki so ga slišali v slovenski obliki, dejansko v tuji obliki, ki se je v teku časa uveljavljala v uradni ali učeni praksi: toda XIV. stoletje je še prezgodnji čas za to, v glavnem se »uradne« oblike uveljavljajo v prevladujoči meri komaj v teku XV. stol. z vplivom humanistične kulture in mode.

Zgovoren je po svoje primer priimka (*T*)*kalec*, ki se pojavlja v Trstu sredi XIV. stol., in sicer, po kronološkem redu, najprej v polatinjeni obliki 1346 dat. *domine Nicolette Calaci*, in tako pogostoma pozneje 1368 *quondam Petri Calacii*, 1403 *Iohannem Calacium* itd.; potem v izvorni slovenski obliki 1354 *Franciscus Chaleç*, *Caleç*, 1366 *Nadalia uxor quondam Francisci Calec*; nato v poitalijančeni obliki 1360 *Pietro del fu Omobono Calaccio* (tako v italijanskem registru latinskega vira); slednjič v obliki s sklepnim *-ac*, kar utegne biti prav tako slovenska narečna kakor hrvaška oblika: 1367 *Francisci Calac* in tako naprej v prevladujočem številu zapisov, včevši polatinjenega 1406 *Chalaço* ob *Chalaç*. Končno najdemo moderno slovensko obliko tega priimka komaj leta 1462: *ser Matteo Cauç*; pri ti obliki se hkrati prvič pojavita pri tem priimku moderna vokalna redukcija in prehod *l* > *u*.

Ti podatki potrjujejo pravilnost Ramovševe ugotovitve o sočasnosti obeh pojavov, hkrati nam dovoljujejo postaviti njihovo zgodnjo časovno mejo na tržaškem koncu za celo stoletje ali celo za poldrugo stoletje prej, kakor je Ramovš ugotovil za ostale slovenske dežele.

Mimo tega želim opozoriti na soroden pojav v tergustinščini, ki je nastopil kvečjemu pol stoletja pred prehodom slov. *l* > *u*. Prvič ga opazim pri antroponimu *Baldus* > *Baudus* l. 1314 in poslej pogostoma: skozi celo XIV. stoletje se vrstijo zapisi z italijansko-beneškim *l* in s tergustinskim *u*. Zgodovinarji so bili ob tem pojavu malo pozorni, številni so namesto *u* v tem imenu (in drugih imenih) brali *n*, saj so tedaj pisali obe črki popolnoma enako. Zato beremo 1325, 1343 *Baldus de Iudicibus* in 1314, 1329 *Baudus de Iudicibus*; 1354 *Baldus Burlo*, 1327 *Baudus Burlo* in zgrešeno obliko 1343, 1354 *Bandus Burlo*; 1348, 1354 *Baudus Boteç* in zgrešeno 1354 *Bandus de Boteç*; 1347, 1354 *Baudus Tater*. Isto ime se pojavlja z enakim omahovanjem v zapisih tudi v ljubkovalni obliki *Baldolus* : *Baudolus*; 1360 *Baldoli* in *Baudoli*, 1366 *ser Baudoli de Cilli*, 1390 *Baudol Burlo*. Podobno beremo ženski antroponim 1404 *domine Salde uxoris ser Iacobi Balardi* in 1348 dat. *Saude filie ser Martini Burlo*, 1390 *matris domine Xaude*. Enkrat berem v zgodnjem primeru 1324 *Messaut* ob siceršnjih zapisih *Messaltus*, *Messalti*, *de Messaltis*. Navajam še poznejše zapise toponimov 1501 *Mombeu* (toda 1454 *Mombey!*), danes *Montebello*; 1502 *Chiauchiara* < *Calcãria*; in še *Baudariu* k današnjemu *Valdirivo*, o katerih je že pisal Mario Doria. Opuščam še nekaj primerov manj pogostih in manj zanesljivih antroponimov.

O podobnosti med tergustinskim in slovenskim pojavom ter o morebitni zvezi med njima seveda ne znam spregovoriti; upam, da bo dražljiva skorajšnja sočasnost obeh pojavov v Trstu zamikala kakega slovenskega romanista.

RIASSUNTO

L'analisi del materiale onomastico fornito da documenti d'archivio consente di stabilire che il passaggio $-l > -u$ ebbe inizio nello sloveno triestino alla metà del XIV secolo, cioè 150 anni prima che in altre aree slovene, come constatato da F. Ramovš in *Konzonantizem*, Ljubljana 1924, pag. 23; e consente allo stesso tempo di convalidare l'enunciazione del Ramovš, che tale fenomeno si sviluppa contemporaneamente alla moderna riduzione vocalica. È interessante osservare che un analogo passaggio $l > u$ si sviluppa nel tergestino dall'inizio del XIV secolo; alcuni storici triestini non se ne sono resi conto e hanno trascritto alcuni nomi con la n al posto della u .

VIRI

Pavle Merkù, *Kartoteke* (osebnih imen; patronimikov; priimkov in epitetičnih determinativov; poklicnih imen; toponimov) z alfabetsko urejenim gradivom iz Arhiva samostana svetih Mučenikov za čas 1201—1500 (Državni arhiv v Trstu), iz treh knjig voščениh darov (I: 1356—1376; II: 1389—1399; III: 1400—1406) in iz *Quaternus decimarum* za leto 1357 (Arhiv stolnega kapitlja v Trstu), iz disertacij o srednjeveški zgodovini pri tržaški univerzi in iz objavljenih virov.

Pavle Merkù
Trst

ZEMLJEPISNA MOTIVACIJA STAROPOLJSKIH OSEBNIH IMEN*

Naslovljeno je djelo doktorskom disertacijom mlade jezikoslovke Z. Kowalik-Kaleta, inače zaposlene u Onomastičkom odboru Instituta poljskoga jezika koji pripada Poljskoj akademiji znanosti. U njemu su našla mjesta poljska prezimena potvrđena od XIII. do XV. stoljeća. Nakon poduljega uvoda (10 str.) slijedi 7 poglavlja, zatim završene napomene, popis uporabljene literature te indeks prezimenā i kazalo. Podaci su uzeti iz kartoteke Rječnika staropoljskih prezimena; ista sadrži u cijelosti poljska prezimena od XII. do XV. stoljeća. Autorica nije obuhvatila XII. stoljeće nego tri slijedeća. Usve je uzela 6028 leksikalno-prezimenskih jedinica, što je svakako povelik broj. Uz to su date jedinice tvorbene, semantički i motivacijski veoma raznorodne i tako zahvalne za svestranu raščlanbu.

Kao što je razumljivo iz naslova, tematika je sužena, obradena su prezimena što su motivirana mjesnim (ojkonimskim) nazivima. Primijetiti je da su takva u Poljaka prilično česta, mnogo češća negoli su, primjerice, u Hrvata, Crnogoraca i Srba. (Slobodan sam pripomenuti kako je to dijelom i stoga što odredbe Crkvenoga sabora u Tridentu o obvezatnu nadijevanju biblijskih i svetačkih osobnih imena u Poljskoj nijesu rigorozno provedena kao na slavenskome jugu pa je od njih i manje prezimena u zapadnoslavenskim jezicima). Predmet obradbe sveden je na ove kategorije prezimena motiviranih mjesnim (ojkonimskim) nazivima:

1) prezimena pridjevske naravi, najčešće predstavljena (Grabowski, Miechowski), 2) imenička prezimena, tzv. nazivi stanovnika (Tarnowczyk, Warszawita), 3) prezimena u obliku mjesnoga prezimenskog izraza (Boguslanus de Brezno (Brzeźno), Pietro dicto de Zcoczow (Skoczów), Bartosz z Gorzyc, 4) prezimena jednaka nazivima mjestā (Chłędowo, Glinice) (str. 5).

Malo niže je ovo prikazano jednostavnom shemom, veoma jednostavnom i prijeglednom. Dalje je izložen historijat proučavanja mjesnih (ojkonimskih) prezimena u Poljskoj, relativno opširnije za narav ovakva djela, no u svakome slučaju korisno. U tome središnje mjesto pripada S. Rospondu, onda J. Matuszewskom i B. Żabskoj. Stječe se utisak da se Z. Kowalik-Kaleta s njima slaže. Naime sažeto izlaže njihova dostignuća i tvrdnje ne postavljajući se kritički prema njima.

* Zofia Kowalik Kaleta, *Staropolskie nazwy osobowe motywowane przez nazwy miejscowe*, Polska Akademia Nauk, Instytut Języka Polskiego, Ossolineum, Wrocław, 1981, str. 147.

Već se na početku nametnulo teorijsko pitanje objasnidbe pojma mjesnoga pridjeva, dakle posvojnoga, u službi osobnog imena na sintatičkoj i semantičkoj ravni. Samo je po sebi pitanje prilično široko, jer pod naziv posvojnosti ulazi čitava jedna lepeza značenja: od pravoga vlasništva do njegove suprotnosti (npr. bratova knjiga, bratov neprijatelj). Prostor nije dopuštao izlaganje cjelovita stanja (ovdje je dato na svega pet stranica). Uz naziv »pridjev od mjesnog naziva« (przymiotnik odmiejscowy) uveden je »toponimijski pridjev« (przymiotnik toponimiczny), koji u datome primjeru bolje služi svrsi. Uočeni su njegovi odnosi:

1) prostorno značenje: a) lokativno (*malopoljski velmoža — u Malopoljskoj*), b) ablativno (*francuski gost — iz Francuske*), c) adlativno (*francuska emigracija — do Francuske*), d) perlativno (*baltičke linije — preko Baltika*), e) miješana značenja kao npr. ablativno-lokativna (*krakovski kolega — iz Krakova, u Krakovu*), adlativno-ablativni (*varšavski ekspres — iz Varšave, do Varšave*), perlativno-lokativni (*beskid-ske rijeke — koje teku od Beskida / u Beskidima*); 2) državničko značenje (*moskovski vladar — vladar grada Moskve*); 3) agentivno značenje (*litvanski osvajači — Litvanci osvajaju*); 4) odnosno značenje (*kanadski zapisi — koji se odnose na Kanadu i Kanadane*); 5) usporedno značenje (*špartanske vrline — kao u Spartanaca*).

Prenosim ih najviše radi toga što donekle predstavljaju novost u poljskoj znanosti, u nas pak u cijelosti. Koliko znam, u nas još nitko nije ulazio u ovo znanstveno područje, tj. u razglablanje toponimijskih pridjeva. Spomenuti je da je S. Babić u Tvorbi pridjeva doticao i njih, međutim sustavno se njima nije tu bavio. Budući da su poljski i naši pridjevi (jednako i ostali slavenski) gotovo istovjetni, to se predložena tipizacija može primijeniti na naše stanje.

Uglavnom je i drugo poglavlje teorijsko. Naslovljeno je Teorijsko-metodologijske osnove sinkronijskog opisa tvorbe prezimena motiviranih mjesnim nazivima. Na sreću, teorijska su razmatranja dobarano potkrijepljena podacima, odnosno tvorbornim prezimenima. Kao izrazite poljske primjere tvorbe prezimena navodim tipove *Babszyński*: *Babszyn* i *Bogusławski*: *Bogusławice* te *Boczki*//*Bockoro*//*Boczkorowice* (→ *Boczkowski*), *Przestanowice*//*Przestanki* (→ *Przestanowski*), *Ślawoszewo*//*Ślawoszewice*//*Ślawosze* (→ *Ślawoszewski*), *Włostowice*//*Włostowo* (→ *Włostowski*). Drugi poljski primjeri pokazuju slične odnose. Ukupno je deset tvorbenih tipova, pravo bogatstvo u odnosu na naše kakvi su: *Gora*: *Gorski*, *Hrast*: *Hrastinski*, *Lužan*: *Lužanski*, *Slunj*: *Slunjski* i dr.

S obzirom na prostornost može se reći da je najveće treće poglavlje (od 61. do 102. str.). Autorica ga je naslovila Tvorbena struktura prezimena pridjevskoga karaktera motiviranih mjesnim nazivima. Kada se radi o prezimenoj tvorbi, odnosno njezinoj strukturi, bilo povijesnoj ili suvremenoj, ona biva posebno zanimljiva zbog svojih osobitosti. Autorica nalazi tri tvorbena procesa. Kao prva je sufiksacija u kojoj su dodatna derivacija i zamjenljiva derivacija, zatim dode kompozicija i sufiksacija i konačno paradigmatička derivacija. Najbogatija je sufiksacijska tvorba. Kako su dodavanjem pojedinih sufiksálnih morfema različitim osnovama izazvane glasovne promjene (-tā većina se glasovnih promjena događa prilikom tvorbe, besjedne i obične!), bijaše potrebitim izložiti fonetiku predmetnih osobnih imena. A ona je prilično zapletena, osobito palatalizacija u kojoj je nazočno više alternacijskih parova. Bila je prava muka iz neujednačenih i neodgovarajućih pisanih prezimskih oblika (pisanih uglavnom klasičnom latinicom) stvoriti staropoljske oblike koji imaju podosta fonema što ih ne mogu »pokriti« znakovi klasične latinice. Toga je svjesna autorica i napominje kako se iz nje (grafije) ne mogu sigurno izvesti sve fonetičke promjene. Izražava to na početku izlaganja procesa asimilacije. Budući da na to pitanje do kraja nije odgovorila povijesna gramatika poljskoga jezika, to, naravno, nije mogla ni ona u jednome onomastičkom djelu, ali se ipak dobro snašla. Primjećujem da su primjeri uspješno razvrstani po skupinama, gotovo besprijekorno, prema tvorbenim morfemima -*šsk-* (< -*žsk-*), -*šsk-* (< -*žsk-*), -*čsk-*, -*čsk-*, -*žsk-*. Nije li ništa drugo, ono su povijesnoj gramatici poljskoga jezika ponudeni mnogi onomastički podaci koje može uporabiti u daljnjem proučavanju fonetike XIV. i XV. stoljeća. Građa je u cijelosti obradena, prezimenska tvorba usustavljena.

U tvorbi starih poljskih prezimena nije izostala ni depalatalizacija. Sudeći po ponudnim primjerima, ni ona nije ništa manje zapletena od palatalizacije. I opet glasovne alternacije. Palatalizacija i depalatalizacija općenito su u svima slavenskim jezicima. Poljski prezimenski podaci svjedoče, odnosno potvrđuju kako tijekom depalatalizacije u spomenutim stoljećima bijaše veoma moćan i obuhvatan.

Redaju se suf. morfemi (str. 74. i dalje) *-ov-/-sk(i)*, *-eń-/-sk(i)*, *-ec-/-sk(i)*, *IN-/-sk(i)*, *-ań-/-sk(i)*, *-ic-/-sk(i)*, *-oc-/-sk(i)*, dakle kompoziti, potom su *-'ow/-'ew*, *-in*, *-ic* i drugi. Čini mi se da bi bio stretniji obrnut poredak.

Na 80. str. čita se podnaslov Promjenljiva derivacija. Radi se naime o skraćivanju toponimijskih sufiksa, npr. *-ic-* [*-ic(e)*, *-ic(a)*], *-icz(e)*, — — — *-c-* [*-ec*, — — — *-c(e)*], *-in-* [*-in*, *-in(o)*, *-in(y)*] i dr. Vidno u primjerima *Boguslawski* : *Boguslawice*, *Czelac(s)ki* : *Czelatyce*, *Humieński* : *Humieńce*, *Jasieński* : *Jasieniec*, *Bodzęc(s)ki* : *Bodzęcino*, *Szczekoc(s)ki* : *Szczekociny* i dr. Dobrana osobitost poljske tvorbe. U srodnu skupinu ulaze prezimena dviju sufikslnih inačica; pored pravilna okončka javlja se i nepravilan kao *Jamniec(s)ki* : *Jamnica*. Odgovara mu dakle naše *Brezovački* : *Brezovica*.

S našim stanjem ima više skupnoga IV. poglavlje. U njemu je obrađena tvorba imenskih prezimena motiviranih mjesnim nazivima. Tvore se s pomoću suf. morfema *-ak*, *-an*, *-ań* + *-in*, *-an-/-k(a)* masc., *-/-czyk*, *-ic?*, npr. *Pražak* : *Praga*, *Zagoran* : *Zagorze*, *Krakowianka* masc. *Kracow*, *Gorajczyk* : *Goraj Krakowic* : *Krakow*, *Sanoczyc* : *Sanok*. Začudo, nije mnogo ovakvih poljskih prezimena. Dometnuo bih usput kako je u nas ovih, kao primjerice *Pokupec*, *Tuzlak*, *Kotoraš*, *Glamočanin*, *Dvonjak*, *Livnjak*, *Kuprešanin*, *Grahovljak*, *Zagorac*, *Zadravec*, *Posavac*, *Pioljanin*, *Čajkavac*, *Podvršnik*, *Karlovočanin*, *Rušeoljanin*, *Bišćanin*, *Orehovac*, *Budravec*, *Drenjanac*, *Grahovac*, *Krapinec*, *Ličanin*, *Sremac*, *Bosanac*, *Crnogorac* i sl.

Brojnija su prezimena jednaka mjesnim nazivima, odnosno takva što od njih jedva malo odstupaju. Da ih ne navodim, evo naših odgovarajućih: *Požega*, *Karlovac*, *Cetina*, *Sibenik*, *Dalmacija*. Pripominjem kako ovakva naša prezimena dosada nijesu cjelovitije obrađena. Čekaju marljive poslenike. Zadnja dva poglavlja (114. do 125.) zapravo su sažetkom svega prethodnoga.

O dotičnome djelu dalo bi se još štošta reći, samo vrijedna. Mislim kako je i ovo dosta da bi se stekao osnovni uvid o njenoj naravi. Ž. Kowalik-Kaletka zbrala je bogatu građu i predočila najviše što ova građa može dati. Namjerno sam pokoja mjesta povezivao s našim prezimenskim stanjem kako bih poljske prilike približio našima i, što je još važnije, time potakao na proučavanje prezimena hrvatskoga ili srpskoga jezika. Naslovljeno djelo može za nas biti poticajem i uzorem.

Mate Simundić
PA Maribor

AVTORJEM

Prispevki za Slavistično revijo naj bodo pisani v slovenščini (izjemoma tudi v drugih slovanskih jezikih ali v angleščini, nemščini, francoščini, italijanščini).

Rokopisi, poslani uredništvu v objavo, naj bodo tipkani s širokim razmikom (30 vrstic po 62 črk na eno stran) in samo na eni strani trdega lista belega papirja. Vsak list naj ima na levi strani 3 cm širok prazen rob. Vse pripombe pod črto naj bodo na posebnem listu. Ležeči tisk se zaznamuje z eno črto, polkrepki z dvema, razprti s črtasto črto; navadna + črtasta črta pomeni ležeče razprto. Citati naj bodo zaznamovani z »...«, prevodi, pomeni itd. pa z '...'

V sestavkih, pisanih z latinico, naj se lastna imena (osebna, zemljepisna, predmetna itd.), citati, naslovi in primeri iz jezikov s cirilsko pisavo prečrkujejo po naslednjih načelih:

Ukrajinski	r h	Ruski	х х
Makedonski	ѓ ĝ	Srbohrvatski	х h
Srbohrvatski	ђ d	Srbohrvatski	ц dž
Ruski	e e	Ruski	щ šč
Ruski	ë ë	Bolgarski	щ št
Ukrajinski	є je	Ruski	ъ '
Ukrajinski	и y	Bolgarski	ъ ä
Ukrajinski	і i	Ruski	ы y
Ukrajinski	ї ji	Ruski	ь "
Ruski	й j	Ruski	ѣ ě
Makedonski	ќ k	Ruski	э è
Srbohrvatski	љ lj	Ruski	ю ju
Srbohrvatski	њ nj	Ruski	я ja
Srbohrvatski	ћ ć		

Rokopis razprave naj ne presega 25 avtorskih strani, kritike 12, poročila 2—4. Jezikovno in tehnično nedognanih rokopisov uredništvo ne sprejema.

Razpravi naj bo priložen povzetek v tujem jeziku (največ 2 avtorski strani) in posebno besedilo (v dvojniku) za sinopsis. To besedilo naj obsega do 9 tipkanih vrstic, informira pa naj o rezultatih razprave, ne o metodi in/ali tematiki.

Avtorji ob prvi objavi v SRL pošljejo odgovornemu uredniku svoj točni naslov (navesti je treba tudi občino) in številko žiroračuna (vse tudi ob morebitnih spremembah). Če jim žiroračuna ni treba odpirati/imeti, pošljejo uredništvu ustrezno izjavo. Nejugoslovanski sodelavci morajo za izplačilo honorarja odpreti poseben žiroračun v Jugoslaviji (ustrezne informacije daje in prejema Založba Obzorja, ne uredništvo).

Če prispevki tem določilom ne ustrezajo, jih uredništvo ne sprejema oz. njihovim avtorjem ne izplačuje honorarja.

Korekture je treba vrniti v 3 dneh.

Prispevke za Slavistično revijo pošiljajte glavnima urednikoma za jezikoslovje oz. literarne vede (Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana). Roki za posamezne številke časopisa so: 1. december, 1. februar, 1. maj in 1. avgust.

V OCENO SMO PREJELI

- Biuletyn Slawistyczny, Zeszyt 7* — Rok VII, Warszawa-Lódź 1983, 134 str.
- Walter Lukan, Max Demeter Peyfuss, Ost- und Südosteuropasammlungen in Österreich. Verzeichnis der Bibliotheken, Institute, Archive und Museen.* Wien 1982, 98 str.
- Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, 45. knjiga / 1979, zv. 1—4, Beograd 1982, 182 str.
- France Bernik*, Tipologija Cankarjeve proze. Ljubljana 1983, 574 str.
- Papers in Slavic Philology*, 2. To Honor Jernej Kopitar, 1780—1980, Ann Arbor 1982, 234 str.
- Meddelelser*, Nr. 31—35, 1983, Slavisk-Baltisk institutt, Oslo, 43 + 54 + 54 + 26 + 60 str.
- France Bezljaj*, Etimološki slovar slovenskega jezika II/K—O. Ljubljana 1982, 265 str.
- Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu, Etnologija*. Nova serija zv. 35/36, Sarajevo 1981, 202 str.

Uredniški odbor — Editorial Board: France Bernik, Tomo Korošec, Jože Koruza, Janko Kos, Boris Paternu (glavni urednik za literarne vede — Editor in Chief for Literary Sciences), Jakob Rigler, Alenka Šivic-Dular, Jože Toporišič (glavni urednik za jezikoslovje — Editor in Chief for Linguistics), Franc Zadravec

Časopisni svet — Counsel of the Journal: Martin Ahlin, Emil Cesar, Drago Druškovič, Janez Dular, France Forstnerič, Peter Gregorc, Marko Juvan, Boris Paternu, Jože Sifrer (predsednik — President), Alenka Šivic-Dular, Jože Toporišič, Franc Zadravec

Odgovorni urednik — Editor: Franc Zadravec, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana

Tehnični urednik — Managing Editor: Miran Hladnik

Naročila sprejema in časopis odpošilja — Subscription and Distribution: Založba Obzorja, 62000 Maribor, Partizanska 5. Za založbo Drago Simončič

Natisnila — Printed by: Tiskarna Ljudske pravice, Ljubljana